

~~Rudolf Klička~~

~~Karel Timo
na~~

VŠEOBECNÝ ZEMĚPIS.

Díl druhý

pro druhou třídu škol středních

napsal

R

František Sobek,

professor pěl. e. kr. gymnasií chrudimském.

Všechna práva jsou vyhrazena.

V PRAZE.

Nákladem knihkupectví I. L. Kobra.

1885.

ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PEDAGOGICKÉ FAKULTY
HRADEC KRÁLOVÉ

S. 263 / 2
201379

Národní knihtiskárna I. L. Kobra v Praze.

Předmluva.

Kniha tato sepsána jest na základě nejnovějších instrukcí pro realky a pro gymnasia. Methodu ovšem nemohl a nechtěl jsem provésti do slova, neboť kniha jednak nabyla by objemu přílišného, jednak byla by psána pro učitele a nikoli pro žáky, jimžto sloužiti má pouze k opakování toho, čemu ve škole z mapy (a ne z knihy učebné!) se naučili, a k objasnění věcí takových, pro které mapa neskýtá dostatečného názoru. Nicméně snažil jsem se vyučovacímu postupu a způsobu upraviti a vykázati cestu, jaká naznačena v instrukcích, ku kterémuž účelu položil jsem do knihy také četné otázky a úlohy, jež probíratati jest ponejvíce ve cvičeních průvodných; rozumí se však samo sebou, že každý učitel přidá k nim celé řady otázek ještě jiných, aby dosti učiněno bylo úmyslu instrukcí pro gymnasia pronesenému na str. 108. 3. a na str. 109., kde také pověděno, kterým a jakým cvičením každá hodina měla by se počítati. Otázky a úkoly ty dány jsou jednou pro vždy, ale učitel vracuj se k nim opět a opět, aby žáci mapě porozuměli co možná nejlépe a věrný obraz její vstípili si v paměť.

Abych vyhnul se výtce, že příkladem jmenuji nejčastěji předměty české, podotýkám, co by jinak zdálo se mě být zbytečným, že každý učitel za východiště rozhledů po zeměkouli může považovati především místo ústavu svého, a kromě toho že každému volno dávati příkladem, co uzná nejvhodnejší; spočívátě v otázkách a v úlohách methoda a nikoli věc.

Jako vždy i tentokráte snažně prosím pp. odborníky, aby úvahami svými, soukromými nebo veřejnými, podporovati mě ráčili v práci nesnadné; těch pak pp. kollegů, kteří podle mých knih vyučují, žádám zvláště, by prokázali mně přátelskou onu ochotu, byť jen kratičkou poznámkou neb i pouhým k místu vadnému poukázáním. Pp. Dru. Jos. Bernhardovi a Al. Zdrahalovi, velecténým svým kollegům, povinný vzdávám dík za pomoc v části mathematické; z péra p. Zdrahalova pocházejí jmenovitě obrazce do textu vložené.

Illustrace znázorňující památné stavby a typické krajiny vyneschal jsem všecky, neboť každý ústav má je zajisté dokonalejší a ve větších rozměrech, než možny jsou v laciné knize učebné; průřezy pak krajin žáci sami musí pořizovati na tabuli podle mapy, jinak nemají z nich valného prospěchu.

Pomůckou byl mi nejnovější atlas Stielerův a v něčem i nejnovější Lehrbuch der Geographie von Guthe-Wagner.

V Chrudimi dne 23. července 1884.

F. S.

Asie.

44,800,000 km² — 800 mill. obyv. — 18 na 1 km².

A. Část pověchná.

S. I. Asie poloha, rozsah a podoba ⁺).

Poloha k pozorovateli. Ukažte Asie část pevninskou a její ostrovy! Ukažte na globu ty dva směry, které vycházejíce z Prahy dotýkají se pevniny asijské na nejzazších krajích. Roztáhuťte v ty dvě strany obě ruce najednou! Vypočítejte na základě stupňů zeměpisných odlehlosť nejbližšího a nejvzdálenějšího místa pevninského od Prahy a srovnajte ty vzdálenosti s příslušnými vzdálenostmi Afriky! Které země přejde Moravan, jde-li nejbližší cestou do Asie?

Okolí. Jmenujte oceány asijské a ukažte jejich rozhraní. S kterými zemědilly Asie stýká se bezprostředně a kde? s kterými sloučena jest řadou ostrovní? Jak daleko mají z Kantona k záp. břehu mexickému? Změřte nejkratší vzdálenost Asie od Australie a srovnajte ji s přímou vzdáleností Evropy od Ameriky! Jděte na globu prstem po vých. břehu asijském a po západním americkém a všimněte si směru obou těch břehů; podobně učiňte se břehy severními týchž zemědilů!

Poloha mathematická. Kudy jde Asií rovník? Kolik stupňů vzdáleno jest nejsev. místo asijské od s. točny, kolik nejjižnější od rovníku? Která rovnoběžka jde středem As.? Kolik stupňů zabírá As. od s. k j.?

O rovnoběžkách. Veliká šířka Asie má následkem, že teplota její na s. nesmírně se liší od teploty na jihu.

Kdybychom dne 21. března stáli někde na rovníku, viděli bychom slunce, ano vychází směrem na obzor kolmým, kráčí po obloze vysokým

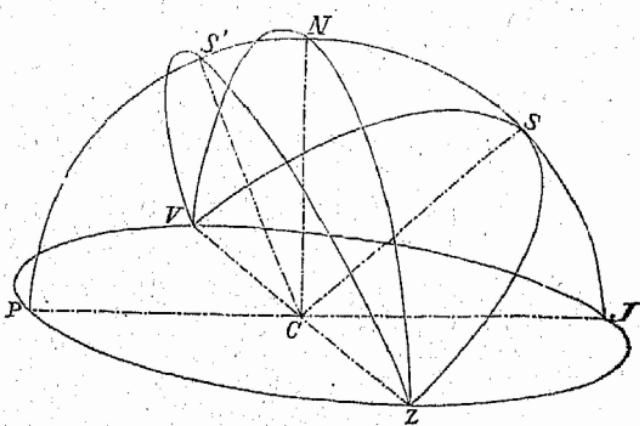
*) Otázky a úlohy této obecné statí položeny tu jednou provždy, ale žáklům budete dány při každém zemědiliu; zvláštnosti vytknou se každá na svém místě.

obloukem a v poledne přijde do samého nadhlavníku; v Praze vidíme je, ano vychází směrem šikmým, od oblouku na obzor kolměho odchýleným asi o 50° , kráčí po obloze obloukem nízkým a v poledne od nadhlavníku pražského daleko (asi 50°) jest vzdáleno. Vábec jest viděti:

Čím místo od rovníku vzdálenější, tím slunce pro ně vychází směrem šikmějším, tím jde obloukem nižším a v poledne zůstává od nadhlavníku pozorovatelova více a více vzdáleno, až na točnách po celý ten den (21. března) pohybuje v obzorníku tak, že jednou polovinou jest nad obzorem, druhou pod ním.

Na obrázci 1. C značí pozorovatele, křivka VJZP jeho rovinu obzorní, N nadhlavník, V východ, Z západ, VNZ denní dráhu slunce pro

Obr. 1.

člověka na rovníku, VSZ denní dráhu slunce pro člověka v Praze, VJZ denní dráhu slunce pro člověka na severní točné, VS'Z denní dráhu slunce pro člověka na 23° jižně od rovníku, VPZ denní dráhu slunce pro člověka na jižní točné.

Pomysleme si, že by slunce šlo po skutečné cestě, kterou bychom viděli; i podobala by se bráně, jež by před člověkem jdoucím dne 21. bř. od severní točny k rovníku (v obr. 1 od P ku C) vztyčovala se více a více, až na rovníku stála by mu kolmo na rovině obzorní (VNZ). Do té chvíle onen pocestný viděl by jít slunce od levé ruky ku pravé, a kdyby přišel na rovník v poledne (do C), musil by se dívat přímo do zenithu (do N), chtěl-li by viděti slunce; jakmile pocestný překročí rovník, brána octne se mu za zády (VS'Z), a chce-li ji viděti, musí se otočiti a po zpátku jít k jižní točné; při tom brána bude se od něho klouniti k zemi,

a slunce příjde mu po ní od pravé ruky k levé; když pocestný dojde na točnu, brána ulehne přímo na zemi (*VPZ*).

Věc tato ukáže se také na globu!

Poněvadž dráha sluneční k obzorům, od rovníku rozličně vzdáleným, rozličně je skloněna, proto slunce v rovně dlouhé vše vzejde nad různé obzory rozličně vysoko, a to jest nejdůležitější příčinou různé jejich teploty; neboť čím slunce výše nad rovinou obzorní, tím paprsky jeho na ni padají příkřeji a hustěji a pálí tedy tím více. Čím krájina rovníku bližší tím teplejší.

Kterým směrem ubývá tepla v Asii a kterým přibývá?

O poledníku. Pomyseleme se tak velikými, že bychom hlavou dotýali se oblohy, a že o polednících dne 21. bř. mžikem přejdeme povrch ženský přímým směrem od s. k j. (od *P* k *J*); tu hlava naše půjde poledním sluncem a popíše půlkruh, jenž sluje poledníkem těch míst, kterými běží: na obr. 1. půlkruh *PNJ*, naše pak cesta na povrchu zemském (*PCJ*) jest poledníkem těch míst, kterými jsme šli; všechna ta místa mají poledne v téže chvíli.

Poledník (nebeský) jest půlkruh jdoucí od severní točny nadhlavníku k točné jižní; obdobné čáry myslíme si na zemi a kreslíme skutečně na globu a na mapách.

Ukažte několik různých poledníků! Kolik jest poledníků a jak je číslujeme; kolik stupňů má každý poledník a kolik km každý jeho stupeň?

Rovnoběžka zemská toho místa, s kterého dne 21. března na slunce hledíme, jest obdobou cesty sluneční téhož dne a nad týmžem místem.

Postavte globus do polohy skutečné země dne 21. bř. tak, aby země české byly uavrchu, a pozorujte jednotlivé rovnoběžky na globu, jak jdou právě tak šikmo k rozličným obzorům jako dráha sluneční, a ukažte, nad kterou z nich běží tehdy slunce. Pomyselete se v Singapuru a nařídte podle toho globus a sledujte tytéž věci!

Kolik jest rovnoběžek a jak je číslujeme? Které rovnoběžky mají zvláštní jména? Co víte o tvaru a velikosti rovnoběžek? Kolik stupňů má každá rovnoběžka? Jak veliký je stupeň rovníkový?

O zeměpisné šířce. Vzdálenost místa od rovníka jmenujeme *zeměpisnou šířkou* (z. š.); měříme ji na poledníku obroukem, jehož počet stupňů napsán jest při rovnoběžce téhož místa. Zeměpisná šířka rovná se vzdálenosti poledního slunce dne 21. března od nadhlavníku.

Na obrazci 2. značí bod C místo pozorovatele, křivka $PVJZ$ jeho rovinu obzorní, půlkruh PNJ poledník, oblouk VS dopolední dráhu slunce, oblouk SN vzdálenost poledního slunce S od nadhlavníku N .

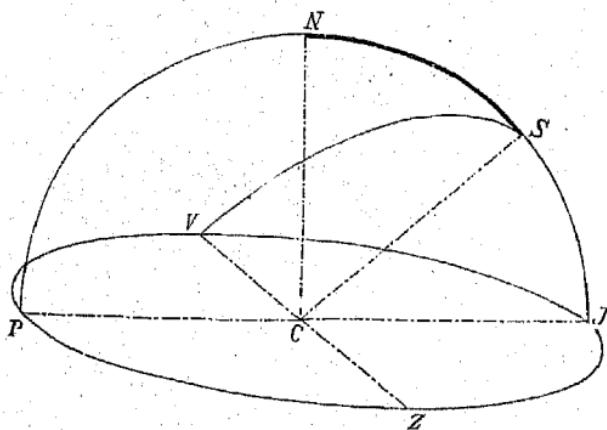
Určete zeměpisnou šířku nejjižnějšího a nejsevernějšího místa pevniny asijské!

[Zeměpisná šířka jest severní (s. š.) a jižní (j. š.), každá po 90° ; severní šířku mají místa na severní polokouli, jižní mají místa na jižní polokouli.]

Určete z. š. severního a jižního cípu sumaterského!

[O zeměpisné délce. Vzdálenost místa od hlavního poledníku jmenujeme zeměpisnou délkou (z. d.); měříme ji na

Obr. 2.

rovnoběžce obloukem, jehož počet stupňů napsán jest při poledníku téhož místa]

Určete z. d. nejvých. a nejz. místa asijského! Vysvětlete několik číslic poledníkových!

[Cím určena poloha místa. Poloha místa určena jest jeho zeměpisnou šířkou a délkom, neboli jeho rovnoběžkou a poledníkem; poloha prostoru určí se krajníma jeho rovnoběžkama a poledníkoma]

Kde leží Praha, Vídeň, Brno? Kterou zeměpisnou polohu mají Čechy, Morava, Asie? Po kolika stupních délkových rozkládá se Asie? Který poledník a která rovnoběžka jde jejím středem? Určete zeměpisnou polohu středu asijského!

[Rozsah Asie. Vyměřte nejdélší přímky pevniny asijské: a) od prů-

livu Mandebského k mysu Východnímu, b) od mysu Čeljuskinova k mysu Romanii a přirovnejte je k nejdelším přímkám evropským a africkým! Vypočítejte, za kolik hodin přejde Asii slunce, jež obejde kolem země, neboli ujde 360° rovnoběžkových za 24 hodiny. Kolik hodin šel by touž cestou člověk, kdyby ušel denně 50 km ? Když v Kalkutě mají pět hodin odpoledne, kolik jest tu chvíli v Mekce, ve Smyrně, v Pekingu a na mysu Východním? Pořídte si dle měřítka na mapě asijské a) proužek papíru $= 500 \text{ km}$ a odhadněte podlé něho některé vzdálenosti asijské, b) čtvercovou plochu $= \frac{1}{4} \text{ mill. km}^2$ a odhadněte podle ní některé části Asie! Tytéž věci odhadněte okem a přesvědčete se pak z tabulky v §. 15., oč jste pochybili. Načrtněte Dunaj do Arabie a do Zádní Indie! Kolikrát větší jest Asie než Evropa a než Afrika?

Podoba pevniny. Jdouce prstem po kraji pevninském jmenujte všechny poloostrovy a zálivy! Odřízněte všechny poloostrovy považujíc také přední Asii na z. od Tigrida za poloostrov! Jakého tvaru jest trup a kolik km vzdálen jest přibližný jeho střed od moří sousedních? Vyjměte základnu i délku každého poloostrova! Srovnejte poloostrovy dle jejich rozsahu. Kterým směrem jde každý z nich a jak jest členitý?

Pozorujeme-li Asii na globu, majíce střed její proti oku, tu její poledníky krajní značně od sebe se rozvíhají a rovnoběžky touž měrou uchylují se od směru vodorovného; takovýto pohled na Asii skýtá mapa.

Přirovnejte směr Uralu na mapě asijské s jeho směrem na mapě evropské a vysvětlete zdálivý rozdíl jeho směru! Přirovnejte obraz Asie na globu s Asii na mapě podle průmětu Merkatorova, všimněte si stupňových čtyřúhelníků v obou obrazích a vysvětlete, v čem vězí rozdíl jejich podoby a chyba každé z obou map.

Ostrovy. Které jednotlivé ostrovy a souostroví nálezejí k Asii a kde jich najdete? Jmenujte každé skupiny ostrovů největší!

Souostroví Velikého oceánu vynikají obloukovitým seřaděním a podobají se tvarem tím protilehlému břehu asijskému i četným pohořím na pevnině; kdyby sousední moře dostatečně opadla, souostroví ona stala by se pohořími směru obloukovitého a byla by s nynějším okrajním horstvem v těch stranách téměř rovnoběžna, tak že by východní břeh asijský po-

---

*) Čechy $= 52.000 \text{ km}^2$, Morava $= 22200 \text{ km}^2$, Slezsko $= 5150 \text{ km}^2$, Rakousko-Uhersko $= 622.000 \text{ km}^2$.

držel svoji zvláštnost, podobu totiž několika seřaděných obloukův.

Poměr trupu asijského ku členům jest 3 : 1.

Asie má poměrně méně členů než Evropa, nejvíce na jv., a tam jest také nejcílejší život.

§. 2. Asijský povrch a vodstvo.

I. Povrch asijských ostrovův.

Ostrovy drobné jsou skoró všechny nízké; ostrovy větší mají nerozsáhlé nížiny na pomoří, ostatně pnou se vysočinami i velehorskými, nejvýše Nipon Fusija m o u (nad 4300 m).

Od zálivu Peguského obloukem přes Andamany, Sumatru, Timor a Džilolo na ostrovy Filippovy, odtamtud po všech ostrovech při vých. břehu asijském, a dále na jv. pomoří kamčadském, na Aleutech a po největší části všeho záp. pomoří amerického táhne se nepřetržitá řada živých a vyhaslých sopek, jež Tichý oceán kolkolem obklopují; také vnitro Tichý oc. má prostoupeno řadami a skupinami vulkanickými.

II. Povrch a vodstvo Přední Indie.

Z půrostrovův asijských jediná Přední Indie jest celkem samostatným; ostatní všecky jsou částmi vysočiny trupové.

Přední Indii rozumíme nejen vlastní půrostrov na j. od čáry pojící ústí indské s gangeským, ale i část trupu na s. až k Himalaji.

Která země evropská podobá se v této věci Přední Indii?

Vlastní půrostrov zvedá se planinou *Dekanskou*, jež vroubená jest pokrajními polořími: na s. *Vindhijí*, na z. *Ghaty Západními*, na v. *Ghaty Východními*.

V části trupové na s. od Vindhije rozkládá se nížina *Indská* na Indu a veleúrodná nížina *Gangeská* nebo *Hindustan* na Ganze.

Větší řeky tekou Přední Indii?

III. Povrch a vodstvo trupu a půrostrovův ostatních.

1. *Prodlákliny*. Pod hladinou moře světového jest pobřeží moře Chvalinského a krajina při moři Mrtvém (-400 m), nejnižší to místo nejen Asie ale všeho povrchu zemského.

2. *Nížinou* jest: a) Úzký pruh pobřežní moře Černého a Indického i Tichého oceánu; tato pobřežní nížina proti řekám vniká hluboko do trupu: proti Eufratu a Tigridu nížinou *Babylonskou*, proti Jangci a Hoanghu nížinou *Čínskou*; b) široké pomoří Ledového oceánu, tím širší, čím dále na z., až podél horstva Uralského rozloží se v širošírou nížinu, již dělíme na *Turanskou* a *Sibiřskou*.

Turanská nížina rozkládá se na j. od 50° s. š. a souvisí s níž. Ruskou při Chvalinském moři, kde klesá v proláklinu; *Sibiřská* rozpíná se od Turanské na s. a sv. až k Ledovému moři a vniká hluboko do vysočiny úzkými údolími řek Jeniseje a Leny a jich poboček.

3. *Vysočiny* pevninské středem jest velevysoká planina *Pamír* nebo *Střecha světa*, jež Asii dělí na přední a zadní; tato jest vyšší než ona a služe tudíž *Vysoká Asie*.

a) *Přední A.* přiléhá k Pamíru částečně pustou planinou *Iranskou*, jež v sv. cípu strmí vějířovitou hornatinou s velehorským *Hindukušem* a lemována jest kolkolem pohořími: severní pásmo zvedá se u Kaspického moře v *Elburs*, v němž vyhaslá sopka *Demavend* (5600 m); vých. kraj tvoří pásmo *Sulimanské*, přes něž jediná pohodlnější cesta vede údolím Kabula, pobočky indské; jižní kraj sklání se stupňovitě k moři sz. kout přechází v hornatinu *Arménskou*.

Hornatina *Arménská* rozkládá se mezi Kurem, horním Tigridem a mořem Černým a Kaspickým a jest prameniskem nejdůležitějších řek přední Asie; nejvyšše pne se *Araratem* (skoro 5200 m).

Za Kurem na s. zvedá se mezi Černým a Kaspickým mořem z oboustrané nížiny velehorský a nad pomyšlení neschůdný *Kavkaz*; nejvyšší hory strmí právě ve středu, mezi nimi *Elbrus* (5700 m), nejvyšší v přední Asii.

Na které hory evropské upomíná Kavkaz? Vytkněte podobu i různost Pyrenaejí a Kavkazu a) v jejich výšce a směru, b) v jejich okolí.

Hornatina Arménská souvisí na z. s planinou *Maloasijskou*, lemovanou kolkolem vysokými horstvy, z nichž největší jest *Taurus* (přes 3000 m) na jihu; na v. strmí osamělý *Erdžas* (skoro 4000 m). Jihovýchodním svahem přechází planina Maloasijská v planinu *Syrskou*.

Planina *Syrská* rozkládá se od Eufrata ku Středoz. moři; tam zvedá se dvěma rovnoběžnými pohořími, *Libanonem* (západním a vyšším) a *Antilibanonem*, mezi nimiž vinou se hluboká údolí řek Oronta a Jordana. Syrská planina jest vypahlá poušt a souvisí bezprostředně s Arabií.

Arabie jest jediná chudovodá, větším dílem písčitá planina, jež k zál. Perskému v nížinu přechází, k ostatním mořím příkře se svažuje; nejlépe ovlažován jest cíp jihozápadní, jenž sluje proto *Jemen* t. j. Šťastný.

Částí Arabie jest půrostrov *Sinajský*, na s. pustý a rovný, na j. hornatý; tu stojí *Sinaj* (skoro 3000 m).

b) *Zadní nebo Vysoká Asie*.

Z Pamira vybíhají na v. tři velevysoká a dlouhá pohoří: *Himalaja*, *Kuen-Lun* a *Tien-Šan* (—hory Nebeské).

Věčnosněžná *Himalaja*, jižní to hradba Vysoké Asie, stojí mezi Indem a Brahmaputrou, a jest 2222 km dlouhé a nejvyšší horstvo světa. Jižní patou opírá se o nížinu Indskou a Hindustan, na s. přechází v hornatinu velevysokou a posléze v planinu Tibetskou, ježížto průměrné výšky dosahují jen nejvyšší vrcholy alpské. Většina vrcholů himalajských strmí do 8000 m, nejvyšší *Everest* jinak *Gaurisankar* do 8840 m a soused jeho na v., *Kančinčinga*, do 8600 m.

Přechody himalajské jsou všechny velevysoký a nad po-myšlení neschůdný.

Načrtněte cestu Tibetem přes Himalaji na Dekan! Které řeky obklopují Himalaji? Které jiné pohoří asijské a které evropské podobou se v tom Himalaji? V čem liší se řeky himalajské od řek kavkazských a pyrenaejských? Načrtněte Pyrenaeje, Kavkaz a Himalaji vedle sebe užívajíce téhož měřítka! Načrtněte diagram nejvyšších vrcholů týchž pohoří!

Mezi Himalají a Kuen-Lunem rozpíná se *Tybet*, 4000 m

průměrné výšky, nejvyšší planina světa. Od sz. vniká do Tybeta věčnosněžné pohoří *Karakorum*, jehož vrcholy od himalajských málo si odevzdají, nejvyšší *Dapsang* (nad 8600 m); na v. prostupují Tybet četná, vějířovitě seřaděná pohoří, jež tvoří přechod z planiny západní do členité hornatiny Čínské a Zadoindické.

Mezi Kuen-Lunem a Tien-Šanem leží pustá kotlina *Tarimská*, jež na sv. beze všech mezí přechází v planinu *Mongolskou* a její úmornou poušť *Gobi* jinak *Šamo* (= Písčité moře).

Mongolsko na s. ohrazeno jest vějířovitým horstvem, svažujícím se v nížinu Sibiřskou; důležitější jeho části: velehorský *Altaj* (Bělucha 3350 m), středohory *Sajanské*, *Bajkalské* a *Jabloné* pohoří; na v. přestává planina Mongolská pod pohořím *Chinganským*, ježto z Čínské hornatiny až k Amuru postupuje a za Amurem pode jménem *Stanové* pohoří až do mysu Východního vniká.

Kamčadka prostoupena jest řetězem sopek chrlících bláto, nejvyšší z nich *Kličevská* (4800 m).

Od Chingana k Japonskému moři rozkládá se *Mandžursko* prostoupěné od s. k j. pohořími; jižní jeho díl jest pustá planina východní *Gobi*. Vysočiny Mandžurské části jest vysoká *Korea*, jež při východním břehu zvedá se pohořím velevysokým.

Vysoká Asie, na nížto počínají se téměř všecky řeky Asie zadní, jest nejvyšší a nejrozsáhlější pramenisko povrchu zemského.

Na hranicích evropských o samotě táhne se *Ural*.

Který tvar vysočinný převládá v Asii? Jmenujte planiny asijské podle jejich výšky nadmořské! Sledujte od Pamira počnouc tří řady horstev: jednu postupující do Malé Asie a dále až do nejzazší Evropy, druhou postupující na sv. a dále až do nejzazšího cípu Jižní Ameriky, třetí do Zadní Indie a dále po ostrovech do jižní Austrálie. Ukažte řetěz pohoří prostupujících Asii od Marmary až k Tichému oceánu, jmenujte jeho čládky a změřte veškeru jeho délku! Pozorujte nadmořskou výšku vnějšího a vnitřního úpatí horstev okrajních! Seřadte horstva podle výšky! Která pohoří předčí nad Ural délkou? Která pohoří jsou polezníková? Která pnou se obloukem? Které hornatiny slkládají se z pohoří rovnoběžných, údolími od sebe oddělených? Které hory jsou vějířovity a rozryty řekami různosměrnými? Které jsou řekami prová-

zeny po stranách? Nalezněte na mapě nejdůležitější prameniska asijská! Načrtněte cestu od Oba na j. k mysu Komorinu! Vykreslete kostru horstva a načrtněte na tom základě obrys Asie!

4. Vodstvo asijské.

a) *Řeky.* Jmenujte řeky asijské podle mořských oblastí a řekněte při každé: a) kde se pramení, b) jakým směrem a jakou krajinou teče, c) jaké má ústí, d) které jsou větší její pobočky.

Hlavní předěl. Asie nemá tak jednotného předělu jako Evropa, nýbrž svažuje se na 4 strany světové a šíré její nitro prohýbá se k četným jezerům o zvláštních oblastech; nicméně i Asie má hlavní předěl, jenž jde od jz. cípu Malé Asie k Araru a po s. okraji iranském na Pamir, odtamtud po Tien-Šanu a středním Mongolsku, po hřbetě Jabloném i Stanovém.

Tento hlavní předěl asijský ve mnohých věcech podobá se evropskému, zvláště pak směrem svým i směrem řek od něho se rozvíhajících.

Které řeky asijské tekou přímo k nám, které od nás, které k severu, k jihu, k východu, které tekou podvojně, které rovnoběžně, které přejímají si tok na způsob Inna, horní Salice a horní Enže, které roztečkají se přímočaře? Popište hlavní řeky vytýkající při každé: kde se pramení, jakým směrem a jakou krajinou teče, jaké má ústí a do kterého moře se vlévá, které jsou větší její pobočky.

Řeky podvojné jsou zvláštností asijskou; povahou pak hlavních řek asijských jest, že pobočky jejich jsou nepatrný a nečetny, přicházejí-li se stran obou, avšak mohutny, přicházejí-li se strany jediné; řeky směru severního jsou řídce osazeny a města největší mají na toku horním, řeky směru jižního a východního jsou hustě osazeny a města největší mají při ústí.

Nalezněte na mapě toho doklady a některou výjimku!

Oblasti vnitrozemské. Které řeky asijské vlévají se do jezer? Vyložte oblasti vnitrozemské, a to: a) z trupu, b) z Malé Asie, c) ze Syrie a d) z Arabie. Soudice z toku řek povězte, jakého tvaru krajina rozkládá se kolem jez. Aralského, mezi Kuen-Lunem a Tien-Šanem a na Irangu.

Oblast trupová jezerem Kaspickým sloučena jest s vnitrozemskou oblastí evropskou v jediný celek, jenž velikostí svou předčí i vnitrozemskou oblast severní Afriky. Ve vnitrozem-

ských oblastech asijských i afrických šíré krajiny ležíce v páse bezdeštném jsou téměř beze všech řek a pusty, čímž liší se velice od vnitrozemské oblasti evropské, jež na největším díle vyniká úrodností a honosí se největší řekou evropskou.

Která část Evropy podobá se poněkud asijským planinám i tvarem svým i nedostatkem vláhy? Je-li takých krajin v Evropě mnoho?

Změřte okem a potom niti vývoj několika větších řek a přirovnejte délky Jangce, Leny a Jeniseje k délce Oba a Dunaje! Odřízněte vývoj Moravy od Jangce! Vytkněte některé oblasti říčné a srovnejte hl. řeky podle rozsahu jejich oblastí! Rozdělte As. na oumoří!

b) *Průplavy*. Řeky asijské průplavy spojeny nejsou; jen v nížině Čínské mají průplav císařský, jenž původně zřízen k zavodňování, za našich dnů však jest zanedbán.

c) *Jezera* asijská kromě málo několika inají vodu slanou, evropská téměř všechna sladkou.

Vysvětlete rozdíl tento přítokem a odpařováním vody!

Nejrozsáhlejší jezera asijská rozložena jsou podél severního svahu hlavního předelu, a to: *Chvalinské, Aralské, Balchašské a Bajkalské*; nejčetnější, ale drobná jsou v poříčí irtyšském, nejnižší jest moře *Mrtvé*; v hornatině Arménské: *Vanské* s *Urmijským*; na planinách velečetná jezera: na Iranu *Hamunské* bažině podobné, na Vysoké Asii *Lobské, Kukské, Tengriské* a j.

Nejrozsáhlejší jest Chvalinské (440.000 km^2), největší na povrchu zemském.

Kolikrát větší než Morava? Porovnejte délku jeho s přímkou od vých. hranič sedmibradských k záp. pomezí vorarlberském! Aralské jez. pokrylo by celé Čechy; Bajkalského jez. délka rovná se přímé vzdálenosti Prahy od Pulje.

§. 3. Podnebí, rostlinstvo a zvířena.

Kterými dvěma směry ubývá tepla na povrchu zemském? Povězte z mapy: zeměpisnou šířku a teplotné pásy Asie. Která pohoří zachycují větry studené a která horké? Které větry přinášejí vláhu Sibiři, které končinám východním, které jsou nejvlhčejší? Na kterých horách vláhy sraží se nejvíce?

I. Asie nemá tak příznivých poměrů podnebných jak Europa, neboť:

1. všechn sever ochlazován jest mořem Ledovým a břeh východní od nejzazšího koutu moře Ochockého až k Formose studeným proudem, kdežto břehy evropské v týchže právě šírkách otepluje proud golfský;

2. největší díl Asie zabírájí šíré planiny, z nichž Vysoká Asie tak vysoko se pne, jako málokteré věčnosněžné a ledovcové vrcholy alpské, kdežto Evropa větším dílem jest nízka;

3. v Asii větry mořské nemohou rozdíly teplotné vyrovnavati a vláhu rozváděti takovou měrou, jakou v Evropě; neboť moře vniká do Asie méně hluboko než do Evropy, a planiny asijské jsou příliš vzdáleny od něho a nad to obklopeny vysokými horami, tak že zůstávají téměř bez vláhy.

I má Asie podnebí studenější a více vnitrozemské než Evropa, pokud je s ní v téže zeměpisné šířce; ale rozmanitostí jeho a tudíž i rozmanitou tvárností svých krajin předčí nad Evropu, neboť má také končiny bezdeštné a sáhá hluboko do pásu horkého; čím pak země má šířku zeměpisnou větší, tím teplotu a délku dne má různější.

II. Jak mění se teplota a délka dne během roku.

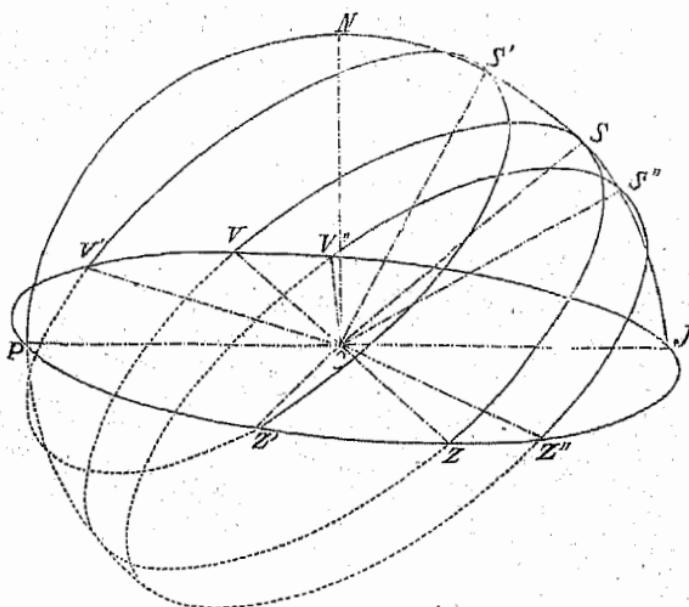
Dne 21. března zemský rovník a sluneční dráha jsou v jediné rovině, po veškeré zemi jest rovnodennost (jarní), a poledního slunce vzdálenost od nadhlavníku rovná se zeměpisné šířce. Potom sluneční dráha postupuje k severu. Dne 21. dubna na př. slunce svítí kolmo na 12° s. š.; v poledne na všech rovnoběžkách severnějších stojí o 12° blíže k zenitu než 21. bř. (v Praze (na 50° s. š.) jest tehdy od zenitu vzdáleno níkoli 50° ale jen 38°) a trvá déle nad obzorem než pod obzorem, t. j. den jest delší nežli noc a teplo větší nežli 21. bř.; na jižní polokouli vše to má se naopak: polední slunce jest od nadhlavníku o 12° dál, noc delší než den a teplo menší než 21. března.

Dne 21. května svítí slunce kolmo na 20° s. š. a dne

21. června na obratník Raka ($23\frac{1}{2}^{\circ}$ s. š.); jaké jsou toho následky pro severnější rovnoběžky a pro jižní polokouli?

Na obr. 3. křivky plné značí denní dráhy slunce, křivky tečkovány příslušné dráhy noční v různých dobách pro člověka *C* stojícího na 50° s. š. v rovině obzorní *PVJZ*; *V''S''Z''* jest dráha denní dne 21. února, *VSZ* dne 21. března, *V'S'Z'* dne 21. června; z obrazce toho zjevno, jak tehdy polední slunce (*S''—S—S'*) k nadhlavníku *N* člověka

Obr. 3.

v *C* se blíží, jak denní dráhy rostou a noční se skracují, a jak tudíž obzoru přibývá tepla.

Severní točna po 21. bř. má stále bílý den, t. j. slunce celou svou dráhu koná tam nad obzorní rovinou; jakou měrou potom slunce od rovníku k obratníku severnímu pokračuje, takovou měrou stálý bílý den od sev. točny zasahuje k jihu, tak že dne 21. dubna stále bílý den mají všechna místa mezi s. točnou a 78° s. š., a dne 21. června již všechnen studený zeměpás. Touž dobou, kdy s. točna dostala stálý den, jižní točna ocitla se v stálé noci, a jakou měrou potom na severu šířil se pás stálého dne, takou měrou kolem jižní točny vzrůstal pás stálé noci.

Od 21. června slunce jde nazpět: dne 23. září přijde zase do roviny rovníkové a dne 21. pros. kolmé jeho paprsky padají na obratník Kozorožce.

Právě o takový krok, o jaký kolmé paprsky sluneční vzdalují se od obratníku severního, polední slunce v krajinách na s. od téhož obratníku vzdaluje se od nadhla a, a dne i tepla tam ubývá; naproti tomu na j. od téhož obratníku polední slunce o týž krok přibližuje se k nadhlavníku, a dne i tepla tam přibývá; stálý pak bílý den v severním studeném zeměpásu a stálá noc v jižním studeném zeměpásu ustupuje o týž krok ku svým točnám. Dne 23. září jest podzimní rovnodennost, po nížto na jižní polokouli jsou tytéž poměry, jaké byly na severní po 21. březnu, na této pak jsou takové, jaké po 21. březnu byly na jižní.

Na kterou rovnoběžku asijskou kolmé paprsky padají dnes? Kde mají dnes zimu, kde jaro, kde léto, kde podzim? Ukažte tu část Asie, po které putují paprsky kolmé? Jaké počasí jest tam stále? Ukažte tu část Asie, která má čtvero ročních počasí zároveň s námi, a tu část Asie, kde stálý den a stálá noc déle trvají než v Evropě!

Na sereruím točnovém kruhu nejdelší bílý den trvá 24 hodiny, na $70.^{\circ}$ s. š. 65 dní, na mysu Čeljuskinově 122 dni, na točně jest půl roku den a půl roku noc.

Kterého měsíce a dne začne se mysu Čeljuskinovu stálý den a kdy přestane?

Kdy vystoupí polední slunce nejvýše nad obzorní rovinu točnovou a jak vysoko; kdy nejnižše a jak vysoko? Odpovězte k týmž otázkám pro $50.^{\circ}$ a $10.^{\circ}$ s. š. a pro $10.^{\circ}$ j. š! Čím to, že krajiny točnové, ačkoli tam slunce po dlouhou dobu ani nezapadne, jsou tak studeny?

III. Monsuny. Nesmírné planiny Vysoké Asie rozehřívají se v létě vedrem parnějším než tropické, tak že vzduch nad nimi proudí do výše a náhradou žene se tam vzduch z okolí. Takto vznikne nad zálivem Perským a Bengalským vítr j.z., a v mořích u Zadní Indie a Číny vítr j.v., jenž vane od dubna do září vláhu svou skládaje na Západních Ghatech, na jižním úbočí himalajském, v Zadní Indii a v Číně; v zimě ze studených planin asijských jdou větry jednak s v. do rozehřáté jižní Afriky, jednak s z. do rozehřáté Australie. Pravidelné

tyto větry slovou monsuny t. j. větry roční, jež nejsou nic jiného než mořské a zemské větry velikého rozsahu.

IV. Co do podnebí lze Asii rozděliti na tři části:

1. Pobřeží přední Asie a okres monsunů, jež mají hojnou vláhu a teplotu tropickou; že pak stálá vláha a dostatečné teplo jsou předními podmínkami zdárného prospívání rostlinstva, jmenovitě stromův: v této části Asie bujně roste všeliká bylina, zvláště bavlník, kávovník, cukrová třtina, kafrovník a stromy skýtající koření všeho druhu, především na souostroví Východoindickém a na Ceyloně; tam žijí slon, nosorožec, tygr, velicí hadi a orangutan. Dravé šelmy zdržují se u velikém množství zvláště v Hindustaně, kde do roka mnoho tisíc lidí zahubí; tytéž krajiny a Čína jsou také domovem užitečného bource.

2. Planiny asijské a nížina Turanská, jež majíce nedostatek vláhy nehodí se rolníkovi, leda při řekách; travnaté stepi střídají se tam se solnými a písčitými pouštěmi; pastevci na stepech chovají drabaře, jenž možným činí obchod karavanní, a hebkosrstou kozu, v Arabii velblouda a zvláště výtečného koně.

Co rozumíte stepí? co pouští?

3. Sibiř, jež má podnebí jaké v s. Rusku. Mrazivé větry od S. L. moře, mohouce volně zaléhati až do nejzazších údolí říčných, způsobují v širé nížině třeskutou zimu a rozvádějí suši a tudíž i vláhu po veškeré Sibiři, zvláště však po jižních horách; proto v hornatině a dále na s. rozkládají se černé pralesy a půda úrodná, na pomoří však bezlesé tundry. Sibiř proslula zvěří kožešinnou, jmenovitě sobolem a hranostajem, dravým medvědem a veleužitečným sobem.

es.

B. Popis zemí asijských.

§. 4. Země turecké.

$1,890.000 \text{ km}^2 = 16,200.000 \text{ ob.} = 9 \text{ na } 1 \text{ km}^2$.

Turecké říši náležejí v Asii všechny země od moře Středozemského na v. až k Iranu a od moře Černého na j. až k moři Rudému a zálivu Perskému a široký pruh Arabie podél moře Rudého.

Určete napřed na mapě, potom ve skutečnosti směr, ve kterém jsou země ty od nás. Které krajiny rozloženy jsou mezi nimi a námi? Jmenujte okolní země a hranice přirozené (hory, řeky, moře)! Určete polohu zeměpisnou!*)

Povrch turecké Asie všechnen jest vysoký kromě nížiny Babylonské a prolákliny nad Jordanem a mořem Mrtvým; vysočina jest dílem největším planinata, jen východní končiny jsou hornaty; nejvíše strmí Ararat (5200 m).

Z řek nejdůležitější jest Eufrat a Tigris. Vrchovisko mají na hornatině Arménské a tokem drží se blízko sebe; tam, kde k sobě nejbliže přistupují, již za dávného starověku bývaly spojeny zavodňovacím průplavem, a proto kvetla tam lidnatá města, jako Babylon a později Bagdad; teď však začíná se tam poušt, jež provází obě řeky až ku společnému jich ústí do zálivu Perského.

Z jezer největší jsou Vanské a moře Mrtvé.

Podnebí má turecká Asie v různých částech svých rozličné; na pomoří a v údolích horských jest věčné jaro a vegetace tropická, planiny strádají nedostatkem vláhy a nadbytkem tepla a jsou tudíž dílem stepí, dílem pouští. Pustotu krajin těch valnou částí zavinila vláda turecká, jež způsobila také úpadek veškerých živností.

---

*) Tyto obecné otázky položeny tu jednou pro vždy, ale žákům budte dány při každém státě; zvláštnosti sem příslušných zmínka stane se pokaždé na svém místě.

V turecké Asii jsou následující země:

1. *Syssam* (Samo), knížectví Turkům poplatné.
2. *Malá Asie* (Levante, Anatolie), k níž patří také přilehlé ostrovy: Midillu (Lesbos), Chio, Rhodos a Cypr, jejž spravují Angličané.

Malá Asie jest planina prostoupená krátkými pohořími a vroubená okrajními horstvy. Podél j. břehu pne se velehoráký a divoký *Taurus*, jenž na v. svém konci prolomen jest několika přechody, potom zahýbá se k sv. a sluje *Antitaurus*; na z. od něho strmí o samotě vyhaslá sopka *Erdžas* (~~nad 3800 m~~). Antitaurus splývá s hornatinou *Arménskou* a s pohořím *Pontským* na břehu černomořském. Západní strana Malé Asie zvedá se četnými pohořími směru rovnoběžného, mezi nimiž prohýbají se říčná údolí, prostranná i úrodná a s mnohými bohatými městy.

Aegejské moře do svého břehu asijského vymlelo hluboké zálivy, při nichžto vznikly mnohé výborné přístavy, tak že břeh ten náleží k zemím, vě kterých kvetla vzdělanost již za dob nejstarších, a dotud vyniká mezi všemi zeměmi tureckými čilým obchodem a průmyslem, k čemuž nad jiné přispívá blízkost tří zemědělův.

Reky Malé Asie má největším dílem pobřežné, velikostí vyniká nad jiné *Kysyl Irmak* (Halys).

Jezer vody sladké i slané Malá Asie má hojnosc.

Podnebí, plodiny a živnosti. Na ostrovech a na pobřeží, zvláště na západním, vane vzduch teplý a vlhký, i daří se tam réva, jmenovitě na pomoří marmarském, físky, tabák, šafrán, jenž v M. Asii roste planě, baylník, oliva a j. užitečné rostliny; planina má podnebí vnitrozemské a jest dílem stepí, na níž se pasou velbloud, ovce, kůň a hekbosrstná koza angorská; Chio býval „rájem“ moře Aegejského, ale r. 1881. vzal velikou škodu zhoubným zemětřesením.

V průmyslu čestné místo drží hotovení dýmek z mořské pěny v městě Kjutahiji a tkaní koberců ze srsti angorské; obchod jest čilý, ale v rukou Francie, Rakousko-Uherska i Anglie.

Obyvatelé maloasijských jsou Turci a Řekové, tito ve městech přímořských, a jiní národnové; náboženství Turci jsou mohamedánského, Řekové pravoslavného.

Důležitější města: *Smyrna* (150-t.), kvetoucí přístav maloasijský, nejdůležitější město turecké Asie; na sv. *Manissa*, na s. opodál průlivu Dardanellského zříceniny starověké Troje; na sv. *Brussa*, v součestvii vydatné lomy na mořskou pěnu; naproti Cařihradu nad samým Bosporem *Skutari* (s okolními městy 100-t.), polohybiště Turků cařihradských, téměř předměstí cařihradské; u Černého moře přístavy *Sinob* a důležitější *Trabezon*; na planině jv. od Brusy *Kjutahija*, v součestvii lomy na mořskou pěnu, z níž Kjutahijané dýmký a rozličné drobotiny vyřezávají; na sv. *Angora*.

3. *Jihozápadní třetina Arménie*, velehornatina nad zřídly eufratskými a kolem jez. Vanského; v údolích nižších jest věčné jaro, na horách nejvyšších stálá zima; *města:* *Ersirum*, stanice karavan vedonecích obchod mezi Trabezonem a Persií; u jez. Vanského *Van*.

4. *Kurdistan*, hornatina od Antitaura až k Iranu; vlast divokých Kurdů, jižto jen pro jméno vládu tureckou uznávají. Hlavní město *Diarbekr*.

5. *Mesopotamie*, země druhdy veleúrodná a hustě zalidněná, teď na s. step, na j. nezdravá poušť a peleš dravého tygra. Severní větší díl meziříčí eufratsko-tygridského sluje *Mesopotamie* neb *El Džesireh*, jižní menší *Iрак* a *Arabi*.

Města: *Mosul* (skoro 80-t.), zříceniny starobylé Ninivy; *Bagdad* (90-t.), obchodní město, druhdy veleslavné sídlo arabských chalifů; v součestvii zříceniny *Babylona* a jiuých měst velikých.

6. *Syrie*, záleží ze širokého pruhu země podél moře Středozemského od Antitaura na j. až ku 30° s. š. a z úzkého pruhu na pravém břehu středního Eufrata; jest to větším dílem pustá planina se žirnými oasami. Blíz pomoří středozemského zvedá se hornatina střední výšky, avšak jádro její, cedronosný *Libanon* a *Antilibanon*, jsou velehory; v Libanoně nejvyšší vrchol strmí na severu a sluje *Dhor el Chodib* (skoro 3100-m), v Antilibanoně na j. a sluje *Hermon* (sk. 2800-m). Z vnitřních úbočí obou těchto neschlùdných pohoří sbírá své přítoky *Nahr el Asy* (Orontes), jenž teče k s. a prolamuje hory pobřežné

čímž vznikla brána jediná mezi mořem Středozemským a Eufratem; pročež na dolním Orontu a podél cesty jím otevřené od nepaměti kvetla důležitá města.

Na Libanoně bydlí stateční horalové mohamedánští Drusové a Maronité, jižto jsou křesťané a mají vládce křesťanského, na jehož volbu působí zvláště Francie.

Důležitější města v severní Syrii: Antakie (Antiochia), čilé obchodní město nad Orontem; na v. Haleb (Aleppo — sk. 80 t.), stanice karavanní; Bejrut (90 t.), přístav středomořský; na jv. Damašek (120 t.), v libecké oase, „oko východu“, kvetoucí průmysl, vyrábí drahocenné koberce, těžkou hedbávnou látku „damašek“, zboží ocelové, zvláště meče „damaškové“ a j.

Jižní část Syrie slove *Palaestyna*; pokud ovlažována jest Jordanelem a jezery Meromským a Genezaretským, skrize něž Jordan teče, vyniká značnou úrodou, ostatně však je stepí.

Co víte o nadmořské výšce Jordana a Mrtvého moře?

Důležitější místa: Nedaleko jez. Genezaretského pod horou Táborém Nazaret, na z. břehu téhož jez. Tiberias, dle už jez. Genezaretské také Tiberiadským služe; na jz. Jersalem (25 t.), na skalnaté výšině, se tří stran blubokými údolími (na v. Josafatským) otočen; témař na j. Béthlem, rodiště Kristovo; při moři Gaza, stanice karavan mezi Palaestýnou a Aegyptem.

7. *Turecká Arabia*, zabírá úzký břeh zál. Perského a široký pruh podél moře Rudého*), nejpěknější to kraje arabské; největší úrodou vyniká Jemen, nejjižnější cíp turecké Indie, k čemuž přispívá nejvíce umělé zavlažování.

Důležitější města: Medina, honosí se hrobkou Mohamedovou, místo poutnické; na j. Mekka (45 t.), rodiště Mohamedovo, kam ročně statisíce poutníků mohamedánských přichází zvláště v posledním měsíci roku mohamedánského; tehdy jest tam také velehlavný trh, k němuž shromažďují se kupci se všech stran světa. Poutník, který v Mekce všechny předepsané obřady vykonal, má čestné jméno hadži; z budov vyniká veliká mešita u pramene „zem-zem“ věřícím posvátného, jehož vodu proti všelikým nemocem pijí; úcty nejvyšší požívá černý kámen zazděný v kapli Kaabě, stojící prostřed též mešety; přístavem Mekky

*) Pálostrov Sinajský patří ku království Aegyptskému.

jest Džidda; v Jemenu: Sana a přístav Hodeida, z něhož obchodníci vyvážejí kadidlo, arabskou gumu a zvláště mnoho výtečné kávy, jež v Jemenu vedle datlových palem, dárhy a j. plodům hojně se daří, nejlepší v okoli města Mokry.

Obyvatelstvo. V turecké Asii kromě vládnoucích Turků bydlí na pobřeží maloasijském značným počtem. Řekové a množí se stále na úkor Turků, v Palaestýně někteří Izraelité, v Arménii Arméni, v Libanoně Drusové a Miridité a jinde jiní.

Jakého jsou náboženství?

§. 5. Samostatná Arabie.

(nad 2,500,000 km² — asi 1,200,000 ob. — 1 na 2 km²).

Samostatnou Arabií rozumíme všechn půrostrov Arabský kromě části turecké a přibíráme k ní také poušť Syrskou na s. až za 34.⁰ s. š.

Pokud víme, jest Arabie bezdeštná planina, pokrytá stepmi a písčitými pouštěmi. V nečetných oasách zelenají se řídké lesíky palmy datlové, stromu gumového, kávovníku a. j.; na planinách potuluje se hyena, lev a šakal a žijí kočovní beduini hlídajíce stáda vel bloudův a koz; chloubou jejich jest nevynovenaný kůň „arabský“, jehož plémě nejušlechtilejší chovají v Hamadě, střed Arabie. Ostatní živnosti jsou nepatrny; Arabové prodávají Evropanům vzácné plodiny své vlasti, datle, koně, kávu, gummu, kadidlo a rozličné koření, a kupují od nich zvláště látky bavlněné a zbraň.

Jazyk arabský, poněvadž jím psán koran, jest mohamedánům jazykem církevním a vědeckým.

Beduini žijí svobodně pod dědičnými šeiky a emiry; jv. pomoří sluje Oman nebo říše Maskatská, jež podrobena jest imamu sídlem v Maskatu.

Důležitý přístav Aden s okolím, Perim, malý ostrov v průlivě Mandebském, a jiné některé ostrůvky nálezejí Britům.

§. 6. Iran.

I. Popis Iranu.

Povrch. Iran jest planina obklopená neschůdnými horstvy, jež se málo kterými branami otvírají obchodу; do vnitra sklání se ku prohlubině močálovité, jež sluje Hamunským jezerem.

Okrajní horstva iranská:

1. Sz. kout od řeky Usena až k Araxu vyplněn jest jednou částí *vysočiny Arménské*; 2. na s. okrají zvedá se: *Elburs* s vyhaslým Demavendem (nad 5600 m), dále k v. pohoří různá, ježto staří jmenovali Paropanisem, a posléze *Hindukus*, jenž Iran poutá k Vysoké Asii; 3. vých. krajem jest pohoří *Sulimanské*, protřžené údolím kabulským, jedinou to pochodenější cestou mezi Iránem a Př. Indií; 4. na jižním okrají rozytěvuje se široce hornatina velevysoká, jež po stupních klesá k moři Arabskému a Zelenému, rozčleněná údolími rajské krásy a přjemnosti; 5. na z. zabilhají do Iránu hory *Kurdske*.

Řeky. Okraje iranské hojně zavlažovány jsou pobřežními bystrinami, jejichž údolí, zvláště při zál. Perském a jez. Chvalinském proslula krásou a plodností. Vnitro majíc nedostatek vláhy jest větším dílem stepí a solnou pouští; největší řeka *Hilmend* ztrácí se v močálu Hamunském; *Kabul* teče do Indie, *Amu* zavlažuje sv. hranice a bere se dále osamoceným korytem do jez. Araňského, pohraničný *Aras* do Kury.

Z jezer největší jest *Urmíjské* na vys. Arménské a močálovité i slanovodné *Hamunské*.

Podnebí, plodiny a živnosti. Vzduch na Iránu, jako ve všech pouštích, vyniká neobyčejnou čistotou a jasností. Na pomoří roste všechno druhu obilí a stromy ovocné, zvláště pak třešně, broskve, jabloně, hrušky, melouny a j., kterýchžto rostlin Irán jest vlastní původní, kromě nich také hojnosť máku, moruší a tabáku. Ze živočichů tamních vyniká bourec, velbloud a hebkosrstná koza. Živnosti nejsou kvetoucí; v údo-

lích usazen jest rolník, na stepech pastýř kočuje, řemeslník ve městech vyrábí látky hedbávné a koberce.

Obyvatelé iranští jsou Areité náboženství mohamedánského.

III. Iranské státy.

1. Persie.

($1,650,000 \text{ km}^2$ — 7,5 mill. ob. — nad 4 na 1 km^2).

Zabírá záp. dvě třetiny Iránu, většinu pouště a stepi; proto skoro všichni obyvatelé žijí na kraji říše a jsou s polovinu kočovníci, jižto pasou veliká stáda ovcí a koz hebkosrnných; na pomoří v údolích věčné jaro podporuje výtečné zahradnictví a pěstování máku, růží i tabáku; ve městech některá řemesla dospěla vysoké dokonalosti, zvláště tkání šálů a vyšívaní hedbavím; mnozí jsou výteční rytcové a krasopisci. V zál. Pérském loví se perly.

Obchod vyváží vlnu, koberce, surové hedbaví, jižní ovoce, bavlnu, opium a j. věci.

Kurdové na sz. žijí volně pod vlastními chany, absolutní vládu šahovu jen pro jméno uznávajíce.

Peršané jsou šiité, t. j. mohamedáni, kteří neuznávají tří prvních chalifů a přídavků jejich ku koranu; někteří drží se ještě učení Zoroastrova.

Důležitější města: Teheran (200-t.), hlavní a sídelní město; v. nad Atrekiem Mešhed, svaté město šiitův; střed země Jezd, zámožná stanice karavanní; jz. Šíras, v rozkošné krajině, honosí se hrobkou nejslavnějšího perského básníka Hafisa; opodál k sv. zřícenině persepolské; s. Isfahan; sz. Urmia, tržiště persko-evropské; sv. Tabris (120-t.), nejhlučnější obchodní město.

2. Afganistan.

($722,000 \text{ km}^2$ — 4 mill. ob. — skoro 6 na 1 km^2).

Zabírá hornatou sv. čtvrt planiny; nečetné řeky, největší Hilmand, stékají do baštiny Hamunské, u níž pomezí všech tří říší iranských se dotýkají; sídlem chanovým jest Kabul nad Kabulem; jv. Kandahar, má britskou posádku, jež Afganistan

udržuje v závislosti na britské Indii; nad Atrekem Hera t, v krásném a úrodném údolí, největší v Afganistann.

Při sv. pomezí afganistanském, na Pamiru a v Kafiristan ě, bydlí kmenové, o nichž málo nám známo.

3. Belučistan.

($276,000 \text{ km}^2$ — $330,000 \text{ ob.}$ — nad $1 \text{ na } 1 \text{ km}^2$).

Na sz. jsou pouště, uvnitř rozsáhlé stepi, proto řídke obyvatelstvo. Sídlem chanovým jest neveliký Kelat.

S. 7. Přední Indie.

I. Popis Přední Indie.

Opakujte o Př.-Indii §. 2. II. Změřte přímkou od obhu indského k mysu Komorinu a přirovnejte ji ku přímé vzdálenosti mysu Seyer- ního od ústí dunajského, vzdálenost pak ústí Inda a Brahmaputry ku přímce od koutu biskajského k ústí dunajskému.

Přední Indie záleží z Dekanu s přilehlými ostrovy a z Hindustanu.

1. Dekan s ostrovy přilehlými:

a) *Dekan* jest planina s okrajními pohořími: na s. stojí Vindhija, na z. Ghaty Západní, na v. Ghaty Východní a na j. Nila Giri, jež do moře vbíhá mysem Komorinem.

Ghaty Západní, neschůdnější od Ghat Východních, svažují se k moři srázně v úzkou nížinu Malabarskou, Ghaty Východní ponenáhlu přecházejí v nízký břeh Koromandelský. Svah Dekanu jde od z. k v., což patruje na řekách *Krišně* a *Godawaru*.

Všechn Dekan, zvláště však pomoří Koromandelské, pokryt jest nesčíslnými drobnými jezérky.

Vláha jz. monsunu sráží se na Ghatech Západních, jež proto porostly jsou krásnými lesy teekovými, kdežto planina sama nemajíce dostatečné vláhy zůstává největším dílem stepí, ale vyniká báječným bohatstvem nerostným, zvláště diamanty u Golkondy a jinými drahokamy i zlatem.

b) *Ostrovy*. K Dekanu druží se drobné výspy *Lakkadivy*, jižněji *Maledivy* a na jv. *Ceylon*. Ceylon od pevniny oddělen jest průl. Palkovým, pne se velehorami a maje tropické vědro i dostatek vláhy stkví se všechn báječnou krásou a bujností tropického rostlinstva; jmenovitě daří se tam výtečná skořice, káva a palma kokosová; také nalézají tam mnoho drahých kamenů, ku př. safirův, a v sz. moři loví drahocenné perly.

2. Hindustan jest nížina obklopená vůkol horstvy neschádnými až na dvě dokončené brány: Bengalsko a delta indské.

Horstva okrajní jsou: část hor Sulimanských na Iranu, Himalaja, pásma zadoindická a Vindhija.

O Himalaji viz §. 2. III. 3. b).

Hindustan má množství řek, jež pramení se skoro všechny ve věčném sněhu himalajském a sbíhají se do tří veletoků: do *Indy*, jehož největší pobočka jest Satladž, do *Brahmaputry* a do *Gangy*.

Ganges a *Brahmaputra* rozvětvují se v Bengalsku společným deltem, jež měří koleni 44000 km^2 a jest nejrozsáhlejší delta vůbec.

Popište z mapy průběh hlavních řek hindustanských vytýkajíce zvláště, jakými krajinami tekou. Porovnejte přímou délku a vývoj Gangy i Volhy!

Vláhu Hindustanu přináší jz. monsun, avšak měrou nerovnou; v Bengalsku, jmenovitě v okolí Čery, spadne deště na povrchu zemském nejvíce, ročně až 13000 mm ; na z. deště ubývá, až posléze Pandžab na větším díle je stepí a šírá krajina od Satladže k ústí indskému bez deště a mrtvou pouští, jež sluje *Tharr* a nemá skoro žádných oas.

Hindustan, pokud má dosti vláhy, je přebohatý rostlinami; při nepatrné píli klidí se žeň mnohonásobná, i zabývají se tudíž Indové hlavně hospodářstvím, pěstujíce zejména kukuřici, pšenici a rýži, pak mák a tropické rostliny, zvláště: banán, cukrovou třtinu, palmu kokosovou, bambus, bavlník, kávovník, skořici, čaj a j. Tažným zvířetem kromě skotu mají ochočeného slona.

Veliké toto bohatství bylo Evropanům staré a střední doby předmětem bájí až východních a po všechny časy velevydatným pramenem výnosného obchodu; proto Benátčané stěhli žárlivě cesty své do Indie po moři Středozemském a Rudém a přes Malou Asii, proto Portugaleci, aby našli jinou cestu do Indie, dali se kolem Afriky, jižto tím jáksi objevili, proto posléze Kolumbus plul přímo na z. a udeřil nevěda na Ameriku.

Průmyslu obyvatelstvo Přední Indie nevěnuje pravé péče, nicméně světoznámý jsou tkaniny indické a šály kašmírské; obchod mají v rukou Evropané, zvláště Britové, a vyvážejí suroviny nejrozmanitější, jmenovitě: bavlnu, kávu, rýži, pšenici, cukr, koření, tabák, indigo, hovězí kůže, drahé kameny, opium (do Číny) a j., dovážejí pak předměty průmyslu svého, zvláště látky bavlněné. Avšak přebohatá Indie má také své stránky stinné. V Hindustaně zdržuje se veliké množství dravých zvířat, jako hyena, tygr a lev a jedovatí hadové, jižto do roka pohubí kolem 20 tisíc lidí a nesčetné množství hovězího dobytka; hůře ještě zuřivá hlad, od něhož zmírají milliony Indů, zvláště když se neurodí rýže.

II. Politická území v Přední Indii.

Přední Indie největší díl zabrali Evropané, jmenovitě Britové, domorodcům ponechavše jen části nepatrných.

1. Státy domorodcův.

Na jižním svalu himalajském několik malých států zachovalo svou neodvislost, největší *Nepál* a *Bhutan*.

2. Osady evropské.

a) Portugalské: *Goa*, *Daman* a ostrůvek *Diu*; *Goa* jest nejdůležitější a sídlem vladařovým.

b) Francouzské: patero rozptýlených měst, z nichž nejdůležitější jsou: *Mahé*, *Karikal* a *Pondicherry*.

c) Britské ($\text{před } 3,550,000 \text{ km}^2 = 250,000,000 \text{ ob. — } 70 \text{ na } 1 \text{ km}^2$).

Ostatek země, tedy skoro všechnu Přední Indii drží Britové pode jménem císařství Indického; více však než třetinu území se 60 mil. ob. mají pouze ve své ochraně.

Ze státův ochranných vynikají: *Majsurský* s hl. městem Majsurem, *Hajderabadský* s hl. městem Hajde-rabadem, v jehož sousedstvu Golkonda, naleziště nejkrásnějších diamantů, *Radžputanský*, zabírající poušt Tharr-skou s okolím, a *Kašmírský* po obou stranách horního Inda, hl. město Serinagar, t. j. město Sluneční; Kašmír slyne přirozeným půvabem a lahodou podnebí, výrobou drahocen-ných šálův a plovoucími zahradami, v nichž pěstují zeleninu zvláště dýně ohromné velikosti.

Bezprostřední državu britskou spravují tři praesidenti sídlem v Kalkutě, Madrasu a Bombaji; kalkutský jest zároveň gouvernérem generalním nebo místokrálem a vládne také britské Barmě v Zadní Indii.

Důležitá města: V deltě gangeském v krajině nezdravé *Kalkuta* (800-t.), sídlo ústřední vlády; pitnou vodu přivádí městu vodovod skoro 40 km dlouhý; sz. na Ganze Benares (180 t.), nejslavnější poutnické místo brahmánské, poutníci koupelí ve svaté Ganze očišťují se ode hřichův; na blízku Alahabád, četná britská posádka; sz. *Laknáu* (800 t.), sz. *Delhi*, bývalé slavné sídlo velkomogulů hindustanských, výstavnosti předcí Kalkutu; v Pětiřídí *La-hore*; sz. za Indem *Pesavar*, veledůle-žité město pro spojení s Afganistanem.

Na Dekanu: *Bombaj* (650-t.), na ostrůvku při západním pobřeží, druhé město v Indii; u něho ostrůvky Elefanta a Salseta, proslavené indickými chrámy; na břehu Koromandelském, *Madras* (400 t.), třetí město Indie. Na Ceylonu daležitý přístav Point de *Galle* a *Columbo*, město hlavní.

III. *Obyvatelé* Přední Indie dle národnosti jsou: 1. *Dra-vídové* pleti tmavohnědé, původní to obyvatelstvo; bydlí počtem nepatrným na *Ceylon* a v Ghatech Východních. 2. *In-dové* nebo *Hindové*; kolem 250 mill., jsou pleti žlutohnědé až tmavohnědé; mají velikou náklonnost ku šperkům a náru-živost ke kouření; obydlí chudých jest chýže z hlíny krytá slamou nebo travou; žena jest téměř otrokyní. 3. *Evropané*, zvláště *Britové*, *Francouzové* a *Portugalci*.

Náboženství jsou domorodci hlavně brahmánského, asi 50 mill. zná se k mořamedánství, asi 6 mill. jest pohanů, skoro 2 mill. křesťanů nepočítaje osadníkův evropských.

§. 8. Zadní Indie.

I. Popis Zadní Indie.

Zadní Indii rozumíme veliký půrostrov na v. od Indie Přední s malou částí trupu a se štíhlým půrostrovem Malackým; z ostrovů počítáme k ní drobné Andamany a Nikobary.

Srovnejte nejdelší přímkou Zadní a Přední Indie! Změřte nejmenší šířku průlivu Malackého a srovnejte ji s nejmenší šířkou průlivu Gibraltarského, Kanálu, Sundu, Mandebského a Ormuzského průlivu!

Povrch. Zadní Indii známe dotud málo. Pomoří má nízké, nitro prostupují od s. k j. rovnoběžná pohoří střední výšky, oddělená od sebe předlouhými údolími, jimiž mohutné veletoky valí svou vodu přijímající s obou stran krátké bystřiny.

Řeky větší jsou: *Iравади*, *Saluen*, *Menam* a všech nejdelší *Mekong* anebo *Kambodža*. Řeky zadoindické, jmenovitě Mekong, rozvodňují se jako řeky africké.

Porovnejte přímou délku Mekonga s labskou a dunajskou! Načrtněte cestu Zadní Indii od z. k v! Je-li tato cesta pohodlná?

Podnebí a ploidy. Zadní Indie leží skoro všechna v pásmu horkém a majíce hory směru polednskového přístupu jest až do nejjazšího severu monsunům, jež po celém zemi rozvádějí hojnou vláhu. Tropické teplo a dostatečná vláha působí bujný vzrůst tropického rostlinstva, zvláště na pomoří a v širokých deltech říčných, jež s neúmornou plodností dávají přebohatou ženě rýže, cukrové třtiny a bavlny, kdežto svahy horské porostly jsou krásnými lesy teekovými.

Jako Př. Indie i Zadní plna jest nebezpečných šelem, jmenovitě tygrův, a ssavců velikých, mezi nimiž vynikají slon a nosorožec.

II. Politická území v Zadní Indii.

O Zadní Indii rozdělili se Evropané s domácím obyvatelstvem.

1. Evropské osady.

a) Britské (270 000 km² — 4,5 mill. ob.).

α) Britská Barma, západní to pomoří Zadní Indie od 10° s. š. až k Indii Přední, se souostrovím Andamanským

a Nikobarským; země nad mříru úrodná, obilní komora pro hustě zalidněnou Přední Indii.

Největší město jest Rangun, v deltě irawadském.

β) Čtyři rozptýlené částice na půlostrově Malackém, z nichž největší jest město *Malakka* s okolím, nejdůležitější však *Singapur* (100 t.), hlučný přístav na ostrůvku.

b) Francouzské (nad 340.000 km^2 — nad 18 mill. ob.).

Francouzové drží v Z. Indii bezprostředně *Kočinčinu*, nad ústím mocné Kambodže, s hl. městem *Saigonem*, v ochraně pak království *Kambodžské* a *Tonkin*, severní to část císařství Anamského.

2. Státy domácí.

a) *Barma* jinak *Ava*, království, zabírá sz. nitro půl-ostrovní; hl. město *Mandalaj* (100 t.) nad Iravadem.

b) *Siam*, království, zabírá nitro Z. Indie s půlostrovem Málackým až k 5° s. š. Hl. město jest *Bangkok* (500 t., polovina Číňanů), vystaveno dílem na jehlách, dílem na prámech.

c) *Anam* (440.000 km^2 — 21 mill. ob.); zabírá vých. část přímořskou, jejíž jižní kus sluje *Kočinčina*, severní větší *Tonkin* (16 mill. ob.) v ochraně francouzské. Hl. město *Hue*; větší jest *Kešo* jinak *Hanoi* (asi 500 t. ob.).

Domorodci těchto tří státův i kolonií evropských jsou plati žluté a víry budhovské.

d) V jižním díle půlostrova Malackého obývají samostatní Malajové víry mohamedánské.

§. 9. Východní mnohoostroví Indické.

I. Popis fysikální.

Ze kterých 4 skupin záleží? Vyjmenujte Veliké Sundy a po největším ostrově z ostatních 3 skupin!

Určete z mapy, kudy jde rozhraní oceánu Indického a Tichého?

Východní souostroví Indické leží největším dílem v oceáně Tichém, jehož části v končinách těch jsou: Jižní moře Čínské, moře Javské, jež v úzkém průlivu Sundském splývá s oceánem Indickým a v širokém průlivu Mangkassarském s mořem Celebeským; mezi Celebesem a Dži-

Iolem jest průliv Molucký, mezi Molukami a Malými Sundy moře Bandské, jež souvisí s mořem Alfurským při Australii.

Povrch. Všechny Východní ostrovy Indické jsou hornatý a kromě Bornea, Celebesa a některých malých sopečných; zvláště mnoho sopek jest na vnější obloukové řadě od Sumatry přes Javu, Timor a Džilolo až na Luzon (viz §. 2. I.).

Mnohé vrcholy přesahují daleko nejnižší míšru velehorskou (2500-m); nejvyšší jest *Rindjani* (4200-m) na malosundském Lomboku.

Řeky. Vých. mnohoostroví Indické oplývá potoky a řekami, z nichž největší jsou na Borneu a rovnají se délkom řekám původním Pyrenaejského.

Podnebí, plodiny a živnosti. Teplo tropické v močálovitých krajinách přímořských působí Evropanům nebezpečné nemoci, ostatně však mnohoostroví Východoindické má podnebí zdravé, jmenovitě jest pouhou bájí, že by na Javě bylo „údolí smrti“, jímž prý ani pták proletěti nemůže, aby mrtev neklesl k zemi.

Majíc úrodnou půdu, tropické teplo a dostatek vláhy, mnohoostroví Východoindické vyznamenává se velebujným vzrůstem rozmanitého rostlinstva tropického, zvláště daří se kavovník, bambus, strom skořicový, pepřový a kakaový, cukrová třtina, baylušk a palma sagová, množství rýže, tabáku a j. rostlin veledůležitých, jimiž slynnou nejvíce Moluky proslavené muškatovými ořechy a hřebíčkem, odkud slují také ostrovy Kořennými.

Také nerosty jest Vých. mnohoostroví Indické bohaté: Banka a Billiton blíže Sumatry skýtají mnoho výborného cínu, Madura při sv. cípu javském dobrou měď, Borneo také zlato a démanty.

Zvířata jest jaká v Zadní Indii.

Se všemi plodinami obyvatelstvo vede výnosný obchod s Evropou, od nichžto přijímá rozličné předměty průmyslné.

III. Politická území.

O Východní mnohoostroví Indické rozdělili se Evropané s domácím obyvatelstvem.

1. Osady evropské.

a) Nizozemské ($1,460,000 \text{ km}^2$ — 27 mill. ob.).

Nizozemci drží veškerou mnohoostroví Východoindické vyjímajíc severní pomoří bornejské, ostrovy Filippovy a j. drobnější.

Vyjmenujte všechny ostrovy nizozemské!

Nejbohatší a nejvíce zalidněna jest *Java* (19 mill. ob. — 150 na 1 km^2) „perla nizozemské koruny;“ kromě jiných tropických rostlin rodí zvláště mnoho výtečné kávy, asi $1\frac{1}{2}$ mill. ctů, po Brasiliu na světě nejvíce, a cukrové třtiny.

Města na Javě: *Batavia* (150 t.), majíc nezdravé podnebí klesá rok od roku, kdežto *Surabaja* (120 t.) všechnedle roste.

Borneo, třetí největší ostrov světa, o $\frac{1}{3}$ větší než Rakousko-Uhersko, známe sotva na ponoří.

b) Španělské (skoro $300,000 \text{ km}^2$ — 8 $\frac{1}{2}$ mill. ob.).

Španělové zabrali souostroví *Sulské* a *Filippovo* kromě střední části ostrova *Mindanaa*.

Filippovo souostroví proslulo svými horkými vřídly, výtečným tabákem a cukrovou třtinou; hlavní město *Manila* (270 t.), přístav *luzonský*; má včiklopé továrny na doutníky.

c) Britům náleží široké severní pomoří bornejské se sousedním ostrůvkem *Labuanem*.

d) Portugalské drží vých. polovinu molosundského *Timora* s městem *Dilliem*.

2. Říše domácí udržely se jen některé, jmenovitě na Borneu, z nichž sultanství *Bornejské* zabírá s. pomoří; také střed *Mindanaa* jest država samostatná.

III. *Obyvatele*. Východního mnohoostroví Indického známe nedostatečně; jest prý jich kolem 34 mill. národnosti malajské, vyjímajíc nečetné Evropany a četnější Číňany. Nejvíce jest *Javanou*, asi 19 mill., jižto jsou také nejvzdělanější; jejich jazykem mluví se po veškerém archipelagu a tisknou se knihy i noviny.

§. 10. Císařství Japonské.

(382.000 km^2 — $36,000,000 \text{ ob.}$ — $94 \text{ na } 1 \text{ km}^2$).

Císařství Japonské záleží z ostrovů Japanských, Kurilských a Liu-Kiuských.

Větší Japanské ostrovy jsou: Kiusiu, Sikok, Nipon a Jesso; Nipon má rozsah větší než všechny ostatní dohromady.

Povrch. Japansko, pokud víme, pne se hornatinou sopečnou, jež zvedá se ve mnohé velehory a vyniká překrásnými krajinami; nejvyšší hora jest *Fusijama* (nad 4300 m).

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí má Japansko mírné a příjemné; velikou metlou jsou mu však častá zemětřesení a tyfony. Tyfony zuřívají hlavně na podzim a rozmetou často celé části měst, záležejících ovšem veskrze z domů dřevěných.*)

Japanci zaměstnávají se nejraději hospodářstvím a činí to s bedlivostí v Evropě nevidanou, ač strojů hospodářských ani neznají; roviny všechny vzdělali dokonale a horské svahy proměnili v terasy a opatřili výtečnými vodovody. Pěstují nejhojněji ječmen, rýži a čaj; Jesso, jenž se teprv osazuje, jest jediný ohromný prales a bohatý od mědi a uhlí. Také rybolov jest vydatným pramenem obživy.

V průmyslu vyniká zvláště výroba výtečného porcelánu, látek hedbávných, cinkrovinek a hraček rozmanitých, vše s nejpodivnějším malováním.

Obchod využívá suroviny japonské, zvláště hedbáví a čaj, a provozuje se nejvíce od Britů a Francouzů.

Japanci jsou Mongolové náboženství budhovského, lid však oddán jest různým pověram; vynikají čistotností,**) přičinlivostí a láskou k umění a pokroku; počtem škol málo který stát Japansku se vyrovná. Hlavním pokrmem Japancům jest rýže a ryba.

Důležitější města: Na Niponu: *Tokio*, dříve *Jedo* (1 mill.), hlavní město a sídlo mikadovo, má železničné a telegrafické spojení, mnoho

*) Pro nebezpečná zemětřesení domy japonské jsou jednopatrové a ze dřeva lehce pořízené, pročež zuří také požáry nad míru často.

**) I chudas koupá se aspoň jednou denně.

chrámův a lázní; na j. Jokohama, středisko obchodu zámořského; jz. Osaka (300 t.), přístav a nejdáležitější obchodní tovární město, vyrábí hlavně zboží porculánové; s. Kioto, dříve Mijako (250 t.), bývalé hl. město, dosud ohnisko veškeré činnosti umělecké. — Na Kiusiu Nagasaki, město obchodní,

S. II. Korea.

(nad-200:000 km² — 8,500:000 ob. — 42 na 1 km²)

Korea, nám skoro vesměs neznámá, jest hornata a podnebím i všemi poměry zemím sousedním podobna. Dává poplatek Číně. Obyvatelé jsou původu mongolského a náboženství budhovského. Hlavní město Hanjang.

S. I2. Císařství Čínské.

(11,550:000 km² — 880 mill. ob. — 33 na 1 km²).

I. Popis celku.

Čína zabírá Vysokou Asii od řeky Amura až k Himalaji a od Pamira až k Tichému oceánu, jakož i ostrovy Hainan a Formosu; Korea dává Číně roční poplatek.

Severní končiny čínské mají zeměp. šířku severních Čech, jižní sudanského Timbuktua; od z. k v. možno položiti Rakousko-Uhersko více než 4krát vedle sebe. S kterými městy evropskými má Peking skoro touž šířku? Jak dlouho šel by člověk od hranic pamirských k soutoku Usura s Amurem, kdybý urazil denně 50 km? Jaký jest rozdíl v hodinách na týchž dvou místech? — Poznamenejte do mapy říše Čínské, kde by tam stála Praha, Brno a Vídeň podlé své z. š.

Jmenujte z mapy řeky, které otvírají do Číny vstup ze Sibiře a ze Zadní Indie! Proti kterým sousedům Čína nejlépe jest ohrazena?

Povrch. Čínská říše jen na nepatrné části jest nížinou, na všem ostatku nesmírném vysocinou skoro vesměs velehorškou.

Nížina prostírá se úzkým pruhem na pomoří, nejroz-sáhlejší nad dolním Hoanghem a Jancekiangem, kde sluje nížinou Čínskou.

Vysocina v jv. třetině říše jest hornata, všade jinde rozkládá se planinou, jež rozsahem svým předčí všechny planiny povrchu zemského.

Z §. 2. III. 3. b. dejte odpověď k následujícím otázkám: Která horstva lemují tu planinu? Která ji rozděluje na části menší? Jak jmenují se tyto části? Která pohoří znáte v hornatině Čínské?

Řeky čínských prameniska jsou Tybet a severní okrajní horstvo; mezi těmi pramenisky rozkládá se oblast řek vnitrozemských.

a) Na Tybetě mají pramen:

1. *Indus* a pobočka jeho Satladž; 2. *Brahmaputra*;
3. *Saluen*, 4. *Kambodža*, ježto všechny náležejí Číně jen horním svým tokem; 5. *Jancekiang*, nejdelší řeka asijská (5200 km), a 6. blíženec její *Hoangho* protékají hornatinou i nížinou Čínskou.

b) V severním okraji začínají se:

1. *Amur*, jenž má dvě řeky zřídelné; Amur náleží Číně jen pravým svým břehem. 2. Sibiřské řeky: *Selenga*, *Jenisej*, *Irtyš* a *Ili*, ježto všechny krátkým tokem běží Mongolskem, potom proloží pohraničnou horskou hradbu a vstoupí do Sibiře.

Sledujte další jejich tok.

c) Oblast vnitrozemská. Opakujte o ní z §. 2. 4. a.

Z řek vnitrozemských nejdůležitější jest *Tarim* ve Vých. Turkestánu, jenž vylévá se do jez. Lobského.

Jezera. Opakujte o nich z §. 2. III. 4. c.

Podnebí. Opakujte o něm z §. 8.

Obyvatelé všichni jsou pleti žluté a víry největším dletem budhovské, někteří mohamedánské a jen asi 2 mill. křesťanské; boháči drží se učení Konfuceova.

III. Části říše Čínské a důležitá města.

1. *Vlastní Čína* (nad 4 mill. km^2 — 350 mill. ob. — 90 na $1 km^2$). Proti Mongolsku ohrazena jest již od starověku obrovskou zdí, jižto pokládáme za největší předmět zbudovaný.

Při moři jest Čína veleúrodnou nížinou, jež se proti *Jangcekiangu* a *Hoanghu* šíří a na prostoře značně menší než Rakousko-Uhersko aspoň 140 mill. lidí živí; hornatinu prostupují četné řeky, z nichžto *Hoangho* často se rozvodňuje; úzké území za *Hoanghem* jest částí pouště Gobi. Deště Číně přináší monsun.

Číňané nejvíce vyznamenávají se hospodářstvím; k zavlažování nížiny již od 13. stol. hrázemi nadržují si císařskou stoku, nad 1100 km dl. a 50 až 300 m šir., teď valně

již zchátralou, a zužitkují každou píď půdy, ba i na prámech zřizují výtečné zelenářské zahrady; sám císař, aby orbu poctil, oře jednou do roka. Obyčejně mají dvojí žen; nejvíce pěstují rýži, ježto Čínu má svou vlastní, bavlník, cukrovou třtinu, čaj, lékařské a barvířské bylinky, moruši a třtinu bambusovou. Přese všechnu píli zmírají často hladu a proto stěhuje se davem do jiných zemědělů, kde slují kuli; čínský dělník, k vůli zisku nižádného prostředku se nelekaje, obстоje a jmění sobě zahospodaří i v takových poměrech, ve kterých dělníci každé jiné národnosti na mizinu přijdou.

Z výrobků nejznámnejší jsou porculán, tuš a hedbávné látky.

Obchod jest jen vnitrozemský, neboť Číňané do ciziny právě tak neradi chodí, jako neradi cizince ve své vlasti vidí; nicméně donuceni jsou otevříti Evropě 19 přístavů, z nichž nejdůležitější Šang-hai.

Vzdělaností Číňané slynnou od starodávna; knihotisk, střelný prach, střelku a přípravu hedbáví znali daleko dříve než Evropané, avšak tvrdošijně uzavírají se ostatnímu světu opovrhujíce jím, poněvadž sebe nejvzdělanějšími pokládají*); teprv od r. 1860. smějí Evropané Čínou cestovati, od kteréžto chvíle máme také spolehlivější o Číně zprávy.

Jazyk čínský záleží ze samých jednoslabičních slov, ježto skládají, přestavují a rozličným přízvukem vyslovují; kolik slov, tolik mají i písemných znaků, as 80 t.; čínským jazykem mluví více nežli třetina lidstva.

Muži i ženy holí si přední část vlasů, zadní část splétají v cop; k zemřelým mají velikou úctu, a pohřeb mnohou rodinu připraví na mizinu. Netančí aniž se líbají.

Nejdůležitější města: a) na pomoří: *Peking* (asi $\frac{1}{2}$ mill.), sídlo císařské, obehnáno vysokou zdí se 16 branami, jež město všechno zakrývá až na vrcholky stromův a některou vyšší pagodu**); jv. pekinský přístav *Tien-cin* (asi 1 mill.); nad dolním *Jangce-kiangem* *Nan-kings* ($\frac{1}{2}$ mill.), sídlo učenosti a Číňanům město nejkrásnější; jv. *Šang-hai*,

*) Císaři svému říkají Týn-ce t. j. syn nebes, říší „říše nebeská“.

**) Podobný pohled skýtají i jiná města čínská.

hlavní skladiště zboží anglického; z. Su-čeu (1 mill.); j. Fu-čeu (600 t.), nejdál přístav vývozný; jz. téměř na obratnici Kanton ($1\frac{1}{2}$ mill.), byl Evropanům první otevřen, teď velikost jeho rychle klesá. b) u vnitrozemí: nad Jangce-kiangem Han-čeu (600 t.), v krajině, kde čajovník nejusilovněji se pěstuje; sz. Si-nan-fu (1 mill.) a jiná mnoha velkoměsta až do millionu obyvatelstva.

2. Mandžursko, největší město Girin.

3. Mongolsko, na krajích step, v nitru kamenitá a solná poušť Gobi; v létě vedrem hyne všechny hmyz, v zimě jsou třeskuté mrazy a sušové prášenice. Západní cíp Mongolska slouje Džungarskem.

Majmačin, obývan samými muži, hlavní tržiště čínskoruské; na j. Urga, na hlavní cestě z Pekinga do ruské Kjachty, sídlo místokrálovu; v Džungarii: Urumči, kvete obchodem.

4. Tybet ($1,700,000 \text{ km}^2$ — 6 mill. ob.). Planina Tybetská jest na největším díle stepí; v létě má dosti vláhy od dešťů a výdatných ros, v zimě sníh, napadne-li, hned se ztráví. Ze zvířat nejhojnější jest jak, sajka a kulan (divoký osel). Obydlí všecka pořízena jsou z hlíny. Lhasa, sídlo náměstka císařova a dalajlamy, nejvyššího kněze budhistického.

5. Východní Turkestan anebo Vysoké Tatarsko, od Kuen-Luna k Tien-Šanu, po obou stranách řeky Tarima, země řidce obydlená (1 člověk na 2 km^2), neboť největší díl zabírá poušť. Města Jarkand a Kašgar.

Mandžurové, Mongolové, Tybefané a Tataři jsou skoro všichni pastýři a přebývají pod přenosnými stany; hlavní jejich bohatstvo záleží ve stádech ovcí, ale mají také skot, koně a velbloudy.

III. Osady evropské.

Při vchodu do chobotu Kantonského drží Portugalci ostrůvek Macao s městem stejnojmenným a Britové ostrov Hong-kong s městem Viktorií.

Macao sotva živoří; v jedné tamější zahradě Camoens básnil své Lusiady; bohatá a kvetoucí Viktoria patří k nejdůležitějším obchodním městům; půvaby pásu mřížného i tropického tam se slučují.

§. 13. Chanství Bucharské.

(asi $170.000 \text{ km}^2 = 2\frac{1}{4}$ mill. ob.).

Rozkládá se v Turanu po pravém břehu amuském od Panira na z. až k chanátu Chivskému; hl. m. jest opevněná Buchara, v úrodné oase na důležité karavanní cestě z Rusi do Číny.

§. 14. Země ruské.

($16,752.000 \text{ km}^2 = 14,800.000 \text{ qb.}$).

Rusum patří v Asii všechna nesmírná země na s. od hlavního předělu a valná část nad dolním Amurem.

Místo nejjižnejší jest na pomezí afganistanském bliže $37.^{\circ}$ s. š., nejsev. mys Čeljuskinův na $78.^{\circ}$ s. š.; nejzáp. břeh Kerčský na $54.^{\circ}$ v. d., f., nejvých. mys Východní na $208.^{\circ}$ v. d. f.

Vyměřte přímou vzdálenost nejjazších těch míst; porovnejte vzdálenosti ty s největší délkou a šírkou Evropy! Jak dlouho šel by člověk od průl. Kerčského k mysu Vých., kdyby ušel denně 50 km ? Seřadte do přímky od hranic afgan. k mysu Čeljuskinovu podle jejich z. š. Gibraltar, Madrid, Peking, Neapol, Cařihrad, Vídeň, Paříž, Prahu, Krakov, Kyjev, Londýn, Lipsko, Glasgow, Kodaň, Moskvu, Petrohrad, mys Severní a s. břeh Nové země.

Popis částí ruské Asie a důležitých měst.

Části ruské Asie jsou: Kavkazsko, Turan kromě chanátu Bucharského, Turkestan a Sibiř.

1. *Kavkazsko* (nad $470.000 \text{ km}^2 = 5,800.000 \text{ ob.} = 12$ na 1 km^2), po obou stranách pohoří Kavkazského od Manyče na j. až k Araxu; záleží z vlastního Kavkazska, jež jde od Manyče až ke Kuru, a z části Arménie mezi Kurem a Araxem.

Opakujte o Kavkazu z §. 2. III. 3. a.

Kavkazsko na s. od Kavkazu souvisí s velikou nížinou Ruskou a při jez. Kaspickém klesá v proláklinu, na j. prohýbá se v tálou nížinu nad Kurem; obě strany spojeny jsou nákladnou vojenskou silnicí z Vladikavkaza mimo Kazbek do Tiflisu.

Arménie ruská kromě nízkého údolí na Kuru a na Araxu jest velehornata; nejvyšším vrcholem má *Vysoký Ararat* (sk. 5200 m).

Řeky. Které řeky tekou Kavkazskem?

Pod nebi a plodiny. V údolích mají věčné jaro a pěstují růže na olej, na horách leží věčný sníh; po obou stranách Kavkazu jsou bohaté prameny petrolejové, nejvydatnější v okolí města Baku a kde vytryskují ze země naftové geysiry.

Druhdy k plamenům hořící nafty putovali věřící Zoroastrovi jako k ohňům svatým.

Důležitá města: Tiflis (nad 100 t. ob. veleružné národnosti), kvetlo obchodem, ale za našich dnů valně klesá; na poloostrově Apšeronském, pevný přístav Baku a kolem něho veliké továrny petrolejové, od nichž jede železnice přes Tiflis do Poti, přístavu černomořského; Erivan, hl. m. ruské Arménie.

Obyvatelstvo provincie Kavkazské je snad nejrůznější v Asii. Původní obyvatelé jsou: Arméni v Arménii, různorodí Kavkazané, z nichžto Čerkésové vynikají lepou postavou, a Tataři na stepech severních; přistěhovali se: Peršané do měst, kde provozují řemesla, Rusové, jižto vládnou, Němci a j.

2. *Turan a Turkestan* ($3,350.000 \text{ km}^2$ — $5\frac{1}{4}$ mill. ob. — sk. 2 na 1 km^2). Od Chvalinského jez. na v. až k Pamiru a Tien-Sanu a od Iranu na s. až za jez. Aralské a k jez. Balchašskému.

Povrch. Turan při jez. Chvalinském jest prohlášenou, v šírém nitru svém nížinou, na v. až vysocinou velehorou; zvedají se tam záp. výběžky pamirské a všecka záp. polovina hřbetu Tienšanské, v nížto mnohé vrchy dosahují výšky 4000 m, štít pak Kaufmannův 6800 m, nejvyšší to hora asijského Ruska, poblíž jez. Dračího, jež rozlévá se na výši 4000 m.

Řeky a jezera. Veškeren Turan jest oblastí vnitrozemskou a tvorí střední část rozsáhlé vnitrozemské oblasti evropskoasijské. Nejdůležitější řeky jsou Amu a Syr, jež tekou do jez. Aralského; Amu vléval se druhdy do jez. Kaspického. Amu pramen má na Pamiru, Syr na Tienšanu; pokud pospíchají hornatinou, přibírají hojně přítoků, v nížině však vlekou se beze všech poboček osamělými řečiště. Na řekách těchto a na jejich přítocích usadili se lidé a vznikla bohatá města.

Do jez. Balchašského vlévá se *Ili*.

Podnebí, plodiny a živnosti. Turan leží v teplejší části mírného zeměpásu a náleží ku krajinám bezdeštným, pročež největším dílem jest pouští nebo stepí; jen údolí říčná, řídké oasy a nižší hornatina hodí se hospodářství, jižto pěstují hlavně kukuřici a chovají ovce a kozy. Ostatní obyvatelstvo žíví se po výtce rybolovem a honbou na divou zvěř, zvláště na šakaly a tygry. Obchod vede se karavanami.

Obyvatelé turanští jsou národnosti velice pestré: ve městech usedlí jsou Rusové a něco Peršanů, na oasách Turkmeni nebo Tekinci původu mongolského, příbuzní Turků, Kirgizové na stepech severních a jiní. Důmorodci žijí pod přímým panstvím svých náčelníků, jež jmenují *chanu*; ti však kromě bucharského, všichni poddání jsou *Rusům*.

Důležitější města: Merv, v oase Achalské na daleké cestě od Aralského jez. do Afganistanu; na téže cestě v rozkošné oase stojí pevná Chiva, hl. m. chanátu Chivského, jenž zabírá nížinu na levém břehu amuském; Taškend (100 t.) kvetoucí obchodem a Kokan leží v horním údolí syrském na předůležité cestě do Kašgara čínského; Samarkand, vystavený na cestě pojící údolí syrské s amuským.

3. Sibiř ($12,500,000 \text{ km}^2$ — nad $3,900,000$ ob. — 3 na 10 km^2). Sibiř rozkládá se od Turanu a Turkestanu na sv. až k mysu Východnímu a od Číny a Koreje k Severnímu moři Ledovému; z ostrovů nálezejí k ní: Sachalin na rozhraní moře Japanského a Ochockého a souostroví Nová Sibiř, v nížto největší jest Kotelný; na Sachalinu zakládají se trestnické osady, ostatní jsou neobydleny.

Povrch. Sibiř na největším díle jest hornatinou střední výšky, jež na v. od mysu Čeljuskinova dostupuje místy až k samému moři; na pomezí čínském a na Kamčadce strmí velehory, na př. v Altaji *Bělucha* (sk. 3400 m) a na Kamčadce sopka *Klíčevská* (4800 m).

Která horstva vypínají se v Sibéri jižní a východní?

Nížina Sibiřská začíná se u mysu Východního a přestává u moře Chvalinského. S počátku jest jen úzkým pruhem přímořským, dále však k z. šíří se více a více, zasahuje údolími řek sibiřských hluboko do hornatiny a v poříčí obském

zaujme posléze všechnu šířku země od moře Karského až k jez. Aralskému i Kašpickému, u něhož klesá v proláklinu a pojí se s níž Sarmatskou.

Jmennujte jezera i řeky sibiřské a popište jejich tok!

Podnebí, plodiny a živnosti. Sibiř je země nehostinná a na velké části svého povrchu neúrodná pro velikou zimu, jež od s. nížinou volně zaléhati může až k nejjižnejšímu krajům; západ jest teplejší než východ: na př. Tobolsk má průměrnou teplotu v lednu — 20° C., ale Jakutsk, o 60° dále k v. položený — 40° C. Všechn nesmírný kus Sibiře na s. od 60.º s. š. zůstává zamrzlý od konce září do poloviny července, ale ostatek, rovný asi $\frac{1}{2}$ Evropě, dá se dobře vzdělávat. Ve hlubokých hvozdech, rozložených od 58.º s. š. až za kruh točový a od Uralu až blízko moře Ochockého žije zvěř kožešinná, v Altaji a v nánosu říčním jest nevybrané bohatství zlata a stříbra, v zamrzlé půdě slonovina mamutí a jiných předpotopných ssavek. Přes to vše Sibiř má velice řídké obyvatelstvo, neboť spojení s ostatním světem jest dotud nedostatečno; řeky splavny jsou sice po celé své délce, ale jen asi 5 měsíců, moře pak, na němž další doprava záleží, jen v druhé polovině srpna a září, a to jen s největšími obtížemi a nebezpečími. Člověk usadil se ponejvice podél řek, ostatní nesmírný prostor je skoro liduprázny.

Široký prah Sibiře podél Turkestaru a Turanu pokrývá travnatá step, z jejíž úrodné půdy horké léto vyluzuje množství bujných rostlin a rozmanité zbarvených květů: tamě domov pivoňky, čimíšníku a modrého kosatce.

Dále k s. od 55.º s. š., až asi k rovnoběžce tobolské, rozložena jest půda zpracovaná, jižto jde hlavní cesta sibiřská; pak od Uralu až nedaleko moře Ochockého šíří se hvozd jehličnatý, promíchaný břízou a vrbon, na povrchu zemském nejrozsáhlější; po řekách, jež v létě do studených končin přináší vodu prohřátou, vniká až za 70.º s. š., ostatně přestává při točovém kruhu. Les tento jest útulkem zvěři kožešinné. Ké hvozdům sibiřským přiléhají tundry, jež táhnou se již až k moři.

Tundry, na jaře oplývajíce lagunami a menšími jezérky, v létě zelenají se chatrným rostlinstvem, mechem a travou dosti vysokou, z níž sem tam vynájí nízké keře a plazivá vrba; tehdy zajíc, liška, lomíšek, vlk, divoký sob, medvěd, rosomák, svišť a jiní čtvernožci a nesmírný

počet rozmanitých ptáků na vodě i na suchu, zvlášť alka, křemenáč a racek, v moři pak velcí ssavci: velryba, mrož i tuleň vitanou jsou kořistí lovčů a rybářů; tehdy také kočovný sobař se stády svými na tundrách nalézá chatrnou obživu. V zimě tvářnost Sibiře všecka smutně se promění. Přijdou dlouhé noci, jen málokdy osvětlené měsícem, ale vždy září severní; přijdou i husté chumelenice s prudkými vánicemi, ježto sníh vysoko vzbičují a všechn vzdach jím přeplní. Sníh jest tvrdý a tak pohyblivý, že i slabý větrík zauší jej hluboko do lesů jižních, kde za léta taje a půdu napájí; paprslík sluneční láme se v poletujících jehličkách ledových, způsobuje tvárná slunce na obloze a lemuje ohnivou obrubou horské výšiny. Avšak zvíře všeliké i člověk s nasbíraným bohatstvem prchají dovnitř země, a pomoří zůstane prázno života. Koncem března a počátkem dubna přicházejí dlouhé karavany ruských obchodníků; na koních brodí se hlubokým sněhem, tělo, ruce, i obličej majíce zahaleny teplými kožíchy, a za zbraň, střelivo, rum, chléb, cukr a rozličné nádobí vyměňují si plodiny sibiřské, hlavně kožešiny a slonovinu. Leč i nejpustější krajiny sibiřské jsou úrodný proti mnohým končinám tropickým, na př. proti vých. břehům moře Rudého, kdež ani velbloud nenalézá potravy, nebo proti patrům věčného ledu a sněhu; neboť Sibiř aspoň za krátkého léta, v červenci, srpnu a září, všecka pokryje se lahodnou zelení a milým kvítkem.

Obyvatelstvo. V Sibiři bydlí od pradávna nárůdkové plemi žluté: Samojedi, nejméně vzdělaní z národů polárních, a Ostáci nad dolním Obem, Tataři nad středním Obem a Irtyšem, Tunguzové nad Dolní Tunguskou, Jakuti, Čukcové, proslulí po Sibiři svou srdučností a láskou ku svobodě, Kamčadáni v severových. Sibiři a jiní, jižto všickni žíví se lovem zvěře i ryb a chovem dobytka, zvláště sobů, jižto se psem jsou nejdůležitějšími činiteli v domácnosti polarní. Národům těm vládnou Rusové, jižto žíví se hornictvím a obchodem, za průmyslné předměty vyměňujíce od Sibiřanů kožešiny a slonovinu, od Číňanů čaj a rebarboru.

Sibiř, jako všechna Rus, dělí se na gubernie; běžnější je však rozdělení na Sibiř západní a východní, jichžto rozhraní jde téměř po předělu obskojenisejském.

Důležitější místa: a) V Sibiři západní: Tobolsk, trhy na kožešiny; jv. nad Irtyšem Omorsk, universita; na sv. Tomsk, vede obchod s Čínou; jz. Barnaul, bohaté báně zlaté a stříbrné; b) v Sibiři východní: nad Jenisejem Krasnojarsk, ryžuje zlato; sz. na Jeniseji Jenisejsk, tržní město šírého okolí; na Horní Tungusce blíže Bajkal-

ského jez. Irkutsk (32 t.), největší a nejpřeknější město sibiřské, středisko duševní činnosti ve východní Sibíři; sv. nad řekou Selengou Kjachta, slavné obchodní město; Jakutsk, tržní město šírého okolí; nad ústím amurským Nikolajevsk.

C. Přehled občanských poměrů.

§. 15. Tabulka důležitějších politických území.

J m é n o z e m ě	km ²	obyvatelstvo výbec	obyvatelů na 1 km ²
Državy evropské:			
Britské	3,900.000	257,000.000	—
Francouzské	343.800	18,380.000	—
Nizozemské	1,462.000	27,000.000	—
Portugalské	19.700	850.000	—
Ruské	16,752.000	14,600.000	—
Španělské	296.200	6,300.000	—
Turecké	1,890.000	16,172.000	9
Državy domácí:			
Afganistan	722.000	4,000.000	5·5
Anam	440.000	21,000.000	48
Barma	457.000	4,000.000	sk. 9
Belučistan	276.000	340.000	nad 1
Čína	11,553.000	380,000.000	sk. 33
Japonsko	382.400	36,000.000	94
Persie	1,650.000	7,500.000	5
Siam	722.000	5,600.009	sk. 8

Srovnejte důležitější politická území asijská a) podle velikosti,
b) podle počtu obyvatelstva, c) podle hustoty obyvatelstva!

Vláda říší domácích v Asii jest vesměs absolutní.

§. 16. Obraz asijského obyvatelstva.

I. O lidnatosti.

V Asii jsou vedle nesmírných končin skoro neobydlených rozsáhlé kraje s obyvatelstvem na zemi nejhustším; v severní, střední a západní Asii na 33 mill. km² bydlí jen asi 70 mill.,

kdežto v Asii jihovýchodní na 12 mill. km^2 obývá nad 740 mill., tedy polovina veškerého člověčenstva. Nejméně obydlena jest Sibiř s Amurskem, kde na 2 km^2 žije sotva 1 člověk, hustě Čína a Japonsko (94 lidé na 1 km^2), nejhustěji Hindustan a níž. Čínská, v nichžto žije asi 250 mill. lidí.

II. O národnosti.

Asiaté jsou trojího plemene: 1. kavkazského, 2. mongolského a 3. malajského.

Kavkazané bydlí v Přední Indii a v přední Asii, Malajové na půrostrově Malackém a na souostroví Východoindickém; všechn ostatní prostor drží Mongolové.

1. *Kavkazané* asijští jsou trojího kmene: a) arejského, b) kavkazského a c) semitského.

(a) Arejci, jeježbž původním jazykem byl sanskrit, jsou: Indové, Dravidové na Dekanu, Peršané, Afgaňané, Belučané, Kurдовé a Arméni.

(b) Kavkazský kmene žije v horách Kavkazských; z národů jeho vynikají: Gruzinci, Čerkesové a Čečenci.

(c) Semité jsou: Israelité i Arabové.

2. *Mongolové* jsou kmene dvojího:

a) čínského: Číňané, obyvatelé Zadní Indie, Tibetské, Bhutané a Nepalané;

b) tatarského: Japanci, Mongolové, Tunguzové, Mančuové a různí národní turečtí, jmenovitě: Jakuti nad Lenou, Kirgizové, Usbekové v Buchaře, Turkmeni na v. od Kaspického jezera a Turci Osmanští v Malé Asii; národní finnští, jmenovitě: Ostáci na středu a dolním Obu a Samojedi; posléze národní východosibirští, zvláště Kamčadané. — Čukčové podobají se Eskimům.

3. *Malajové* dělí se na vlastní Malaje na půrostrově Malackém, na Javany a na mnohé jiné návrsky.

Evropanů v Asii žije kolem 6 milionů, ale ovládají skoro polovinu Asie a více než třetinu všeho jejího obyvatelstva.

Kteří Evropané zdržují se v Asii?

III. O náboženství.

Křesťanů v Asii jest pouze asi 15 mill. a žijí roztroušeni po veškerém zemědile; krom osadníků evropských náležejí k nim: Řekové, Arméni, asi 600 tisíc Číňanů, usedlí Sibiřané, najměj Ostáci, obyvatelé souostroví Filippova a j.

Mohamedánu jest asi 85 mill. a žijí ode břehů maloasijských až k Pětiříci a od Arabie až k Tobolsku; kromě těchto souvislých sídel jsou také ve Vých. Turkestaně a v Džungarsku, v Přední Indii (tam asi 50 mill.) a na Východním souostroví Indickém.

Všechno přečetné obyvatelstvo ostatní jest *pohanské*, vyznávajíc hlavně brahmánství a náboženství Budhovo. Počet *židův* a vyznavačů náuky *Zoroastrovy* jest nepatrný.

Jmenujte některé národy mohamedánské, brahmánské a budhovské.

IV. Dle živnosti jsou v Asii národové lovečtí, zvláště v Sibiři, kočovní v pouštích a stepech a usedlí, jižto žíví se především vzděláváním půdy, inéně chovem dobytka, průmyslem a obchodem; přece však udržují se na světovém trhu některé výrobky asijské, jako čínská tuš a hedbáví, čínský a japonský porculán, kašmírské šály, perské koberce a damaškové výrobky ocelové.

Obchod má, vyjímajíc Indický a Tichý oceán, málo přirozených prostředků, neboť veliké řeky sibiřské zamrzají na více než půl roku a čínské zanášejí náplavem ústí svá, dělaných pak cest jest veliký nedostatek; nejvíce silnic má vlastní Čína, železnice nejdelší pojí Kalkutu s Pendžabem, telegraf nejdelší vede z Petrohradu Sibiří až do Ameriky.

Vniterní obchod děje se vesměs karavanami, zámorský provozuje Evropané, především ti, kteří mají v Asii osady.

Jmenujte několik nejdůležitějších měst přístavných!

Z Asie přešlo do Evropy ovoce i obilí většinou, též bourec hedbávný a jiní užiteční živočichové; starodávní národové asijští, Assyřané, Babyloňané a Foeničané, naučili Řeky a jiné evropské národy vyráběti sklo, tkaniny a jiné předměty a rozšířili u nich míry a váhy i stavitelství; také nejpřednější náboženství, jako křesťanské, israelské, mohamedánské a budhovské, mají počátek svůj v Asii; teď však Asie ve všem všudy jest za Evropou.

Afrika.

Skoro 30 mill. km^2 — nad 200 mill. ob. — 7 na 1 km^2 .

A. Část pověchná.

§. 17. Afriky poloha, rozsah a podoba^{*)}.

Poloha k pozorovateli. Vyměřte vzdálenost Prahy od Kaira a vypočítejte, kolik dní jede parník z Hamburka do města Kap-ského, ujede-li denně 380 km?

Okolí. Jak rozloženy jsou ostatní zemědíly kolem Afriky? Změřte vzdálenost Afr. od Australie a od Ameriky!

Poloha mathematická. Určete z mapy zeměpisnou polohu Afr. Kudy jde Afrikou rovník? Na kterých polokoulích jest Afr.? Kolik stupňů vzdál. jest od rovníku nejsev. a nejjižn. místo? Zapamatujte si z. d. nejjižn. místa afr. a nejsev. místa evropského: Kaira, Oděsy a Petrohradu; města Kapského a Stockholma; Timbuktua i Madrida! Které části Afriky mají touž z. š. s některými částmi Ásie a které s částmi Ameriky?

Rozsah. Kolik hodin mají v Kairu, v Timbuktuu a v Bathurstu, když slunce stojí v poledníku města Kapského?

Podoba. Afrika vyniká velikou jednotvárností nemajíc téměř ani půrostrovů ani vyvinutějšího břehu, alebrž stýká se s mořem čarami skoro přímými. Také ostrovů má nedostatek, zvláště pak nenalezneš ani jediné řady ostrovní.

Jmenujte všechny ostrovy africké!

Poměr trupu ke členům jest 47 : 1. Přirovnajte v této věci Afriku k Ásii!

§. 18. Povrch.

I. Povrch ostrovů.

Ostrovy vypínají se vysocinami větším dlesem sopečnými; jen Moçambický, Zanzibarský, Amiranty a Seychely sopek nemají; Madagaskar, Réunion, Kapverdské a Tenerifa strmí velehorami, ostatní středohorami; nejvýše Tenerifa štítem *Teydským* (3700 m).

^{*)} Viz poznámání na str. 1.

II. Povrch pevniny.

Pevniny známe jen pomoří důkladněji; čím vzdálenější země od břehu, tím neúplnejší máme o ní znalost; ve vnitru jsou končiny veskrz neznámý.

1. Nížinou jest:

a) Uzounké pomoří skoro všechno, jen severní díl pobřeží rudomořského a břeh mezi mysem Bonem a Gibraltarským průlivem hned z moře zvedají se příkře nad 200 m. Úzká tato nížina pobřežní šíří se v nížiny rozsáhlejší nad ústím mohutných řek, jako nad deltem nilským v níž. Dolnoaegyptskou, nad Senegalem a Gambií v nízkou Sene-gambii a nad ústím nigerským v níž. Hornoguinejskou.

b) Sahel, západní to část Sahary, největší nížina africká, jež se Senegambií splývá v nížinu jedinou.

2. Prolákliny.

Od níž. Dolnoaegyptské až ku 38.⁰ v. d. f. táhne se podél 30.⁰ s. š. řada proláklin, z nichž nejzápadnější klesá — 100 m; prolákliny mělčejší a naplněné sůlou vodou jdou od M. Syrty na z. ku 23.⁰ v. d. f.

3. Vysokina.

Ostatní Afrika rozkládá se v jedinou šírou planinu, jejížto jižní dvě třetiny vroubeny jsou vysokým okrajem, nitro pak zvedá se po různu středohořími a některými velehorami.

a) Při severním břehu rozkládá se:

α) Na s. od proláklin východních pustá planina *Libyjská* a *Barka*;

β) na j. od pomoří mezi oběma Syrtama suchá a místy písečná planina *Tripolská*;

γ) na ostatním okraji severním vysokina *Berberská*, jejíž dvě rovnoběžná pohoří slují *Atlas*.

Atlas jest dvojí: Nízký nebo Malý a Vysoký nebo Veliký. Nízký *Atlas* je středohorský, počíná se u mysu Blanka a končí se mysem Ceutským, srázně padaje k moři Středozemskému po celé své délce.

Malý Atlas, hory sicilské, Apenniny, Alpy Přímořské, vých. okraj planiny španělské a sierra Nevada lemuje západní kotlinu moře Středozemského; jako by byly jediné okronhlé pásmo horské.

Vysoký Atlas počíná se mysem Bonem, k z. jest vyšší a vyšší, až *Miltsinem* (3500 m) pne se nejvýše.

Mezi oběma Atlanty rozpjata jest planina *Berberská*, na větším díle step, přerývaná bystřinami a pokrytá mnohými solnými jezery, jež slují šoty.

b) Ode tří severoafrických vysočin na j. místy až k 15.º s. š. a od Atlantského oceánu až do údolí nilského šíří se poušt *Sahara*.

Západní její třetina jest nízký písečný *Sahel*.

Střední třetina jest planina s porůznými vypnulinami a pohořími; z vypnulin nejlépe známe *Ahaggarskou*, s nížto druhdy stékaly mohutné řeky k s. i k j.; z pohoří nejdělší odbočuje od s. cípu ahaggarského a jde směrem jv. pod rozličnými jmény až hluboko do Sudunu; délkou předstihuje Ural a středem svým pne se téměř do výšky velehorské.

Východní třetina jest rovná planina, písčitá to poušt Libyjská.

Na četných místech Sahara prohýbá se *oasami*, zhusťosti sráznými, do nichž z okolí stahuje se podzemní vláha a činí je úrodnými.

c) Mezi Nilem a mořem Rudým na s. od obratníku Raka pne se pustá roklinatá planina *Arabská*, na j. od téhož obratníku až k zátočině nilské planina *Nubijská*.

d) Od Sahary až do nejnižšího svého cípu jest Afrika planinou s velevysokými okrajními horami; tyto po stupních sklánějí se k nížině pobřežní, rozbrázděny jsou nesčetnými řekami pobřežními a protrhány několika veletoky, ježto s planinou ku pobřežní nížině přecházejí vodopády.

a) *Horstva okrajní*. Sz. část okrajního horstva sluje pohoří *Konské*; začíná se na levém břehu gambijském, odděluje nížinu Severní nebo Horní Guineje od planiny Sudanské a postupuje za Nigrem až k hoře *Kamerunu* (4000 m); počátkem vých. okraje jest velehorská vysočina *Abessinská*, nej-

mohutnější, nikoli však nejvyšší v Africe, s horou Ras-Dašanem (4600 m); dále k j. zvedá se vých. pásmo četnými velehorami nad 5000 m, zvláště na j. od rovníku, kde strmí *Kenia* (5500 m) a *Kilima Ndžaro* (5700 m), pokud víme, nejvyšší hory africké. Na jihu okrajní pásmo záp. i vých. se potkají.

β) Nitro jižní Afriky. O tom, jak nitro této šíré planiny africké vyhlíží, nic bezpečného říci nemůžeme, leda to, že střídají se tam vyšší místa s jezernými kotlinami.

Která pohoří afr. mají směr rovnoběžkový, která poledníkový? Seřadte hory nejvyšší v tabulkou a diagram! Změřte délku Vys. Atlantu a Konga a srovnajte ji s Uralem a s Himalají! Nalezněte na mapě afr. pramenisko několika řekám společné!

§. 19. Řeky.

V Africe nemohly se vyvinouti četné veletoky, neboť v s. třetině své jest pouští a podél břehu ostatního vypíná se buď planinami, buď vysokým okrajem, jejž prohlodati podařilo se jen málo kterým řekám velikým; ty pak tekou častými přejemi a řítí se mohutnými vodopády ku pomorí, tak že po nich nelze vniknouti do vnitru. I má tudiž Afrika nesmírný počet řek pobřežných a málo veletoků, ježto však jsou velice mocny.

Do Indického oceánu: 1. *Zambezi*, jenž tvoří krásné vodopády Viktoriiny, 150 m vysoké, a blíže svého ústí přijímá Širu, výtok jez. Nassyy; 2. *Limpopo*.

Do Atlantského oceánu: 1. *Oranje* s pobočkou Vaalem; 2. *Kongo* nebo *Livingstone**, vytéká snad z jez. *Bangweola*, dolní tok má přeplněn vodopády; 3. *Niger*, pramení se v záp. horstvu Konském a vtéká obloukem k s. vypiatým zařeskému toku podobným do zál. Guinejského ústí deltovým; sleva přibírá Binue vytékající z jezera *Liby*; dolní Niger a Binue jsou veledůležitou cestou do vnitřní Afriky;

*) *Livingstone*, slavný Angličan, jenž valnou část oblasti kongské procestovav zemřel v Africe.

4. *Gambie*; 5. *Senegal*; 6. do Středozemského moře *Nil*, nejmohutnější řeka africká.

Nil vytéká z jez. *Ukerewe* a tvoří brzy potom jez. *Mwutan*; přijav v jezérku „No“ soutok četných řek sudanských, sluje *Nilem Bílým* (*Bahr el Abiad*), jenž obohacuje se mohutnými řekami z Abessinie, zvláště *Nilem Modrým* (*Bahr el Asrak*) i *Atbarou*; pak již osamotnělým řečištěm žlutou svou vodu valí k s. a do moře vpadá obširným deltem.

Co víte o zátqpách nilských?

Vývoj *Nila* = skoro 6000 km , povrch = skoro $3,100.000\text{ km}^2$.

Přímou délkou a vývojem *Nil* je první řeka světa.

Oblast vnitrozemská. V pouštích zůstaly stopy bývalých řek, vyschlá řečiště, jimž se říká *vadi*; nejvíce jich táhne se na s. a na j. od planiny Ahaggarské a Tasilské, ústředního to vrchoviska saharského; že *Sahara* má hojnou vodu spodní, důkazem jsou četné oasý.

Srovnejte řeky afr. s evropskými a asijskými co do splavnosti! Vkreslete *Nil* do Evropy a vedle Jangeckiangal. Ziněřte vývoj 4 největších řek afr. a přirovnejte jej k vývoji 4 největších řek asijských a evropských! Ukažte na mapě afr. vrchovisko společné! Které řeky afr. jsou si podobny tokem? Které vyvěrají z jezer? Kudy šel by asi hlavní předěl oblasti Indického i Atlantského oceánu?

§. 20. Jezera.

Jezer má Afrika veliké množství, a skoro všechna rozlévají se na planinách; mělká, slanovodá jezera v s. Afr., zvláště na planině Berberské slují šoty; střední Sudan svážuje se ku sladkovodému jez. *Cadskému*, jedinému to jez. afr., jež přijímá větší řeky a jehož hladina jest málo nad výškou nížinnou. Největší jezera jsou blíz $50.^{\circ}$ v. d. f. mezi rovníkem a $15.^{\circ}$ j. š. lesknouce se tam v klínu nebetyčných hor, jmenovitě: *Barinské*, *Mwutan*, *Muta-Nsige*, *Ukerewe*, *Alexandrovo*, *Tanganika*, *Bangveolo*, *Nassa* a mnohá j.

Ukerewe jest nejrozsáhlější jez. africké; povrchem svým (83.000 km^2) rovná se Čechám, Moravě a Slezsku. Kolikrát vešlo by se do něho *Ladoga* a kolikrát ono samo do moře Chvalinského?

Tanganika délkou svou vyplňovala by prostor mezi Vídni a Lvovem; *Nassa* šlo by od Prahy až k Terstu.

§. 21. Podnebí a plodiny.

V kterých pásech teplotných jest Afr.? Kdy stojí slunce nad rovinou, kdy nad obratulky? Kam padá stín Vys. Atlanta, kam hor Novopolských v Kapsku, kam pohoří Kameruna, kam Kilima-Ndžara za našeho léta a za naši zimu? Jak liší se Afr. od As. a Evr. ve směru, kterým ubývá v nich tepla a přibývá dne? Zůstane-li v Afr. slunce po 24 hod. nad rovinou obzorní? Kde mají tam nejdelší bílý den (14 h. 30 m.)? Když jest v Evropě léto, která počasí roční jsou v Afr. a ve které její časti? Mohou-li do Afr. zaléhat mořské větry?

V Africe všechny poměry k tomu působí, aby měla teplo co největší; 1. rozkládá se všechna v horkém a skoro horkém zeměpásu, 2. proti slunci obrací se šírou planinou, 3. větrům mořským uzavírá se vysokým okrajem, a 4. studený proud mořský žádný k ní nepřichází kromě jižního proudu atlantského, a ten drží se opodál jz. břehu. Proto vane po veškeré Africe, vyjímajíc nejvyšší hory, vzduch horký; největší vedro má vých. Sahara, kde se písek rozehřívá i na 58° C.

Pršky po Africe rozdeleny jsou s velikou pravidelností. Sahara a Kalahari jsou bezdeštné; Sahara a sousední země za Nilem až k moři Rudému proto, že vane nad nimi stále suchý passát severovýchodní, jenž vláhy své pozbyv daleko v Asii všechny země, nad kterými vane, ostavuje pouštěmi, tak že rostlinsto daří se v nich jen tam, kde spodní voda protlačí se na povrch; do pouště Kalaharské nemůže déšť pro okrajní horstva.

Planina Berberská a jz. cíp Afriky má deště na podzim a v zimě, všude jinde jsou deště tropické, a to:

1. deště každodenní po obou stranách rovníku od 3° j. až ku 5° s. š., kterýžto kraj zoveme pásem dešťů kalmových;

2. deště jarní a podzimní po obou stranách pásu kalmového až asi ku 15° šířkovému; léto a zima jsou tam bezdeštné;

3. deště půletní v ostatní Africe; v páse tom prší na s. polokouli od května do října, na j. od října do května, v druhé polovině roku není dešťů žádných.

Deště jarní, podzimní a půlletní jdou se sluncem. Nížinaté pomoří, jež má vláhu také od větrů mořských, pokryto jest nezdravými močály, zvláště Horní Guinea, kdež Evropan v krátké době pozbývá zdraví i života.

Rostlinstvo. Krajiny náležitě ovlažované, jakož oasy, údolí říčná, zvláště nilské, a nesmírný kraj po obou stranách rovnsku, kraj to dešťů každodenních a dešťů jarních i podzimních, vynikají bujnou plodností nejrozmanitějšího rostlinstva tropického; daří se tam palmy, bavlník, cukrová třtina, rícinus, banán, strom skořicový a hřebíčkový, chléb svatojanský, stromy gummové a teekové, réva, oranžé, rýže, durha a ne-přehledná řada jiných užitečných rostlin, jimiž oplývají zvláště země rövníkové. K úrodnému kraji tomuto, v zemích dešťů půlletních, přiléhají pásma stepí, jež pokrývají také planinu Berberskou.

Zvířena africká jest rovněž neobyčejně pestra. Z větších zvířat žijí v Africe v překvapujícím množství antilopy, zebry, opice, jmenovitě pavian, a sajky; vedle nich také mnoho pa-konů, gazell, žiraf, slonů, nosorožců, lvů a levhartů; ve vodách zdržují se obrovští hrochové (v Africe vnitřní, zvláště na horním Nilu), krokodilové a jiní; mezi ptáky vyuiká drop, pštros, ibis, volavka, flamingo, pelikán, čáp, husa, kachna a j.

Slonův ubývá vůčihledě, neboť do roku pohubí se jich pro slono-vinu nesmírné množství, v době 1873—1881 pobito jich asi 300.000.

Nerosty Afrika ode dívna jest proslavena, najmě zlatem a démanty; tyto našezají zvláště v polích démantových blíz řeky Oranje.

B. Popis zemí afrických.

S. 22. Země turecké.

(sk. 4,020,000 km² — 17,400.000).

Turecku náleží v Africe místo království Aegyptské a vilajet Tripolský.*)

*) Kromě jmenovaných zemí Turecko hlásí se ještě k Tunisku, ale to jest zároveň v ochraně Francouzů, jižto v něm veskrze rozhodují.

I. Místokrálovství Aegyptské.

(asi 3 mill. km² — 16,400,000 ob.).

K místokrálovství Aegyptskému patří 1. vlastní Aegypt, 2. Nubie, 3. část Sudánu a 4. provincie Rovníková — vše bez určitých hranic.

1. Vlastní Aegypt.

Zabírá v Africe sv. kus pouště Libyjské, úrodné údolí nilské a poušt Arabskou, v Asii půlostrov Sinajský se sousedním pomořím.

Aegypt náleží k zemím nejvýhodněji položeným, neboť jest na rozhraní tří zemědělských a na hlavní trati obchodní z Evropy do bohaté jižní Asie.

Povrch. Aegypt jest pustá planina s hlubokým, ale nesirokým údolím nilským, po jehož stranách zvedají se mírná pohoří: na z. Libyjské, na v. Arabské s proslulými lomy krásně zbarveného pískovce. Údolí nilské na 29.⁰ s. š. šíří se nad rozvětveným deltem nilským v úrodnou nížinu Dolno-aegyptskou, jež náusem říčním roste ponenáhlí proti moři. Od Nila na z. podél 30.⁰ s. š. táhne se řada proláklín s úrodnými oasami, z nichž nejnižší jest Ammonova jinak Sivská (— 30 m).

Část asijská jest díl planiny Arabské a zvedá se při moři u volehornatinu; na půrostrově Sinajském strni *Sinaj* (nad 2800 m).

Řeku má Aegypt jedinou, dolní tok nilský, a ten také jediným jest živatelem všech Aegyptanů; neboť ve vlasti jejich pršívá jednou za dlouhou řadu let, a země jest tudíž úrodná potud, pokud ji zatopí Nil, jenž následkem tropických dešťů v Sudanu a v Abessinii vystupuje co rok ze svých břehů od června do konce září. Proto rozvádí vodu nilskou po krajích co možná nejvícejších bylo od starodávna nejdůležitější statosti vlády i jednotlivců, a proto také všechna města aegyptská leží při Nilu.

Plodiny a živnosti. V půdě zátopou zúrodněné bují bavlník, rýže, kukuřice a durha, ale krom několika palem není

Aegyptě stromu; také proslaveného papyrušu **nalezneš** sotva kde sledy. Hospodáři, jižto slují Fellahové, sklízejí úrodu dvakrát, v deltě i třikrát do roka; na stepech **kočovníci** pasou stáda bravu jemnorouného.

Obchod aegyptský vždy byl velice čilý a průplavem Suezským*) ještě se zvelebil, jest však skoro **všechn** v rukou Angličanův a Francouzův; vyváží se nejvíce **bavlna** (tři čtvrtiny všeho vývozu), pšenice a cukr, dovážejí se **průmyslové** předměty.

Obyvatelstvo, počtem asi 6,800,000, jest **velice** smíšeno i po národnosti i po náboženství; vedle *Fellahů*, **Potomků** tě starých Aegyptanův, jižto však přijali jazyk **arabský** a víru mohamedánskou, žije as $\frac{1}{2}$ mill. křesťanských **Koptů**, **Beduini**, **Turci**, **Israelité** a v obchodních městech cizinci, zvláště různí Evropané, těchto asi 80 t.

Aegypt honosí se nejstaršími dějinami světa, a plu jest památek starověkých, jež za našich dnù jsou předmětem usilovného badání.

Důležitější města. U moře *Alexandrie* (nad 200 t.), bohaté středisko obchodní mezi Aegyptem, Evropou i Asií, ale celkem neúhledné; nad průplavem Suezským *Port Said*, vzdálostí rychle námořským obchodem, neboť je z hlavních stanic všeho obchodu **východního**; nad Nilem na 30.º s. š. *Kairo* (Kahira — 370 t.), hlavní i sídelní město, největší v Africe, s ulicemi křivolakými a nedlážděnými, z nichž mnohé pokryty jsou na ochranu před úpalem slunečným; na levém břehu zříceniny memfidské a obrovské pyramidy; v oase Sivské *Siva li*, v. od Kaira Suez, po němžto jmenován průplav nejdůležitější na světě, kvete obchodem.

2. Nubie.

Rozkládá se na j. od Aegypta asi ku 14.º s. š. a od neurčitých hranic na z. až k moři Rudému; rozsahem větší jest Aegypta, leč obyvatelstva má jen asi 1 mill.

Nubie jest na větším díle jednotvárnou, **pustou** planinou na menším travnatou stepí; nitrem jejím prohýbají se žirná

*) Prokopání šíje Suezské (1859—1869) stalo ~~hnedle~~ 472 mill. franků; r. 1883 projelo průkolem nad 2000 lodí, z nichž bylo 1600 anglických; příjmů téhož roku měl z něho Aegypt asi 25 mill. zl.

údolí nilské s atbarským, do nichž uchýlili se téměř veškerí obyvatelé; na stepech pastevci hlídají výtečné koně a ovce. Nubové jsou čeledi koptické, náboženství křesťanského.

Důležitější města: Dongola, nad Nilem, výtečný chov koní; Chartum, obchodní město nad soutokem obou Nilů; Suakin, u moře, největší město nubijské.

3. Aegyptský Sudan s provincií Rovníkovou, krajiny dílem stepnaté, dílem úrodné a dosti četně obydlené od různých kmenů černé pleti, ponejvíce však neznámé. Vláhu mají od vydatných tropických dešťů, ježto však způsobují také povodně a nezdravé močály. Z řek největší je Bahir el Arab a Modrý Nil s Atbarem.

V aegyptském Sudamu jsou krajiny: Senaar nad Modrým Nilem s městem Senaarem, Kordofan na levém břehu nilském s městem Obeidem, Dar Fler a j.

III. Vilajet Tripolský.

(1 mill. km^2 — 1 mill. ob.)

Záleží z vlastního Tripolska, z planiny Barcké a z Fessanu; určité pomezí má jen na straně severní.

V Tripolsku šíří se planiny místy stepnaté, místy kamennité a pusté, části to veliké pouště Saharské. Stepnatá planina Barcká na j. přechází v písečnou poušť a klesá v hlbokou proláklinu, jejížto cíp západní, Bir Ressam (-100 m), jest nejnižší místo africké. Ve Fessanu, sáhajícím téměř až k obratníku Raká, střídají se pouště písčité s úrodnými oásami, na nichžto daří se pšenice, olivy a taková hojnosc' datlí, že domácím zvířatům jsou hlavní potravou.

Důležitá místa: Tripoli u Malé Syrty, sídlo pašovo, východiště karavan beroucích se do vnitřní Afriky; Murzuk, v jedné z oás fessanských.

§. 23. Tunisko.

(116.000 km^2 — asi 2 mill. ob.)

Východní pomoří jest nízké, ostatek země prostupují nejvých. výběžky Nízkého a Vysokého Atlanta, jež do moře Středozemského vnikají mysem Boneim a Blanckem; na z. od M. Syrty prohýbají se jezerné prolákliny.

Podnebí má Tunisko příjemné a půdu úrodnou kromě jihu, kam zasahuje písek saharský.

Obyvatelé, mohamedánští Berbeři, Arabové a Turci, živí se chovem skotu, bravu a rychlonohých dromedárův, ale jsou i pilními rolníky, tak že obilí mohou i vyvážeti, a prostředkují živý obchod Evropy s Afrikou.

Důležitá místa: Tunis (150 t.), sídlo bejovo, čílē obchodní město; hned na s. zříceniny starověké Karthaginy; u M. Syrty Gabes, město přístavné.

§. 24. Alžírsko, osada francouzská.

(sk. 660.000 km^2 — nad 8,300.000 ob.).

Srovnejte z. d. Alžírska a Francie a poledník měst Alžíra i Paříže.

Alžírsko v s. polovině zvedá se planinou Berberskou, jejíž severní kraj, Nízký Atlas, padá náhle k moři. Na planině střídají se travnaté stepi se solnými šoty a s úrodnými údolími četných říček; na j. od Vys. Atlanta stranou k Tunisku níž se jezernatá proláklina, ostatně poušť dílem kamenitá, dílem písčitá s nemnohými oasami, jež ohrožovány jsou stálým nebezpečím od dravců saharských, zvláště ode lvů a pardalů, od hyen a šakalů; v moři hojnost korálův.

Obyvatelé jsou Berbeři, Kabylové zvaní, Arabové, Španělé a vládnoucí Francouzové; živí se pilným vzděláváním půdy, tak že obili vyvážejí, a výnosným obchodem s Francií.

Důležitá města: Alžír, sídlo generalního gouvernéra; jz. u moře Oran, město přístavné, obydlené skoro samými Španěly, jimž druhdy náleželo.

§. 25. Sultanství Marocké.

(850.000 km^2 — 6,400.000 ob.).

V severní třetině marocké zvedá se západní část obou Atlantů, jež spojeny jsou četnými příčnými rozsochami a k z. přecházejí v rovné písčité pomoří; Nízký Atlas vybíhá do průlivu Gibraltarského mysu Ceutským. Vysoký Atlas dostupuje v Maroku výšky velehorské a má tam svou nejvyšší horu *Miltsin* (3500 m). Na j. od Vys. Atlanta Maroko svažuje se do nížiny Sahelské.

Všechn díl Maroka na s. od Vys. Atlanta, chráněn jsa před zhoubnými větry saharskými a zavlažován dešti a mnohými bystřinami, vyniká podnebím zdravým a velikou úrodností; jižní polovina říše, část to Sahary, na větším díle je stepí, jinde písčitou pouští, v níž zelenají se bujně oasy, jako Tafilelt, Tuat, Ain Salah a j.

Obyvatelé jsou Berbeři, Arabové a černoši náboženství mohamedánského. Předním zaměstnáním mají polní hospodářství a chov ovcí, skotu, koní a dromedárů; v sadech pěstují rozmanité stromy jižního ovoce, révu i bavlník. Hospodářství veliké škody dělají žravé kobylky, pastevcům dravá zvěř.

Průmysl je slab, obchod nepatrny; zámořský vedou Britové.

Důležitější města: V krásné rovině pod Miltsinem Maroko, město hlavní, ale nepěkné a nečisté, mile však okrášleno věčně zelenými zahradami, jež se zvláště kolem uádherného sultanského sídla rozkládají; sv. Fes (asi 150 t.), největší a nejprůmyslnější, sídlo mohamedánské učenosti; u moře Mogador, nejlepší přístav.

Osady španělské. Na s. po moři marockém drží Španělé krom nepatrých ostrůvků 6 měst, z nichž nejdůležitější jest pevná Ceuta a Tanger, sídlo evropských konsulův.

§. 26. Sahara.

(6,250.000 km² — 4 mil. ob.).

I. Popis Sahary.

Změřte největší délku a šířku Sahary!

Povrch. Sahara, t. j. veliká poušt, jest nám skoro všechna neznáma. Pokud víme, při moři Atlantském rozkládá se nízkou rovinou Sahel, ostatně planinou, jež místy zvedá se v porůzné vyšší planinky a v nízké i vysoké středohory, místy, zvláště v oasách, klesá po samou hranici nízinnou; vých. část Sahary jest rovná poušt Libyjská.

Z planin saharských nejznámější jsou *Ahaggarská* a sousední *Tasílská*, z nichž druhdy vytékaly řeky, jedny na s. do proláklin blíže Malé Syrty, druhé k j. do Nigra; za našich dnů zbyly po nich jen „vadi.“ Z polohy vyniká délkom

příčné pásmo od planiný Tasilské až do aegyptského Dar-Fora; nejvýše, nad 2400 m, pne se v krajině „Tibesti.“

Ležíc v pásu bezdeštném, Sahara jest větším dílem pouští, ale jen asi pětinu svého povrchu pokrytu má bílým nebo červeným drobným pískem, jejž vítr, vanoucí skoro stále od v., snáší místy a občas v pahorky až 130 m vysoké a shání ku břehu atlantskému, jenž tudíž jest písečný, nízký a bezpřístavný; mnohdy pohyblivý tento písek zkazí celé oasy. Na jiných místech Sahara pokryta jest ostrohranným kamením anebo hladkými oblázky, jinde zase má tvrdou půdu, plnou kamenné soli.

Vzduch saharský jest velice jasný a při úplném tichu ukazují se v něm přeludy; teplota střídá se více než v kterémkoli poušti jiné; při východu slunce bývá -3° C., k jedenácté $+32^{\circ}$, později i nad 50° ve stínu, tak že člověk i zvíře vedrem může se zalknouti, a mrtvola za dva dny vyschnne docela. Strašnou metlou Sahary jest děsný horký vítr chamsin.

Rostlinstvo má Sahara nejen v oasách, ale také ve vadech a v hornatinách; nejúrodnější jest hornatina Airská neb Asbenská, střed Sahary. Oasy pořizují se také artéskými studnami a vodovody, což činí zvláště Francouzové v alžírské části Sahary. Hlavní rostliny saharské jsou: palma datlová, jež tvoří i celé lesy, tamarišky, některé rostliny dužnaté v půdě solné, tuhá tráva až 2 m vysoká, důležitá pro velbloudy, růže jeryšská, mech „manna“ a j.

Ve zvířeně převládají: antilopy, žirafy, pštros, zmije, kobylky, jež některí kočovníci jedí, a nesčetné mouchy; lev zdržuje se v Sahaře jen na pokrají; z domácích zvířat: velbloud jednohorbý, skot, brav a výtečný kůň.

Z nerostů nalezají v Sahaře nejvíce sůl, sodu a sanytr.

Obyvatelstvo. Jen asi polovina Sahary jest obydlena, a to různými kmeny původu nejvíce berberského: na záp. žijí Maurové, ve středu Tuaregové, na vých. Tibuové; na j. a v některých oasách málo četní Arabové. Všichni jsou mořmamedáni.

Živnosti jejich jest chov dobytka a obchod.

Obchod zvláště čílý bere se prastarými cestami a předmětem jeho jsou vždy věci tytéž; od černochů sudanských Sahařané vyměňují zlatý prach, otroky, slonovinu a obilí za svůj dobytek a sůl; od Evropanů zbraň, náboj a šatstvo za suroviny své i sudanské. Výměna děje se hlavně v Alžíru a v Senegambii.

Nejdůležitější obchodní cesty jsou: 1) z Tripolisu přes Mursuk a Bilmú do Kuky, 2) z Tripolisu přes Mursuk a Air k Nigru, 3) z Alžíra přes Tuat do Timbuktuua.

III. Politická území v Sahaře.

Obyvatelstvo saharské rozptýleno jest pod různým panstvím. Nejlepší oasy a nejúrodnější kraje opanovali národné sousední: vých. oasy patří Aegyptanům, severní Tripolsku, Francouzům a Maročanům, jižní některé, jako Airská, nálezejí k Sudanu; samostatné pak kmene saharské žijí také každý pod zvláštním svým náčelníkem.

Jmenujte některé oasy saharské!

S. 27. Sudan.

I. Popis Sudánu.

Sudan jest nám skoro všechn neznán; rozkládá se od Sahary až asi k rovníku a od moře Atlantského až k Abessinii.

Povrch a vodstvo. Západní pomoří sudanské z nížiny po stupních přechází v horstvo Konské, na němž pramení se množství řek, zejména *Senegal*, *Gambie* a *Niger*, jež mají vrchovisko téměř společné. Nitro sudanské svažuje se k jezu *Cadskému*.

Podnebí a plodiny. Sudan patří k nejúrodnějším krajům africkým, má tropické teplo a dostatek vláhy od podzimních a jarních dešťů; jen podél Sahary a stranou k Nubii rozkládají se stepi, a západní pomoří od mnohých bažin jest nezdravovo.

Obyvatelé jsou různí národní černí, míšenci Felatové nad středním Nigrem a některí Arabové; nábo-

ženství většina má pohanské, Arabové a Fellatové mohamedánské.

Přední živností jest hospodářství.

V Sudanu člověk a příroda všechna nejdokonalejšího jsou vývinu, a zahrada i pole, neúmornou vynikající plodnosti, téměř bez práce dávají bohatou úrobu. Selská stavění stávají střed svých pozemků ohrazena jsouce plotem pevného rákosu. Zahrada, obehnaná živým plotem kávovníku a keřů ricinových, mamiokových a tabákových, skýtá sladké zemáky, jamové kořeny, hrách, fazole a j.: na polích roste žito, proso, sesam, kukurice a cukrová třtina, v sadech banán, písang a fík, na pastvišti pasou se stáda pěkného skotu a koz.

II. Územní politická.

Sudan dělívá se na západní, střední a východní; v každém z nich jest veliké množství říší s nestálými hranicemi, neboť žijí ve věčném sváru krvavém.

1. Sudan západní.

V Sudanu západním lze rozehnávat pomoří a země nad Nigrem neboli Nigersko.

a) *Pomoří*. Severozáp. část pomoří jest *Senegambie*, všechn ostatek Horní Guiney. Obě krajiny, jsouce zavlažovány vydatnými dešti tropickými, hojnou vlahou od moře a přečetnými řekami pobřežními, jež stékají s pohoří Konškého, mají velebujné rostlinstvo tropické, ale na nízkém močálovitém břehu podnebí nad míru nezdravé.

V *Senegambii* vedle domácích obcí černošských jsou osady francouzské a britské.

Francouzský náleží téměř všechn břeh mezi Senegalem a Gambií a četné rozptýlené krajiny i města na j. od ústí gambijského; nejrozsáhlejší však země drží na levém břehu dolního Senegalu, kde jest také hl. m. S. v. Ludvík (St. Louis).

Britové mají nepatrné území nad ústím gambijským s městem Bathurstem.

Horní Guineu dělíváme na pobřeží: Sierra-Leonské, Pětřové, Slonovinné, Zlaté a Otročí.

Sierra Leone jest republika, založená od Angličanů pro otroky propuštěné, a v hl. jejím městě Freetownu sídlí

vlastní všech osad britských v H. Guinei; k nim pak kromě Sierry Leone náleží pobřeží Zlaté, jež má do dnes nesinírná ložiska zlata, a valná část pobřeží Otročího.

Na pobřeží Pepřovém ještě republika Liberia, jižto založili propuštěným otrokům Američané; hl. m. Monrovia.

S pobřežím Zlatým sousedí říše Ašantská s hl. m. Kumassim a na v. od ní Dahomejská, jejíž hl. m. jest Abome.

b) *Nigersko*. Blížeji prameniska Senegalu a Gambie, pod horou Lomou, vyvěrá mocný Niger, jenž ostrým obloukem protéká všechn západní Sudan na s. od hor Konských a dolním tokem je prolomiv šírým deltem vlévá se do zálivu Guinejského. S levé strany přibírá mohutnou pobočku Binui, příchozí snad z jez. Liby. Niger, jako Nil, za dešťů tropických zatápi síré krajiny pobřežní.

V Nigersku jest muoho států černošských, z nichžto nejznámější jsou některá království čílého kmene Mandingův, jmenovitě *Segu* jinak *Bambara* nad horním Nigrem; dále k v. *Massina* s nejdůl. městem Timbuktuem, jež bohatým obchodem získalo si pyšné jméno královny pouště, teď však rychle klesá; mezi Binu i a Nigrem několik říší fellatského kmene *Hausy*, z nichž nejdôležitější jest *Sokoto* se stejnějmenným městem hlavním.

2. Střední Sudan se všech stran svažuje se ku sladkovodému a ostrovnatému jez. Cadskému, jež má hladinu jen málo nad měron nížinou a hloubku podle tropických dešťů proměnlivou; od jv. vtéká do něho mocná Šari. Po jez. Cadském střednímu Sudangu říkáme také Cadsko.

Nejdůležitější jeho státy jsou: *Bornu*, s městem Kukou a dále k v. stát *Vadaj-ký*.

3. Východní Sudan náleží Aegyptanům (viz §. 22. I. 3.).

§. 28. Abessinie a země sousední.

I. *Abessinie* (asi $880\,000 \text{ km}^2$ — 8 mil. ob.) na okolní planině stojí jako mobuthá, velevysoká hradba, do níž není přístupu, leč těsnými úzlabinami, jež vynálely bystriny; nejvyšší hora jest Ras Dašan (nad 4600 m). Na planině abessinské

ve výšce asi 2000 m leskne se krásné jez. Tanské (3000 km^2), jímž protéká Modrý Nil; v horském lemu severním pramení se Atbara, jež jenom krátkým tokem bere se Abessinií, ale má mohutné pobočky.

Teplotu vzduchu abessinského vysoká země poloha tak mírní, že málo kdy vystoupne nad 25°C ; i mají tam věčné jaro a na březích tanských v lednu zralé broskve. V nižších polohách jest ovšem vedro tropické a s ním i tropické rostliny, jako papyrus, bavlník a zvláště kávovník, jehož původní vlastí zdá se být Abessinie. Ze zvířat opice džela da proslula svou ošklivostí a nebezpečností, jakož i tím, že se svých bydlišek na horách nejvyšších scházivá v tlupách dolů a hubí sady i pole.

Abessijnané jsou semíté náboženství křesťanského ale povinně zpitvořeného.

Abessinie záleží z několika království s jediným vrchním vladařem, jenž se dvorem svým přechází s místa na místo, hlavním však sídlem má Debru Tabor.

I. Národy na severovýchodě od Abessinie jsou skoro vesměs neznámý; bydlí tam různí kmenové černosti, jmenovitě Gallové, Ni'am-Niamové a Somalové na poloostrově Somalském; obchodníkům evropským prodávají kávu, myruhu, kadidlo, gummu a j. předměty.

§. 29. Afrika jižní.

O povrchu viz. §. 18. II. 3. d., o vodstvu §. 19. a 20, o podnebí §. 21.

I. Nitro jižní Afriky.

O nitru jižní Afriky vědomosti máme velice chatrné.

Ve vnitřní Africe jižní bydlí různí kmenové černí, jimžto vládnou vládcové absolutní obyčejně s hroznou ukrutností a a na obrat hotovi jsouce k válkám krvavým se sousedy; proto státové, ježto zhusta jmenujeme jen jménem vladařovým, mění často panovníky své i hranice.

Z důležitějších kmenů jsou: *Kalundové*, od jez. Bangveolského směrem k ústí Konga po obou stranách $11.^{\circ}$ s. š.; jižní jejich sousedé *Maručané* a *Mambundové* v z. ohlu zambezském; na jv. *Matabelové*,

mezi středním Zambezem a středním Limpou; na jz. *Bečuáni*, od Zambeze na j. až k Oranji; na z. až k oceánu Atlantskému *Hotentoti*, z nichž některým dáno jméno Krováků, protože jsouce lovci zdržují se rádi v krvinách a v jeskyních; na sz. po obou stranach 20.º j. š. až k moři *Damarové* a jiní jinde.

II. Přímořská jižní Afrika.

O přímoří jižní Afriky rozdělili se Portugalové, Britové a domorodci.

1. Západní pomoří od rovníku až asi k 18.º j. š. sluje *Dolní nebo Jižní Guineou*; tam nejseverněji panují Francouzové, od nich na j. až k 8.º j. š. jsou území negerská podle jménem *Loango*, od Loanga až k 18.º j. š. jde kolonie portugalská, v jižto krajinu *Angola*, *Benguela* a *Mossamedes*; dále na j. území *Damarův* a *Hotentotův*.

2. Jižní pomoří na s. až k Oranji a Limpópu patří skoro všechno Britům.

a) Země neodvislé.

a) Republika *Oranjská* (111000 km^2 — 134000 ob.), mezi horní Oranží a Válem na v. až k horám Dračím; obyvatelé jsou potomci nizozemských Boerů, jižto vládnou, a poddaní Bečuáni nebo Banitové. III. m. ještě *Bloemfonteyn*.

Boerové jsou lovci neohrožení a střeleci neomylní.

β) Přímořská území černých *Kafrův*, a to: *Kafersko* na jv. od Oranje a země *Zulů* na sv. od předešlé.

b) Britské kolonie (nad 960.000 km^2 — 2,700.000 ob.).

α) *Kapsko*, od Oranje na j. až k Atlantskému oceánu, je stupňovina se svahem k moři a k Oranži. Předělem řek jsou hory *Novopolské*, v nichž na v. straně velkohora *Kompasová* (2600 m). Kromě věčnězelených svahů pobřežních a vých. hornatiny všechno nitro Kapska šíří se palnínami, jež za tropických dešťů jsou bujnou stepí a skýtají chutnou pastvu přečetným stádům ovcí i bezpečný úkryt dravé zvěři; za parného léta však promění se v poušt tvrdé a rozprukané hlíny, odkud prostřední stupeň mezi horami Černými a Novopolskými sluje *Karoo*, t. j. tvrdý.

Hlavní živností jest chov ovcí a prodej vlny, ročně nad 20 mill. kg.

Důležitá města: Kapské město (Cape Town — 50 t.), blíz mysu Dobré naděje na s. úpatí Stolné hory, sídlo guvernérovo, důležitý přístav, hvězdárna jediná v Africe; Konstantine, na j. úpatí Stolné hory, střed výtečných vinohradů.

β) Země *Griekův*, na pravém břehu oranjském po obou stranách dolnsho Vála; naleziště démantův.

γ) Země *Basutův*, vrchovisko oranjské.

δ) *Natal*, vystupuje z nížiny pobřežní ponenáhlu až ku slemeni velehory Dračích. Přední živností obyvatelstva jest chov skotu, bl. městem Pieter Maritzburg, na důležité cestě z jediného přístavu natašského D'Urbana do Zaválska.

ε) *Zaválsko*, mezi Limpopem a Válem, jest pouze ve vrchnostenské moci Angličanův. Území Zaválské na jv. prostupují velehory Dračí, střed zvedá se planinou, z níž na všechny strany proudí velečetné řeky, největší Limpopo a Vál, pobočka oranjská. Hl. město Pretoria.

Původní obyvatelé britských osad jsou škaredí Hotentoti pleti žlutohnědé, sídlem na západě, a černí Kafrové na východě; mezi ně přistěhovali se Nizozemci, známí pode jménem Boerů, t. j. sedláků, jižto však větším dílem vypuzeni jsou od Angličanův a teď nejčetněji žijí v Zaválsku a v republice Oranjské. Za novější doby zlato a démanty lákají tam Čínany a četné Evropany.

Pro nedostatek stálé vláhy obyvatelstvo zabývá se méně rolnictvím než lovem a chovem dobytka.

3. Východní pomoří.

a) Osada ~~portugalský~~ ^{no} Romoř od vlasti Zulův až k mysu Delgadskému, končinu to nad míru nezdravou, vlastní sobě Portugalové, ale skutečně drží tam jen některé rozptýlené částice. V těch stranách jsou krajiny: Sofalská, Kilimanská a Moçambická; z měst nedaležitější jest Moçambique (asi 70 t.), na ostrůvku v poloze poněkud zdravější.

b) Sultanství *Sansibarské* obsahuje krajiny Suahelskou od mysu Delgadského až za rovník a přilehlé souostroví;

l. městem je Sansibar (100 t.) na ostrůvku téhož jména, nejdůležitější obchodní město na vých. břehu africkém a východiště ku prozkoumání vnitřní Afriky, jako na s. Tripoli.

Obyvatelstvo, směsice Arabův, Suahelův, Indův a j. náboenství mohamedánského, živí se rolnictvím a obchodem provájíc Evropanům hřebíček, skořici, kopalovou pryskyřici, tonovinu a j.

§. 30. Africké ostrovы.

Azory, patří Portugalcům; povrch mají hornatý, podnebí ad míru příjemné a zdravé, úrodnost až úžasnou.

Madeira, patří Portugalcům; má tak mírné podnebí, že emocní na něm hledají zotavení, jest hustě zalidněn a pěstuje množství cukrové třtiny. Hl. město: Funchal.

Kanary, nálezejí Španělům; v nich ostrov Ferro a Tenerifa.

Ostrovy mysu Zeleného, málo obydlené, nálezejí Portugalcům.

Ostrovy Guinejské; dva jsou portugalské a dva španělské, avšak obyvatelé, skoro samí černoši, málo všimají si očánů svých.

Ascension, *Sv. Helena* a *Tristan da Cunha* jsou anglické a mají velikou důležitost jako stanice obchodní; *Sv. Helena* je skladiště uhlí pro lodi plovoucí světovým mořem. Napoleon I. na ní zemřel (1821.).

Maskareny. *Réunion* patří Francouzům, *Mauritius* Angličanům; oba kvetou pěstováním cukrové třtiny. Obyvatelstvo mají velice husté a pestré, převládají však dělníci indičtí; na Réunionu jest několik měst o více než 20 t. ob., na Mauritii Port Louis (60 t.).

Madagaskar (sk. $600,000 \text{ km}^2$ — $2\frac{1}{2}$ mill. ob.), ostrov největším dílem nám neznámý. Jižní třetina jest buď nízká step, buď poušť, nitro planina s horstvem Antarktickým (asi 2700 m), sever. část hornatina střední výšky. Zvířata a rostliny podobají se indickým; v různém obyvatelstvu Hovové původu malajského jsou nejčetnější a vládnou; hl. městem Antananarivo asi 80 t.).

Amiranty koralové a *Seychely* jsou řídce obydleny; *Seychely* mají důležitosť jako stanice na cestě mezi Maskareňami i Adeneiem.

Sokotra, ostrov skoro neznámý s obyvatelstvem arabským.

C. Přehled Afriky.

§. 31. O poměrech státních.

O říších afrických skoro nic nám není známo; nad to ani kolonie evropské nemají pevných hranic, tím méně státy domácí, ježto žijí téměř u věčném sváru. Vláda jejich je skoro vesměs surový absolutismus; jen Mandingové omezují panovníky své radou jakousi.

Evropané drží v Africe asi $6,140.000 \text{ km}^2$ s 27 mill. obyv., všechn ostatek země asi se 170 mill. ob. je samostatný.

§. 32. Obraz obyvatelstva.

I. *O lidnatosti*. Nejhustěji zalidněna jest Afrika v deltě nilském a na Sudanu, kde na 1 km^2 žije snad 16 lidí; na severu však, i Saharu v to počítajíc, a v jižní Africe sotva 2 lidé na 1 km^2 .

II. *O národnosti*. Pokud víme, bydlí v Africe národové různí, jichž valná část spolu se pomísila; dělívají se na 3 plemena: kavkazské, aethiopské a malajské a na mísence.

Kavkazané: Aegyptané, z nichžto Fellahové jsou potomci původních Aegyptanů, ale mluví jako všichni Aegyptané arabsky, Nubové, Berberi v Alžírsku, v Maroku a v Sahaře, kde slouží Tuaregové; Abessiňané a obyvatelstvo Senáru.

Aethiopové nebo *černoši* bydlí v Sudanu a v Africe jižní, kde sloují hromadným jménem Bantuové, k nimž náležejí Kafrové, Bečuáni, Zuluové, Bundové a j.

Mezi Berbery a černochy stojí *mísenci*: Tibbuové, Fellatové, Gallové, Somalové, Suahelané a j.; žlutolnědi jsou Hotentoti a Křováci.

Malajci jsou madagaskarští Hovové.

Kromě domorodců žijí v Afr. různí přistěhovalci, na s. mongolští Turci, na j. někteří Číňané a po všem pomoří Evropané rozličné národnosti, všech sotva 1 mill. Kteří Evropané žijí v Afr.?

III. *O náboženství.* Křesťanské náboženství vyznávají osadníci, Koptové a Abessíniané; černoši jsou po hané věr velerúzných, fetisství a víra v rozmanité duchy je zvláště rozšířena; Berbeři, mísenci a Turci uctívají Mohameda.

IV. *O živnostech.* Hlavním zaujatáním černochův jest řolnictví a chov dobytka; v průmyslu sudanští negrové vynikají hotovením látek havlněných a přípravou oleje palmového; výroba železa a přerábění jeho rozšířeno po veškeré Africe. Obchod všechn jest výměnný a dosti čilý; domácí děje se karavanami, zámořský vedou Evropané, ale zůstávají omezeni na pomoří. Které předměty se dovázejí a vyvážejí?

Evropa.

Skoro $9,920,000 \text{ km}^2$ — 380 mill. ob. — 33 na 1 km^2 .

A. Část pověchná.

§. 33. Evropy poloha, rozsah a podoba⁴⁾.

Poloha k pozorovateli. Natáhněte ruku směrem mysu sv. Vincence, Kandie, ústí Dunaje, Volhy a Pečory, mysu Severního, Islandu a Irská.

Okolí. Otázky v §. 1. a 17. Změřte nejkratší vzdálenost mezi Evr. i Afr. a mezi Evr. i Am. Řekněte z paměti, které oceány a zemědilly přejdeme berouce se z Evr. a) směrem vých., b) přes točny.

Poloha mathematická. Úlohy v §. 1. a 17.

Rozsah. Oč vychází slunce dříve na nejzazším východu nežli na nejzazším západu? Když Praha má poledne, kolik hodin jest v Petrohradě, v Lissaboně, v Cařihradě a v Londýně?

Podoba. Evropa jest veliký půrostrov asijský nejdokonalejšího vývinu; jestli dvakrát delší než širší a rozeklána mořem na četné půrostrovy menší velerúzné podoby a provázena přehojnými ostrovy, jako žádný jiný půrostrov světa.

⁴⁾ Viz poznáméní na str. 1.

Na první pohled patrný jest souměrny tvar břehu evropského. Pomy-
slete si podélno osu Evropy od středního Uralu na jz., jen ve střední.
Evropě přímo na západ, jdete prstem podél břehu severozápadního a jme-
nujíce tamější části moře i souše (ostrovy, poloostrovy, zálivy a vnitřní
moře) vytkněte ku každé hned také příslušnou část na pomoří jižním!

Evropa ze všech zemědilů nejvýhodněji jest rozčleněna
a nejdelení má břeh, plný příhodných zálivů a bezpečných pří-
stavů, ježto za všech dob obyvatelstvo přímořské vybízely
k čilé plavbě a k námořskému obchodu; především proto
Evropa vyniká nad ostatní zemědily veškerou činností hmotnou
i duševní, na prvním pak místě v této stránce za starého a
středního věku byly země středomořské.

*Moře Středozemské a země jeho nemají místa sobě rovného
na veškerém povrchu zemském.*

Uvažte, že moře Středoz. rozlévá se mezi třemi zemědily, jakou
měrou voda a souše na straně evropské a asijské na vzájem vstříc si
vycházejí, jak moře Středoz. naplněno jest ostrovy, a tyto jak rozma-
nity jsou tvarem i skupenstvím; všimněte si, že Italie a Sicilie rozdělují
moře Středoz. na dvě pánve, západní a východní, z nichžto ona jest
menší a ostrovy chudší ale hlubší, obě pak otočeny jsou horstvem (kte-
rým?); pozorujte také, jak rozdílný jest břeh severní od afričkého a jak
různý jsou země k němu přiléhající nejen podobou svou a povrchem,
ale také podnebím, všemi plodinami i člověkem. Ký div, že na moři
Středozemském a v jeho zemích od nejdávnějších časů bohaté kyetly
státy, proslavené dějihami, jichžto stopy, kamkoli v těch stranách po-
hlédneš, dotud spatříš, a vynikající zvláště prací vědeckou a uměleckou,
jížto jinde na světě nebylo a není rovné. Bylo moře Středozemské sé
zeměmi svými světem samo o sobě, valná pak část naší vlasti Rakousko-
Uherské náležela a náleží k němu.

§. 34. Evropský povrch a vodstvo.

I. Obraz pověchchný.

Hlavní předěl řek evropských drží se nedaleko podélne
osy zemědilu a rozděluje Evropu na dvě části, z nichž jedna
má sklon severozápadní, druhá jihovýchodní, jakož patrno
z toku řek příslušných.

Tuto jednoduchost základního tvaru Evropa ze všech země-

délkou má jediná; nicméně povrch její vyniká vzácnou rozmanitostí, jakož patrno opět na řekách. Řeky směru severozápadního tokem svým skoro rovnoběžným a délkom ne příliš různou dokazují pravidelnost sklonu části sz., kdežto řeky tekoucí do moří jižních svou růzností ve směru, podobě a velikosti jsou obrazem přerozmanitého rozčlenění části jiho-východní.

Od veliké nížiny asijské Evropa oddělena jsouc Uralem souvisí s ní proláklinou Chvalinskou. Nížiny po obou stranách Uralu mají velice různou tvářnost; nížina Sibiřská rozdělena jest vymletými koryty mohutných svých řek, nížina Ruská však mírnými vypnulinami, jež obkličují četné kotly, jednotlivých řek to oblasti.

Hornatina evropská jest západním pokračováním horského pásu asijského.

Pomysleme si, že by moře Aegejské opadlo: co ukáže se pojídlem horstva Malé Asie s horami na Balkánském poloostrově? Které hory evropské mají směr od v. k z., kterýžto směr převládá v Asii? Která část Evropy tvarom svým upomíná nejživěji na krajiny asijské? Ukažte onu shodu v podrobnějších rysech!

Jako v Asii do horstev směru rovnoběžného vblíhají pásmá směru sz. a poledníkového, tak i v Evropě, čímž utváří se hornatina též podoby vějířovité; to patrno zvláště v záp. polovině Balk. poloostrova. Ukažte hory směru sz. a poledníkového a místa, kde stýkají se s horami směru rovnoběžkového.

II. Povrch ostrovů a jejich řeky.

Ostrovy Dánské, střední Irsko a jv. část Velké Britannie jsou nízky; velehorami se pnou Sicilie, kde strmí živá sopka *Aetna* (3300 m), a Korsika, na níž hora *Rotondo* (2800 m); všechny ostatní ostrovy jsou prostoupeny horami výšky střední. *Aetna* jest nejvyšší ostrovní hora evropská.

Řeky ostrovní jsou nepatrny, největší na Velké Britannii, kde vyniká *Temže*.

III. Povrch půlostrovů a jejich řeky.

Z půlostrovů evropských Apenninský a Pyrenaejský mají své vlastní vysočiny i nížiny; Skandinavie a Krym mají své vysočiny, ale nížiny jejich jsou částmi nížiny trupové; Balkánský půlostrov o Kras a nížinu Rumunskou dělí se s trupem, ale pohoří Balkánské a malé nížiny má pro sebe; Jutsko, Kola a Kanin jsou částí veliké nížiny trupové.

Půlostrov *Skandinavský* v záp. dvou třetinách má vysočinu, jižto jmenujeme Skandinavskou; ve vých. třetině jest rovnou nížinou.

Vysočina Skandinavská je skoro všechna středohorská, ale od své polohy pokryta věčným sněhem a mnohými ledovci. Skládá se z řady planin, odtržených od sebe příčnými průlomy, často velmi hlubokými; na z. příkře svažuje se k moři břehem přečetnými fjordy rozervaným, na v. po stupních přechází v nížinu.

Znázorněte cestu po Skandinavii od z. k v.

Střední třetina vysočiny Skandinavské sluje Kjöly, nejvyšší pak hory vůbec Fjeldy nebo Fjelly, t. j. skály; nejvíce strmí velehorský *Ymes* (2600 m).

Řeky skandinavské jsou přečetné a krátké, ale vodou bohaté, neboť počínají se na věčnosněžných hřbetech; všechny protékají táhlými horskými jezery a rovnoběžně splývají do moře Baltského. Důležitější jsou: *Tornea* a *Klar*, jenž vlévá se do jezera *Wenernského*, největšího na Skandinavii, a v dolním toku svém sluje *Götha*.

Půlostrov *Pyrenaejský* proti trupu ohrazen jest neschůdným velehorským pohořím Pyrenejským, po němž má jméno.

Pyrenaeje počínají se u zálivu Biskajského a postupují až k moři Středozemskému. Na s. i na j. obklopeny jsou úrodnými nížinami a provázeny krátkými pohořími; slémě jejich jest rozhraním Francouzsku a Španělkem a předělem řek krajin sousedních. Pnou se často do výšky velehorské, ale v pohodlnější přechody klesají jen na z. a na nejzazšími východě, tak že náležejí k horstvům nejméně schůdným. Nejvíce strmí právě středem svým, kde vyniká štít *Anethon*

(3400 m) a hora Perdu o 50 m nižší; z přechodů proslaven jest průsmyk *Roncalillošský* (1200 m).

Nitro půrostrovu Pyrenaejského jest písčná planina, prostoupená několika pohořími, z nichž nejvyšší sierra *Nevada* (= pohoří Sněžné), na jihu se vypíná s nejvyšší horou *Mula-hacemem* 3550 m, nejvyšším to místem půrostrovu; pobřeží jz. a neveliké krajiny na dolních tocích řek jsou nížiny, nejrozlehlejší *Andaluska*.

Z řek půrostrovu Pyrenaejského *Duero*, *Tajo* a *Guadiana* pramení se na vých. kraji suché planiny, teckou rovnoběžně a mají málo vody, ba v horkém létě i vysychají; stálejší vodu má *Guadalquivir* (proč?), na němž rozložen jest proto také nejúrodnější kraj půrostroví: náz. Andaluska.

Půrostrov Apenninský omezen jest proti trupu velehorškými Alpami a prostoupen po celé své délce sopečnými, ponejvíce jen středohorskými Apenninami; průsmyk *Colle di Altare* na železnici ze Savony do Millesima odděluje Alpy od Apennin. Apenniny, po nichž půrostrov má jméno, pnou se nejvýše horou „*Gran Sasso*“ (3000 m).

Nízky jsou pobřeží a bohatě požehnaný kraj mezi Alpami a horstvem Apenninským, kvetoucí to nížina *Padská*.

Načrtné cestu Apenninským půrostrovem od z. k v. a cestu se slemene alpského na Apenniny!

Řeky. Kromě *Pudu* i *Adize*, jež s Alp stékají, půrostrov Apenninský má jen krafoučké řeky pobřežní, neboť poloha Apennin nedopouští jím volnějšího rozvoje; nejdélší a nejdáležitější jest *Tiber*, na němž nejdáležitější město půrostrovu, Řím.

Půrostrovu Balkánského čtvrt severovýchodní jest přeúrodná nížina *Rumunská*, nízko jest také pobřeží černomořské a aegejské; ostatek půrostrovu zvedá se středohorskou hornatinou různosměrných pohoří.

Západní polovinu vyplňuje neschůdná vápencová vysočina útvaru *krasového*, plná nehostinných planin, struných srázů, dolin, jeskyň a ponorných říček; hlavní její pohoří táhnou se rovnoběžně s pobřežím adriatským; sz. svým cípem zabíhá do

trupu až k Savě a Soči, za nimiž zvedají se Alpy, jižním cípem tvoří mys Matapan. Jednotného jména vysočina tato nemá.

Středem půrostrovu postupuje velchorský Šar, v jehož severním konci stojí *Ljubatra* (3050 m), nejvyšší hora půrostrovní; na jih od Šaru pne se *Pindus*.

Ve vých. polovině půrostrovu, od Černého moře až ke stoku Moravy s Dunajem, zvedá se středohorský ale velice neschůdný *Balkán*, přetržený několika obtížnými přechody.

Porovnejte délku Balkánu a Sudet.

Na průsečném bodě 40.⁰ s. š. a 40.⁰ v. d. f. strmí proslavený *Olymp* (3000 m).

Řeky. Kromě *Dunaje* a poboček jeho: *Savy*, *Moravy* a *Iskera* půrostrov Balkánský má jen krátké a chudovodé řeky, jakými jsou *Neretva* a *Vardar*; avšak *Marice*, jež sbírá vody své na Balkáně a na horách Rhodopských, má vody hojnou, a nad ní rozkládají se také nejutěšenější krajiny.

IV. Povrch trupu a jeho vodstvo.

Trup evropský jest větším dílem nížinou, daleko menším vysočinou.

1. Nížiny a prolákliny.

Nížina počíná se u hor Pyrenaejských, tálne se zprva širokým pruhem při zál. Biskajském a Severním moři, kde snížuje se v proláklinu *Nizozemskou*, a rozkládá se pak v široší prostoře mezi Baltským, Černým a Severním Ledovým mořem až ku pomezí asijskému, vnikajíc zároveň na Jutsko, Skandinavii, Kolu, Kanin, Krym a půrostrov Balkánský; na řece Uralu souvisí s rozsáhlou nížinou asijskou a svažuje se v proláklině Kaspické až 25 m pod hladinu Černého moře*). Od Pyrenaejí až k ústí rýnskému slove nížinou Francouzskou, mezi dolním Rýnem a řekou Vislou jest nížina.

* Hladina moře Chvalinského jest 88 m pod hladinou moře Černého.

Severoněmecká, od ní až k Asii nížina Ruská nebo Sarmatská.

Od velikého tohoto celku horami odděleny jsou některé nížiny menší, jmenovitě Velká a Malá nížina uherská na středním Dunaji.

2. Vysociny.

Vysocinami pne se trup evropský na dvou místech: na pomezí asijském a v sousedstvu tří jižních půrostrovův.

Na pomezí asijském z oboustranné nížiny vyvstává středohorský pásmutý *Ural*, jehož délka 2300 km a nejvyšší hora *Telpos* (1700 m).

V sousedstvu tří jižních půrostrovů rozkládá se čtvero hornatin jen údolími říčnými od sebe oddělených: Alpy, vys. Francouzská a Českoněmecká a Karpaty; jádrem horstev těchto jsou Alpy.

a) Alpy.

Opakujte o Alpách dle následujících otázek: 1. Kterými řekami jsou otočeny? 2. S kterými vysocinami sousedí? 3. Kterými dvěma hlavními směry postupují? 4. Kde stojí nejvyšší jich hora? 5. Jak dělíme Alpy a) od z. k v., b) od s. k j.? 6. Které jsou nejvyšší hory v každé z těch šesti částí? 7. Která údolí jsou podélňá, která přičná, a které z každého druhu jest nejdělsí? 8. Odkud rozcházejí se řeky do čtyř světů a které jsou to řeky? Která jsou známější jezera alpská? 10. Co činí Alpy schodnými? 11. Které jsou důležitější přechody alpské? 12. Která větší města obklopují Alpy? 13. Ukažte na ideálném průřezu hory, jak v Alpách ubývají teploty z dole nahoru, a které rostliny jsou v jednotlivých patrech.

b) Vysocina Francouzská

Z nížiny Francouzské na v. až k Saône a Máse zvedá se vysocina Francouzská veskrze středohorská; nejvyšší jest *Mont d'Or* (1900 m) v hornatině Auvergneské.

c) Vysocina Českoněmecká.

Z nížiny Severoněmecké na z. až ku střední Máse a za horní Moselu na j. až k Rýnu u Basileje a k Dunaji, na v.

až k Moravě a Odře zvedá se středohorská vysočina *Česko-německá*. Ústředním místem vysočiny této jsou *Smrčiny*, od nichž na čtyři hlavní strany světové tekou čtyři řeky: Ohře, Nába, Mohan a Sála, a do čtyř vědlejších stran čtyři horská pásma se rozbíhají: na jv. Český les a Šumava, na sv. Krušné hory a Sudety, na sz. Durinský les a na jz. Jura, jenž se táhne až k samému Rhônu. Mezi těmito čtyřmi křídly četné pahorkatiny a pohoří jsou nakupeny, z nichž nejznamenitější jest Harz na s. a Černý les a Vogesy na jz.; *Sněžka*, nejvyšší hora sudetská (1601 m) jest i nejvyšší veškeré vysočiny.

Načrtněte jmenovaná položí vysočiny Českoněmecké.

d) *Vysočina Karpatská*.

Mezi nížinami Severoněmeckou, Ruskou a Rumunskou a řekou Dunajem vypínají se *Karpaty*, na větším díle středohorské. Karpaty dělíme na tři díly: K. západní, od Dunaje až ke průsmyku Dukelskému, K. střední, od průsmyku Dukelského až ku pomezí sedmihradskému, a K. východní. Nejvyšší hora karpatská jest *Gerlachovka* (2650 m) v Tatrách. Tatry sice nad čáru sněhovou se vypínají, ale příliš srázný jsouce věčného sněhu nemají.

Seřadte vynikající hory evropské podle výšky. Jsou-li v Evropě rozsáhlé planiny? Která horstva mají pásma rovnoběžná, která kupí se do čtverhranu? Změřte přímo délku Uralu, hor Skandinávských, oblouku Karpatského, Alp a Pyrenaejí. Která horstva provázena jsou po svých stranách řekami? Z kterých vytékají řeky rovnoběžné a z kterých paralelovitě? V které hornatině jest nejvíce jezer?

3. Vodstvo.

a) *Řeky*. Jmenujte z mapy hlavní řeky trupu evropského a řekněte při každé: a) kde se pramení, b) jakým směrem a jakou krajinou teče, c) jakým ústím a do kterého moře se vlévá, d) které jsou větší její pobočky.

Hlavní předél evropský naznačují následující místa: Pramenisko pečorské, Severní hřbet Ruský, vrchovina Valdajská, pramenisko dněperské, Západní hřbet Ruský, vypnulina Po-

dolská, průřez Karpat se 40° v. d. f., pramenisko oderské, Českomoravská vyplnulina, Šumava, Smrčiny, Jura, jižní cíp Černého lesa, průsmyk Arlberský, Alpy Rhaetské, Sv. Gott-hard, Alpy Bernské, Jura francouzský, pramenisko Másy a posléze Sevenny.

Hlavní řeky trupu evropského praméní se:

1. na Uralu: *Pečora* a *Ural*, tokem sobě poněkud podobné. Vykreslete je vedle sebe.

2. Na vršině Valdajské: *Volha*, *Dněpr* a *Dvina Západní*. Načrtněte Volhu s důležitějšími pohořkami!

3. Pečoru s řekami valdajskými pojí *Dvina Severní*, jež má dvě řeky pramenné: Vyčegdu, jejíž temenisko jest nedaleko pramene pečorského, a Suchonu, příchozí z blízkého sousedstva Volhy.

4. Mezi Volhou a Dněprem teče *Don* podobný Dněpru, zvláště náhlým obratem k západu.

5. Na Karpatech začíná se *Visla* a *Dněstr*;

6. v Českoněmecké hornatině *Odra*, *Labe*, *Vesera* a *Dunaj*.

Popište Dunaj podle následujících otázek: Kde se pramení? Mezi kterými horstvy a v kterých nížinách teče? Kde a jaké má ústí a které důležitější pohořky? Změřte jeho přímou délku i vývoj! Načrtněte jeho tok!

7. V Alpách *Rýn* a *Rhone*;

8. na vysočině Francouzské Mása, Šelda, Seina a Loira;

9. v Pyrenaejských Garonna, jež největší přítoky své má z vysočiny Francouzské.

Odřízněte vývoj Vltavy a Dunaje od Volhy! Kolikrát musily by Čechy být širší, aby se do nich vešla Volha o přímém toku? Které řeky mají ústí deltové, které limanovité, které otevřené? V kterých zemích tekou řeky rovnoběžné? Rozdělte Evropu v oumoří. Které oceán má řeky veliké a které má jich málo?

b) *Průplavy*. Nejvíce průplavů má Velká Britannie, Irsko, Belgie a Nizozemsko, kde téměř všechny řeky průplavy tak jsou spojeny, že lodi mohou jimi projížděti bez překážky; také francouzské řeky kromě Garonne spojeny jsou všechny mezi sebou, Garonna pak s mořem Středozemským; ze středoevropských řek spojeny jsou: 1. Visla, Odra a Labe; 2. Dunaj.

Rýn a Rhône; 3. ruské řeky skoro všechny souvisí mělkými průkopy, tak že zboží lze dopravovat po mělkých lodích a prámech souší z moře do moře.

c) *Jezera.* Skoro všechna evropská jezera rozlévají se v krajinách baltských a alpských a jsou větším dílem drobná; větší z nich kupí se na třech místech: v sz. cípu nížiny Ruské jezera čuchonská, v j. cípu Skandinavie jezera švédská a v Alpách jezera alpská.

Z jezer čuchonských největší jest *Ladoga*, ze švédských *Wenern*; alpských nejvíce jest v Alpách středních a vynikají neobvyčejnou krásou přirozenou; nejznámenitější jsou: *Ženevské*, ze všech nejhlebší, *Vierwaldstettské* a jez. *Větší* (lago Maggiore).

Z jezer evropských největší jest *Ladoga* (18100 km^2).

Na jv. dotýká se Evropy jezero *Kaspické* jinak moře *Chvalinské*.

S. 35. Podnebí a plodiny.

V kterých pásech teplotních jest Evropa? Kde jest v ní podle toho nejtepleji, kde nejstudeněji? Kde a kdy má E. den nejdélší? Zasahá-li E. někde nad čáru sněhovou? Která horstva její mají rozhodný vliv na teplotu sousedních krajin? Kde má E. nížiny, kde vysociny? Jaké jsou toho následky pro její podnebí?

Evropa, ačkoli zeměpisná její šířka malá jest proti As. a Afr., má podnebí velerůzné, neboť rozdíly její teploty značně zveličují se tím, že od s., kde jest moře skoro vždy ledem pokryté, vnikají do ní větry studené, od j. však přicházejí větry teplé; podobně k veškerému záp. pomoří přiléhá teplý proud golfský, kdežto na vých. rozkládá se studená Sibiř. I ubývá teploty v Evropě směrem dvojím: od j. k s. a od z. k v.; nejteplejší končina jest na jz. pod jižní patou nevadskou, nejstudenější na sv. nad dolní Pečorou a na sousedních ostrovech.

Od severu k jihu Evropa dělí se na tři podnebné okresy:

1. Na okres pásu studeného, od nejsevernějších končin až k s. točnovému kruhu;

2. na okres střední, od s. točnového kruhu až k Pyrenaejím, Alpám a Balkánu;

3. na okres jižní, ostatek Evropy.

V jižním okresu léto trvá déle než zima, sníh padá pravidelně jen na vyšších horách, v nížinách velmi zřídka; věčný sníh leží teprve nad 3000 m; v místech nejteplejších daří se jižní ovoce a réva, listnaté stromy věčně zelené i palma datlová a bavlnská; na Sicilii kvete mandlovník v lednu.

V okresu studeném zima trvá přes $\frac{3}{4}$ roku, a na všech horách leží věčný sníh. Slunce svítí ovšem dlouhou řadu dní ani nezapadajíc, avšak teplo jeho málo vydá (proč?); i zůstává půda jen poněkud hlouběji věčně zamrzlá, a povrch její roztaje pouze na dobu nedlouhou (kdy?). Tu spěšně vyráží tráva, sem a tam zazelená se nízký keř a březový lesík. na místech zvláště chráněných uzraje i chudoučký oves, ale již přikraváci tuhá zima a přikryje povrch všechn hlubokým sněhem.

V ostatní Evropě střídá se čtvero ročních počasí, věčný sníh leží jen na vysokých temenech a hřbetech alpských a na širokých hřbetech skandinavských; rostlinstvo jest jaké u nás, v teplejších krajích daří se réva.

Krajiny západní, ležíce poblíž teplého proudu, mají podnebí mírné, tím mírnější, čím nižší jsou a čím více mořem otočeny, a přístavy jejich nezamrzají ani v nejsevernějších končinách; kdežto na východě za zimy bývají prudké vánice sněhové a mrazy třeskuté. Západní Evropa má podnebí přímořské, východní vnitrozemské.

Větry Evropa má velmi proměnlivé. Do jižních kraj vane ob čas teplý vítr ze Sahary, známý pode jménem *vlaský scirocco*; země krasové týrá sv. vítr *bora*; v příčných údolích alpských bouřivá teplý vítr *Föhn*.

Pršky nejhojnější jsou v krajích západních, nejslabší v krajích východních; na pomoří velkobritském například roka vody 360 cm, kolem Prahy 40 cm, při ústí volžském 12 cm.

Nerovné této míry pršek nejdůležitější příčinou jest, že

Evropě vláhu přinášejí hlavně větry západní vůbec a zvláště jihozápadní.

Krajiny bezlesé má Evropa

- a) pro přílišnou zimu: na nejzazším severu a na horách blíž hrauic sněhových;
- b) pro nedostatek stálé vláhy: v Sarmatské nížině na jihu, kde rozpíná se šírá step;
- c) pro častý prudký vítr: v nížině Německé při moři Baltském, kde jest buď step buď lesky jen zakrsalé.

Zvířena. Evropa má hojnosc užitečných a ušlechtilých zvířat domácích, zvláště skotu, bravu a koní i rozmanité drůbeže; na j. míslo koně chovají raději mezka a osla, tam také bourec zdomácněl; na s. jediným bohatstvem jest ochočený sob; šelem Evropa má poskrovnu, hlavně vlka, medvěda a rysa. Zvláštností evropské zvířeny jest opice na skále gibraltarské, jediný to zástupce zvířeny tropické. V moři loví se velryba a sled, řeky oplývají rybami rozmanitými.

B. Popis státův.

§. 36. Království Řecké.

(skoro 64.700 km^2 — 2 mill. ob. — 31 na 1 km^2).

Části. Řecko skládá se z jižní části půrostrovu Balkán-ského a z ostrovů sousedních.

Ostrovy řecké jsou:

1. *Sporady Severní*, největší v nich *Skyro*;
2. *Evboea*, také *Evripo* jinak *Negroponte* zvaný;
3. *Kyklydy*, v nichž největší jest *Naxia*, ve středu leží *Paro*, na s. od něho *Syra* a *Dili* (*Delos*);
4. *Cerigo*;
5. *Ionské ostrovy*: *Korfu*, *Levkada* (*St. Maria*), *Thiaki* (*Ithaka*), *Kephalonia*, *Zakyntho* (*Zante*) a jiné menší.

Pevninská část mořem rozčleněna jest na 3 díly: na *Moreu* (*Peloponnes*), *Rumelií* (*Hellas*) a *Thessalii* s jv. cípem *Epira*.

Okoli. Království Řecké jen na s. má krátké pomezí suchozemské, ostatně otočeno jest mořem Středozemským, jež četnými zálivy hluboko do pevniny zasahujíc z Řecka činí zemi na světě nejvíce rozčleněnou.

Na z.: Ion ské moře se zálivy Artským, Patras kým a Korinthským;

na j.: zálivy Koronský a Marathoniský;

na v.: ostrovnaté moře Aegejské, jehož zálivy jsou: Nauplijský, Aeginský a Soluňský.

Řecko je stát přímořský a lehce přístupný obchodu světovému, kteroužto výhodu zveličuje přešťastná poloha, neboť má před sebou Asii i Afriku.

Povrch. Řecko téměř všechno vyplněno jest hornatinou krasového útvaru, jen záp. řada Kyklad vznikla silou sopečnou; ani jediná hora nedosahuje výšky 3000 m, ale nad 2000 m mnohé se vypínají. Nížinky skrovné jsou jen na pobřeží, zvláště nad ústím řek.

Z ostrovů nejvyšší hory má Evboea a Kephalonia.

Thessalie jest hluboká kotlina, jižto na z. zavírá dvojhřbetý *Pindos*, na j. Othrys, odbočka pindská, na v. nesouvislé skupiny: Plessidi (Pelion) a Kissovo (Ossa), na s. již v Turecku: Olymp a pohoří Kambunské, srostlé s pohořím Graminským. V Thessalii, jako v Čechách, všechny řeky s hor pomezních sbíhají do středu země a pojí se tam v hlavní řece Salamvrii (Peneus), jež si prohlo-dala východ mezi Olympem a Kissovem, čarokrásné to údolí Tempské.

Rumelii a Moreu krátké, ale četné a strmé hřbety rozdělují na množství malých krajinek, z nichž za věku starého každá vedla svůj zvláštní život.

V Rumelii zvedá se Oeta, od Othrya oddělená úrodným údolím; mezi vých. cípelem oetským a přilehlým mořem jsou proslavené Thermopyly. Střed Rumelie strmí Kiona (nad 2500 m), nejvyšší hora nynějšího Řecka, a vedle ní o 50 m nižší Parnass.

Morea s ostatním Řeckem souvisí nížinkou šije Korinthské,

jež se prokopává. Střed půlostrovu zabírá planinka Arkadská, z nížto řeky a rozsochy na všechny strany se rozbíhají; z rozsoch nejdelší a nejvyšší jest Pentedaktylo (Tajgetus) s horou Sv. Eliáše (2400 m) a s mysem Matapanským (Taenariem).

Řeky řecké jsou všechny krátké a chudovodé, tak že v létě mnohé až do dna vysychají; nicméně všechna poněkud značnější města jsou na jejich březích. Spojení mezi údolími říčními pro strmé stráně jest veleobtížno.

Značnější řeky jsou: Salamvria, Iri (Eurotas), Aspropotamo (Achelous), ze všech největší, dolním tokem plouzí se krajinou bažinatou, a pomezní Arta (Arachthus).

Jezer Řecko má několik; nejrozsáhlejší jest Topoliaské (Kopais) v Rumelii; jehož západní břeh ztrácí se v bažinaté provincie.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí Řecko má mírné a příjemné, zimu krátkou, sníh jen v horách vyšších, ale vláhy nedostatek; řeky, v létě skoro suché, na jaře se rozvodňují a zanášejí i pustoši žírná údolí; stráně horské jsou obyčejně bezlesé.

Obyvatelé, nechávajíce největší část půdy ladem, živí se raději obchodem a zahradnictvím; jen v přeúrodné Thessalii rolnictvím.

Zahradnictví pěstuje olivy, mandlovníky, fíky a přede vším vinnou révu, nejvíce na Zakynthu, kolem Patrasu a Korintha a v Elidě. Z hroznů buď sušením připravují hrozinky, zvláště malé černé „korintky,“ buď vytlačují výborné víno, ročně asi za 20 mill. zlatých; nejlepší jest ithacké. — Také rýži a tabák pěstují. Po všem Řecku kvete včelařství, a medem od nejstarších dob slyne zvláště Attika. Obyvatelé Akarnanie a Boeotie jsou většinou kočovní pastýři a puška nejmilejším jejich společníkem.

Dolování nerostů není valno; v Laurii těží se ruda cinková a stříbruá a na mnohých místech mramor, na Paru jsou dotud mohutná ložiska bělostného mramoru, z něhož umělcové řečtí starého věku tvořili sochy krásy neprekonané.

Průmysl je značnější jen v Thessalii; výroba olivového oleje kvete v Attice.

V obchodu Řekové od starodávna brání jsou na slovo; mnozí rádi stěhují se z chudé své otčiny do hlučnějších přístavů středomořských a tržišť světových, aby tam obchodem zbohatli a zbohatnouce vrátili se do milované vlasti. Dováží se obilí a výrobky průmyslné všeho druhu, z Rakouska zvláště cukr; vyváží se jižní ovoce, víno, hrozinky a olivový olej. Nejživější přístavy jsou Piraios, Patras, Korfus a Hermopolis na Syře.

Obyvatelstvo: království Řeckého kromě 100.000 Albanců všechno jest národností řecké (asi 94%) a víry řecké nejsednocené.

Za starověku byli Řekové národem na zemi nejvzdělanějším, po klesli však svou nesvorností a dostali se pod nadvládu cizí, naposled pod umrtvující panství turecké; boji r. 1821—1829 a přízní mimoturecké Evropy dobyvše si svobody, znenáhla se zvedají.

Důležitější města: Hlavním a sídelním městem jsou *Atheny* (70.000 ob.), minulostí vedle Říma nejslavnější město světa; universita; přístavem má *Piraios* (20.000 ob.), jenž vyváží zvláště mnoho oleje olivového.

Z ostrovních měst vynikají: *Korfu*, důležitý přístav a pevnost, universita; *Hermopolis*, z nejhlučnějších přístavů. Na Moreji: *Monemvasia* jinak *Malvasia*, po němž má jméno víno „malvas“; *Sparta* na troskách starověké Sparty; *Patras*, největší po Athenách, má živý obchod s korintkami; *Korinth*, schudlý přístav opodál proslaveného druhdy *Korintha*.

V Rumelii kromě Athén jsou památnější: *Thiva*, město nepatrné na místě starověkých Theb; *Ervadie* blíz jezera Topoliaského, *Mis solongi*, pevnost proslavená z válek osvobozenacích.

V Thessalii: *Arta*, *Volo*, *Larissa*, *Trikala*.

S. 37. Knížectví Černohorské.

(9400 km^2 — asi 240.000 ob. — 25 na 1 km^2).

Černá Hora všecka prostoupěna jest horami krasovými a nejvyšším vrcholem má *Dormitor* (2600 m). Na jv. rozlévá se jezero Skaderské, jehož menší část náleží Turecku; do něho teče Morača se Zetou, z něho vytéká Bojan a do moře

Adriatského. Půda jest neúrodná, podnebí celkem drsno, na přímorí však a v hlubších údolích tak mírno, že se tam daří réva i oliva.

Černohorci jsou Srbové víry pravoslavné. Živíce se hlavně chovem dobytka vyznamenávají se prostými způsoby; doma, na poli i v zahradě pracují jen ženy, některá řemesla provozují cizinci. Ku knížeti svému lnou důvěrou děti anou, vlast milují nadšeně a v ochraně její proti Turkům vykonali skutky bez příkladné hrdinnosti.

Důležitější města: Cetyně (2000 ob.), ves s opevněným klášterem, v němžto sídlí kníže; střed země pevná Nikšić, Podgorica (8000 ob.), blíz hranic tureckých, město největší, Bar a Olgun, města přímořská.

§. 38. Království Srbské.

(nad 48.000 km² — 1,700.000 ob. — 35 na 1 km²).

Kolik obyvatelů mělo by Srbsko jsouc založeno jako Čechy (tyto 107 na 1 km²)?

Srbsko má hranice přirozené: od Rakousko-Uherska dělí je Drina, Sava a Dunaj, od Rumunska Dunaj, od Bulhar Timok a hory, od Turecka hory, ježto však otvírají se trojí pohodlnou cestou: údolím ibarským, moravským a nišavským.

Povrch. Srbsko téměř veškeré je středohorská vysočina, v nížto veleúrodná údolí střídají se s lesnatými pohořími různých směrů; krajina při Savě a Dunaji a údolí moravské jsou nízky, sz. cíp země jest úrodná rovina Mačva. Východní třetinu království vyplňuje Balkán, od západních různoujmenných hor oddělený hlubokými údolími Moravy a po-bočky její Moravy Bulharské, jež prostupují království od nejjazšího jihu až k samému severu. Balkán spojen býval s protějšími Karpaty, avšak Dunaj roztrhl je od sebe prohlodav si jimi průlom divokrásný, ale plavbě nebezpečný, zvláště v „Železné bráně“. Nejvyšší hora země jest Kopavnik (2100 m) nad Ibarem.

Řeky srbské všechny sbírá Dunaj, jenž jest nejdůležitější

obchodní cestou země, zjednávaje jí spojení na s. s bohatým a průmyslným Rakousko-Uherskem a na v. s Černým mořem.

Do Dunaje vlévají se: 1. Sava s pobočkou Drinou; Sava otvírá Srbsku země západní i moře Adriatské prostředkem rakousko-uherské železnice; nad ústím Savy, tudíž tam, kde setkávají se obchodní cesty od s., od v. a od z., stojí hlavní město Bělehrad; 2. Morava, ježto vzniká z Moravy Bulharské příchozí od jv. a z Moravy Srbské přitékající od jz.; 3. Timok.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí v polohách vyšších jest našemu podobno, v údolích však daleko teplejší. Údolí vynikají velikou úrodností, stráně slunné krášlivé vinohrady a bohaté lesy dubové a bukové. Obyvatelstvo žíví se rolnictvím a chovem dobytka, po výtce vepřového; dolování však a větší průmysl jest teprve v počátcích, neboť Srbi mnoho nepotřebuje a vše sám hotoví si po domácku; obchod vyváží hlavně vepřový dobytek, dříví a obilí a dováží některé průmyslné výrobky. Nejdůležitější tržiště jest Bělehrad.

Obyvatelé jsou hlavně Srbové, kromě nich téměř 130.000 Rumunův a něco cikánů; náboženství převládá pravoslavné; nepatrný počet jest katolíkův a mohamedánův.

Důležitější města: Hlavním a sídelním městem jest Bělehrad, s blízkým Topčiderem, kde park a letohrad královský, má nad 36.000 ob., sídlo všeho dnševního i hmotného života Srbsk. Kragujevec, střed království, shromaždiště sněmovní; v údolí moravském: Smederevo nad Dunajem, Požarevec, Niš a Leskovec, všechno města obchodní, přes něž jde cesta z Rakouska do Turecka.

§. 39. Království Rumunské.

(181.000 km² — 5,400.000 ob. — asi 41 na 1 km²)

Rumunsko má skoro vesměs hranice přirozené, a to slémě Karpat Sedmihradských, Prut, Dunaj a Černé moře; jen proti Bulharsku a Bukovině rakouské jest dílem otevřeno. Poloha sama zabezpečuje Rumunsku vážné účastenství v hlučném obchodě podunajském a černomořském.

Království Rumunské záleží ze tří částí: 1. z Multan,

od Bukoviny a Sedmihrad až ke Prutu; 2. z Valašska, od Srbska až k dolnímu Seretu; a 3. z Dobrudže, mezi dolním Dunajem a Černým mořem.

Povrch. Rumunsko největším dílem své plochy jest šírá rovná nížina; hory zvedají se jen na pomezí rakousko-uher-ském, a to *Karpaty*, jejichž vyšší boky i hřbet zahalený jsou černými lesy, v nichžto pramení se všechny řeky rumunské kromě Dunaje.

Na záp. pomezí multanském zvedají se středohorské Karpaty Sekelské, na s. hranicích valašských velehorské Alpy Transylvanské, jejichž nejvyšší vrchol jest *Negoj* (nad 2500 m). Obojí tyto Karpaty protrženy jsou několika prorvami říčnými, jimiž jdou cesty a některými i železnice.

Od slemene karpatského vybíhá množství krátkých lesnatých rozsoch do vnitru země.

Řeky. Nejdůležitější řekou jest *Dunaj*, jenž sbírá všechny řeky rumunské a jehož hluboká a plouhavá voda, jakmile opustí „Železnou bránu,“ splavná jest i největším lodím; břeh jeho pokrývají na větším díle jezera s rozsáhlými bažinami, jejichž výparы zdraví lidskému jsou nebezpečny; do moře vlévá se třemi hrdly: Kilijským, Sulinským a Svatojírským.

Přirovnajte délku Dunaje rumunského k délce české Vltavy.

Do Dunaje vlévá se veliký počet řek, z nichž největší jsou Olta, jež prohlodala průsmyk Červené Věže, Seret s Vltavou a Bystřicí a pomezní Prut.

Jakým směrem svažuje se půda rumunská?

Podnebí, plodiny a živnosti. Rumunsko má podnebí zemské, krutou zimu, horké dni a studené noci, nebo vřeno jest k severu a zavřeno Balkánem teplým větrům. Vláhy má hojnost, a nížina jeho jest nejbujnější půdou v Evropě, ale prázdná lesů; Dobrudži pokrývá step misty bažinatá.

Obyvatelstvo, nesti pilné, pase veliká stáda dobytka, zvláště ovcí, skotu a koní, na úbočích karpatských pěstuje révu a ovocné sady; v nížině má bohaté louky a pole, jež

plodí nad spotřebu kukuřice a pšenice; v Karpatech mnoho petroleje a soli. Průmysl jest teprve v počátcích. Obchod vyváží nejvíce dobytek, obilí a petrolej.

Národnosti obyvatelé jsou pestré: převážná většina (88 %) jest Rumunů, vedle nich Israelité (nad 7%), cikáni (skoro 4%), Turci a Tataři (v Dobrudži), Bulhaři, Rusové, Maďaři, Armeňi a j. Není něco rozmanito jest obyvatelstvo věrou: nejvíce jest pravoslavných (skoro 90%), židů (nad 7%) a katalíků (nad 2%); kromě nich ještě mořemáni, protestanti a jiní.

Důležitá města: Hlavním a sídelním městem jest Buкурещ (200.000 ob.), universita V Multanech: Galac (80.000), hlučný přístav; Jasy (90.000 ob.), universita, veliké trhy na obilí. Ve Valašsku: Brajla, přístav. V Dobrudži: Köstenidze, námořský přístav, s Dunajem železnici spojený; Tuldža, přístav dunajský.

S. 40. Knižectví Bulharské, poplatně Turecku.

(skoro 64.000 km^2 — 2 mill. ob. — 31 na 1 km^2).

Rozkládá se od Rumunska na j. až k Balkánu a horstvu Rhodopskému, od Srbska na v. až k moři Černému.

Povrch. Na j. pomezí zvedá se Balkán, pramenisko všech skoro řek bulharských; od něho klesá půda k Dunaji, kde přestává břehem od valašského značně vyššímu. Neschůdný Balkán přetržen jest několika obtížnými průsmyky, jimiž jdou cesty do Rumelie Východní; nejdůležitější jsou: Šumenský, Slivenský, Železná Vrata a Kazanlycký nebo Šípka. V jz. cípu země strmí Vitoš a Ryl (skoro 2800 m), nejvyšší v Bulharsku.

Řeky. Nejdůležitější řeka bulharská je splavný Dunaj, jejž železnice od Rusčuka k Varně spojuje s mořem Černým; do Dunaje vlévají se: Timok, Isker a Jantra příchozí od Šípkы. Na Vitoši pramení se Struma, řeka moře Aegejského.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí podobno jest valašskému; na vysočinách rozkládají se husté lesy, na úbočí bohaté vinohrady, zvláště kolem Šumna, v nížině daří se hojnost obilí.

Obyvatelstvo probírá se k činnosti plodné teprve od

r. 1877., kdy nabyla samosprávy; nicméně v průmyslu drží první místo mezi státy na půrostrově Balkánském.

Národností jest obyvatelstvo většinou bulharské (skoro 67%), ostatní jsou Turci (31%), Rumuni, Řekové, Israelité a jiní; víry jsou Bulhaři, Rumuni a Řekové pravoslavné (69%), Turci a jiní mohamedánské (skoro 31%), ostatní židovské a j.).

Důležitá města: Hlavním a sídelním městem je Srádec (Sofia 21.000 ob.), pod Vitošem na důležité křížovatce obchodních cest.

Větší nežli Srádec jest Rusčuk (30.000), jenž s Vidinem, Svištovem a Derstrem jsou nejdůležitější přístavy dunajské; od Rusčuka jde přes Razgrad železnice do Varny, druhého největšího města Bulharska a nejživějšího přístavu na západ. břehu Černého moře; s touž železnicí spojen jest také Šumenský, střehoucí nejdůležitějšího přechodu balkánského; nad Jantrou Trnovo, střed země, v krajině krásné, hlavní město středověkého cárství Bulharského; na sz. Pleven, proslavený obležením r. 1877.

S. 41. Turecko evropské.^{*)}

(skoro $210,000 \text{ km}^2$ — 5,500.000 ob. — 26 na 1 km^2).

Změřte délku od hranic černohorských ke průlivu Cařhradskému.

Evropské Turecko ze všech států povrchu zemského má polohu nejvhodnější, neboť troje moře otvívá mu cestu do širého světa, a poněvadž jest také pámem těch částí Asie i Afriky, kterými od starodávna nejhlučnější šel obchod do bohaté jihových. Asie, mohlo by mít světový obchod ve svých rukou; avšak Turecká říše pro chatrnou svou správu nemá ze své výtečné polohy prospěchu téměř žádného.

Povrch. Značnější nížiny jsou jen nad ústím řek moře Aegejského, nejdelsí podél Marice; ostatek země zvedá se vysočinou skoro vesměs středohorskou.

^{*)} Sultanát Turecký nebo říše Oтомanská záleží ze tří částí: evropské, asijské i africké, úhrnem skoro $6,200,000 \text{ km}^2$ — 41,100.000 ob. Jednotlivé země jsou u velerůzném poměru k sultanově moći svrehované; tak jmenovitě Bosnu s Hercegovinou spravuje ve všem všudy vláda rakousko-uherská, pročež bude o nich pojednáno v zeměpisu rakousko-uherském.

V západní části vypínají se četná pohoří, rovnoběžná se břehem adriatským; nejvyšší z nich: Šar, Grammus a Pindus, jdouce středem země jako páteř stěžují velice spojení částí východních se západními a dělí oblast adriatskou od aegejské. V severním Šaru strmí *Ljubatra* (3050 m), a pod severní její patou rozkládá se planina „Kosovo“, proslulé bojiště.

Ve východní části od bulharského Ryla na jv. postupuje dvojhřbeté středohoří Rhodopské nebo Despotské, jež s pomezím Balkánu zavírá veleúrodnou a krásnou kotlinu horní a střední Marice.

Ostrovy, Thaso a Kreta, jsou hornatý; střed Krety stojí Ida (2450 m).

Řeky. Turecko evropské má řeky větším dílem jen pobřežné.

Do moře Adriatského vlévá se *Drin*, jehož jeden pramen, Černý Drin, přichází z jezera Ochridského, druhý, Bílý Drin, od hranic černohorských.

Které řece evropské podobá se Drin svýma pramenoma?

Do moře Aegejského: *Bystřice*; *Vardar*; jenž pramení se na Šaru a padá do zálivu Soluňského; *Struma*, přichází od Vitoše, krátce nad svým ústím tvoří jezero a vlévá se do zálivu Orfanského; *Mesta* jinak Karasu, sbírá své prameny pod Rylem; *Marica*, vyvěrá blíz Iskra a dolním svým tokem zavlažuje nejkrásnější krajinnu půlostrovní; pobočka její jest *Tundža*.

Řeky oblasti aegejské a pravé pobočky dunajské a savské vynikají tou zvláštností, že údolí jejich horními svými částmi dosahují přímo k sobě a jsou tudíž přirozenými cestami Balkánského půrostrovu; na jejichž východech a křižovatkách vznikla největší města.

Sledujte na mapě údoli a jich spojuací přechody a jmenujte některá města.

Jezera: Skadarské, o něž dělí se Turecko s Černou Horou, Ochridské a na jv. Janinské.

Podnebí, plodiny a živnosti. Evropské Turecko v údolích

a při moři má podnebí zvláště příjemné; sníh, napadne-li, obyčejně hned zase taje, a zima vyrovnává se našemu jaru. Na horách, jmenovitě na západních, jest ovšem drsno.

Půda kromě nejhornatějších krajin jest úrodná: plodí zajisté tabák nejlepší v Evropě, výtečné hrozny, fiky, mandle, množství růží a na j. také bavlnu; jest bohata i nerosty, chovajíc sůl, síru, mramor, mořskou pěnu, uhlí a j., a těší se nad to výtečným přirozeným prostředkům obchodním; avšak obyvatelstvo, bojíc se porušiti prastará ustanovení koranu, nehledí si pilně práce a nevšímá si pokroku. Nejvíce chovají vepřový a hovězí dobytek; průmysl leží téměř ladem, obchod vnitřní pro nedostatek umělých spojovacích prostředků jest chudičký, zahraničný, dovozný i vývozný, obstarávají cizinci, zvlášť Angličané, Rusové, Rakušané a Řekové.

Části evropského Turecka a důležitější města.)*

1. *Východní Rumelie* (skoro 36.000 km^2 — 820.000 ob.) — nad Maricí a Tundžou, od Ryla až k moři Černému, provincie samosprávná pod zvláštním křesťanským místodržitelem, obydlená Bulhary (nad 70%), Turky (nad 21%), Řeky a cikány; Bulhaři a Řekové jsou náboženství pravoslavného, Turci moředánského. *Plovdiv* (Filipopol), sídlo místodržitelovo, obchodní město obyvatelstva velmi smíšeného; *Kazanlyk*, v teplém údolí, v němž daří se ořechy a množství růží, z jejichž listí vytlačují růžový olej, jež rozvážeji po světě; *Sliven* na strázi při dalečitém přechodu balkánském.

2. *Okres Cařihradský*, půlostrov podoby obdélníkové mezi Černým mořem, Marmarou a Bosporem; *Cařihrad* (Konstanti-

*) Města turecká mají obyčejně překrásnou polohu, ale odpuzují vzdělance protivnou svou něčistotou. Ulice jsou úzké, nedlážděné, špinavé, v noci neosvětlené; i na hlavních náměstích bývají kaluže slnilek vody a v ulicích jatečných otravují vzduch ložce krve; všude povalují se zdechliny a polozené odpadky, jež sbírají hltavě nesčetní psi, jižte nikomu nenáležejíce potoulají se po ulicích a i člověku jsou nebezpečni, zvláště v noci. O pohodlí a duševní zábavu kromě Cařihradu něčím není postaráno; naproti tomu obecenstvo pronásledováno jest množstvím doterných žebráků, cikánů a jiných povalečů, jejichž nočních útoků každému pilně jest se stříci.

nopol, Istanbul, Byzanc — 600.000 ob.), sídlo sultanovo, v krajině snad nejkrásnější na světě a pro obchod nejpříhodnější, nad chobotem Zlatým Rohem, jenž patří k nejlepším přístavům světa. Palác sultánů slove serail a jest ohrazen pevnými zdmi; v sousedstvu jeho stojí palác Vysočá Porta*), v němž sídlí velkovezír, a uejkrásnější mečeta, druhdy křesťanský chrám sv. Žofie.

3. *Thracie* (vilajet Adrianopolský), od okresu Cařihradského až k Východní Rumelii. *Adrianopol* (70.000) nad soutokem Tundže s Maricí, bohaté obchodem i průmyslem, má slavnou mešetu a nejkrásnější bazar světa; Gallipoli na Dardanellech, důležité město obchodní.

4. *Macedonie* (vilajet Soluňský) s půrostrovem Chalkidským a s ostrovem Thasem; hlavním bohatstvem země jest tabák, nejlepší v Evropě, a bavlna.

Soluň (Saloniki — 60.000), veledůležité obchodní město přímořské, rodiště svatého Cyrilla a Methoděje; značný průmysl (koberce, satian); *Seres*, soustřeďuje obchod bavlnický; na Chalkidice hora *Athos*, na níž mnoho pousteven, kapliček a řeckých klášterů se vzácnými památkami staroslovanské literatury.

5. Sandžak Šerfidžský, malý to zbytek bohaté Thessalie, jejíž větší díl drží Řecko.

6. *Albánie*, ohrazená proti ostatnímu Turecku vysokým Šarem a Pindem a pro mělké i skalisté dno mořské i ze západu těžce přístupná, na čež Albánci spoléhajíce, rozkazů porty mnoho nedbají; v bojích vedou si s takou hrdinností a divokostí, že i Černohorec nazývá je junáky. *Skadar* (Skutarji), blíže Skadarského jezera; *Janina*, při jezeře Janinském. Na Kosovu: *Priština*, na cestě z Bělehradu do Soluně, a *Prizren*, pod Ljubatrou.

7. *Kreta* (8620 km^2 — 280.000 obyv.), provincie samosprávná, jižto vládne místodržitel křesťanský; obyvatelé jsou největším dílem Řekové víry pravoslavné, Turků jest asi 73.000.

Obyvatelstvo evropského Turecka jest různé národnosti i víry. V bezprostředních částech bydlí hlavně Turci, Řekové a Albánci, jižto dohromady tvoří kolem 71% všeho obyvatelstva a počtem sobě jsou téměř rovni; kromě nich: Bulhaři, Srbové, Čerkésové, Arméni, cikáni, Israelité, Arabové a Evro-

*) Jméno své budova má po vysoké bráně, kterou se tam vchází; slovo „porta“ značívá také vládu tureckou.

pané západní; náboženství převládá mohamedánské (53%) a pravoslavné (40%).

Panovníku svému Turci říkají padisah, jenž je sultánem t. j. vládcem světským, a i m a m e m t. j. vládcem duchovním; nejvyšší správní rada sluje divan, první úředník světský velkovezír, první duchovní šejch yl Islam; vysoci úředníci mají titul paša. Říše rozdělena jest na ej a lety a vilaje ty, jejichž správcové služí vali. Úřední jazyk jest arabský, jímž i při dvoře se mluví.

S. 42. Království Italské.

(300.000 km^2 — 28,500.000 ob. — 96 na 1 km^2 .)

Král. Italské skládá se 1. z půrostrovu Apenninského a 2. z ostrovů: Sicilie se sousedními ostrůvkyni Liparskými a Aegadskými, ze Sardinie, Elby a jiných menších.

Změřte délku půrostrovu Apenninského! Porovnejte délku Sicilie a Sardinie! Odhadněte okem velikost Sardinie!

Povrch Italie pne se hornatinou Alpskou a Apenninskou, jež stýkají se u průsmyku „Col dell' Altare“ a odděleny jsou od sebe nížinou Padskou.

Alpy zabíhají do Italie vých. svahem Alp západních a jižním svahem Alp středních i východních.

I. Části Alp západních v Italii:

1. *A. Ligurské*, od sedla Altarského až ku přechodu Tendskému.

2. *A. Přímořské* od Tendského přechodu až ku pramenisku Stury.

3. *A. Kottské*, od Stury až k Doře Riparii; nejvýše v nich strmí Monte Viso (nad 3800 m).

4. *A. Grajské*, až ku přechodu Malého sv. Bernharda, v nich důležitý přechod a tunel Ceniský;

5. Skupina *Mont-Blancká*, až k Velikému Sv. Bernhardu; *Mont Blanc* 4810 m.

II. Alpy střední vzbíhají do Italie některými prahoramí a veškerým svým pásmem jižním vápencovým.

1. Ku prahorským středním A. náležejí:

a) *A. Penninské*, od Velkého sv. Bernharda až ku přechodu Simplonskému; nejvyšší vrchol: Monte Rosa (4600 m).

b) *A. Lepontské*, až ku přechodu Splügenskému; v nich na půdě švýcarské důležitý přechod Svatého Gottharda (2100 m).

c) Jižní část *A. Rhaetských*; z hor nejvyšší jest Bernina a (nad 4000 m), z přechodů Berninský, jímž vede silnice z Veltlina nad Addou k hornímu Engadinu, a Stilfs k ý (2800 m), jehož silnice pojí Addu s Adiží.

d) *A. Ortleské* s horou Ortlesem (3900 m).

e) *A. Adamellské* s Adamellem (3500 m).

2. Ku středním vápencovým A. jižním náleží hornatina od jez. Většho až k jez. Gardskému podél 46.⁰ s. š.; nejvyšší jejich částí jsou *A. Bergamské* na levém břehu Addy.

III. Východních Alp části italské jsou:

1. *Jihotirolské A. dolomitové*, od Adiže až k Piavě; nejvyšší hora Marmolade (3500 m).

2. Vápencové *A. Karnské*, od Piavy ke průsmyku Pontebskému, jímž jde železnice do Korutan.

3. Vápencové *A. Julské*, drsná a strmá skupina, ale schudná.

Přechody alpské i nejvyšší jsou prázdný sněhu aspoň v červenci a srpnu, nižší po celé léto.

Sepiště vrcholy Alp italských podle jich výšky! Kterými horami jdou tamely? Kterými cestami jest Italie spojena s Francií? kterými se Švýcary? kterými s Rakouskem? Kterými údolími možno vniknouti do Alp z nížiny Padské? Na východech alpských, zvláště tam, kde se cesty kříží, vznikla veleďáležitá města: Turin, Milán, Bergamo, Brescia, Verona, Vicenza, Treviso, Udine a j. Které cesty alpské sbíhají se v Turině a v Miláně?

Nížina Padská. Na j. od Alp až k severním Apenninám prohýbá se nížina Padská, jež má svah k moři Adriatskému.

Apenniny tálhým obloukem vyplňují téměř všechn půlostrov tvoříce předěl oblasti adriatské a tyrrheňské. Jest to hornatina sopečná, největším dílem středohorská; nejvíce zvedá se Abruzzem, divokými to velchorami, jejichž nejvyšším štítem jest *Gran Sasso* (3000 m).

Apenniny dělíme na Apenniny

1. Ligurské: od přechodu Altarského k řece Panaru,
2. Etruské: od Panara k Tiberu,

3. Římské: od Tibera k Abruzzím,
4. Abruzze,
5. Neapolské: od Abruzzí ku 40° s. š.,
6. Kalabrijské, v nichž hora Alto (nad 2000 m)..

Hlavní pásmo apenninské na západě provázejí rovnoběžná pásmá a pahorkatiny nesouvislé, ježto jen na několika málo místech nedostupují až k samému moři; tam pak jsou nízinky, z nichž vyniká okolí římské „campagna di Roma“ smutnou svou jednotvárností a opuštěností a krajina kolem Neapole „campagna Felice“ svou krásou a úrodností; blíže zálivu Neapolského stojí sopečný Vesuv (skoro 1300 m). Ostatní břeh západní je srázný a má vhodná přistaviště; východní břeh, ačkoliv Apenniny svým pásmem těsně k němu přiléhají, potápí se mělce a nemá vhodných přístavův.

Přirovnejte břeh tento k protějšímu břehu dalmatskému a k norvežskému!

Změřte délku Apennin od přechodu Altarského až k mysu Sparti-ventu proti Sicilii..

Ostrovy italské jsou hornaty; horstvo na Korsice a na Sardinii lze považovati za pokračování Alp, na Sicilii za pokračování Apennin. Na Sicilii strmí daleko viditelný sopečný kužel *Aetna* (3300 m), na Sardinii *Gennargentu* (1900 m).

Řeky italské.

I. Nížinu Padskou zavlažují přečetné řeky příchozí z Alp a z Apennin; alpské tekou krásnými jezery a mají hlubší a stálejší vodu než apenninské.

Vysvětlete rozdíl tento!

Alpské řeky, v horním svém toku divé bystřiny, strhují množství rumu, jejž pak dlelem hněd v nížině, kde tekou zvolna, ke dnu pouštějí, dlelem až do moře zanášejí; odtud před ústím jejich vznikají laguny, t. j. limany s nízkými bařinatými ostrůvky, jež posléze srůstají v půdu pevnou, jako nad ústím padským; lagun nejvíce jest v okolí Benátek. — V nížině obyvatelé, aby uchránili se zhoubných zátop a nánosů, nuceni jsou nákladnými hrázemi zvyšovati břehy svých

řek, zvláště Padu, a průplavy upravovati jejich tok; z řečišť nad nížinu povýšených lehce pak rozvádějí vodu, každokoli chtejí, především na rýžoviště.

Důležitější řeky nížiny Padské jsou:

1. *Pad*; pramení se na Visu, teče obloukem k Turinu, plouží se odtamtud podél 45.º s. š. a padá do moře Adria- ského ústím deltovým.

Z Alp přicházejí do Padu: *Dora Baltea* od Mont-Blanka, *Ticino* od Sv. Gottharda jez. Větším, *Adda* od Stilfského sedla jez. Comským, *Oglio* jez. Isejským, *Sarca* od Adamella jez. Gardským, pod nímž má jméno *Mincio*.

Z apenninských poboček důležitější jsou: *Tanaro* a *Trebia*.

2. *Adiže*, pramení se v Tyrolsku blíž přesmyku Rešenského.

3. *Brenta*, ztrácí se v lagunách benátských.

4. *Piava* a jiné kratší.

II. Řeky ostatního půlostrova. Od předělu apenninského rozbíhá se do moří sousedních veliké množství bystrin a řek nevelikých, z nichž některé za léta mívají málo vody, jiné břeh mořský proměňují v travnaté ale nezdravé močály, jako jsou nad Arnem maremmy a na jv. od Říma bařiny Pontinské; oboje vysoušejí se koloniemi trestancův.

Největší řeka apenninská jest proslavený *Tiber*, jehož pobočka *Nera* má vedlejší řeku *Velino*, pověstnou svým vodopádem marmorským, jinž nedaleko svého ústí náhle klesá po třech stupních do hloubky 250 m.

Jezera.

1. Alpská: *Větší*, *Comské*, *Isejské* a *Gardské*; všechna vynikají divokrásným okolím a zdravým, mírným podnebím, pročež cestovatelé rádi je navštěvují, zvláště jez. Větší, v němž jsou čarokrásné ostrůvky Boromejské s tropickým rostlinstvem.

2. Apenninská: *Trasimenské*, *Bolsenské*, *Bracciancké* a j.

Podnebí, plodiny a živnosti.

Jak působí v podnebí italské Alpy? jak blízké moře? jak Afrika?

Pro blízkosť moře a jižní polohu svou Italie má podnebí velice mírné a zdravé; jen bařinaté kraje na západě mají vzduch ošklivými výpary zkažený; občas také suchý a prudký vítr *scirocco* sužuje lidi, zvívata i rostliny. Italie, přiměřeně jsouc ovlažována dešti a mnohými řekami, má půdu krom nejvyšších hřbetů úrodnou; na j. daří se rostliny tropické: bavlnsk, datlová palma, mandlovnsk, na Sicilii také papyrus, v krajinách vlahou oplývajících rýže. Nerosty Italie jest chuda: něco železa na Elbě, hojnoscíry na blízku sopečných hor, krásný mramor u Carrary, ale málo uhlí. Ze živočichů na prvném místě jmenovati sluší bource, pak skot a ovce; v průlivě Messinském lámou drahocenný korál, na Sardinii žije malý kůň „ponny“.

Průmyslu vadí nedostatek uhlí. Proslulé jest italské hedvábnictví, nejrozsáhlejší a nejlepší v Evropě a první po čínském; r. 1880. vytěženo nad 36 mill. kgr. hedvábí, nejvíce v krajině mezi Alpami a Padem. Druhé místo drží tovary z rýžové slámy ve Florencii, ozdoby korálové v Janově a dělané květiny.

Obchod maje dobré přístavy, po moři laciné spojení, přes Apenniiny a skrze Alpy železnice, zvedá se vůčihledě: vyváží hlavně jižní ovoce, výrobky hedbávné a korálové, květiny umělé a rýži, dováží obilí, uhlí a zboží koloniální.

Obyvatelstvo jest téměř všechno (99%) národnosti italské, při pomezí francouzském žije něco Francouzů, na straně rakouské asi 30.000 Slovinců; v Abruzzích cikáni; náboženství jsou skoro všichni katolíci římskí.

Důležitější Italie části a města:

Na Sardinii hlavní m. Cagliari; obyvatelstvo živí se rybolovem a námořským obchodem.

Na Sicilii: *Palerme* (250 t.), hl. m. sicilské; *Messina* (130 t.), po ní nazýán průliv mezi Italií a Sicilií, trpívá zemětřesením; *Catania* (nad 100 t.); *Syrakusa*, vedle zřícenin řeckých Syrakus, druhdy města na Sicilii nejmocnějšího; *Trapani*, živý lov a průmysl korálový.

Na půlostrově:

V Apulii: přístavná města Taranto, po němž má jméno záliv, jenž dělí jižní Itálii na půrostrov Kalaberský a Apulský; Otranto, dalo jméno průlivu, při němž jest založeno; Brindisi, udržuje pravidelné spojení se všemi zemědly.

V Campanii: Salerno, při zálivu Salernském; Neapol (skoro $\frac{1}{2}$ mill.), největší město italské, v krajině tak čarokrásné, že zuámo jest po veškerém světě; v sousedstvu stávala města Pompeji, Herculanum a Stabiae, zasutá r. 79. výbuchem Vesuvia; s Pompej asi čtvrtina příkrovu jest odkopána, tím pak jasný názor získán téměř na všechny stránky života starobylých Řekův a Římanův. U Neapole jeskyně Posillippská, vlastně pradávný průkop nad $\frac{1}{2}$ hodiny dlouhý, jímž chodí se z Pozzuole do Neapole; blíz Posillippa rozvalený hrob Vergiliův.

V Latii: Řím (nad 300 t.), hl. a sídelní město v bezlesé, nepěkné i nezdravé krajině, město veleslavné dějinami a památkami všech věků; nejznámější budovy jsou: chrám svatého Petra, nejmohutnější z chrámů křesťanských, před ním velekrásné náměstí, na dvou stranách sloupením otočené; Vatikán, sídelní palác papežů o 10000 pokojích, ozdobený malbami od nejslavnějších malířů, jmenovitě od Rafaela a Michaela Angela; Lateran, papežský chrám hlavní.

V Toskaně rozložené mezi Tiberem a severními Apenninami: Livorno (100 t.), patří k nejdůležitějším obchodním městům italským; Pisa, universita; Florencie (170 t.), služe Italům „la Bella“, t. j. krásná, pro svou výstavnost; má mnohé ušlechtile památky stavitelské, nejnádhernější chrám San Lorenzo; továrny na zboží slaměné a hedvábné; Siena, v okolí kopají pečetní hlínou; Carrara, v okolí asi 600 lomů krásného bílého mramoru „carrarského“.

V Markách: Ancona (Jakýn), nejlepší přístav vých. pobřeží; na j. Loreto, nejslavnější poutnické místo.

V Emilii: Bologna (120 t.), nejstarší univerzita; Parma, vyrábí sýr parmský.

V Benátsku, mezi Padem, Minciem a mořem Adriatickým: Benátky (130 t.), vystaveny na 117 písčitých ostrůvkách mezi lagunami; ulicemi jdou široké průplavy, na nichž loďky konají službu obyčejných povozů; hlavní náměstí sv. Marka ozdobeno překrásným chrámem sv. Marka, s jehož věže velebují pohled na Alpy, palácem dožským a j. pěknými budovami; proti rušivým vlnám mořským města s okolím chrání zděná hradba. Z lagun vede na souš most na 222 kamenných pilířích, 3601 m. dlouhý, nejdelší světa všeho (Pražský most Karluv = 497 m). Padua, chrám a hrobka sv. Antonína Paduánského.

V Lombardii, mezi Minciem, Padem a Ticinem: Mantua, pevnost uprostřed vod a bahen; Bergamo, průmysl hedvábnický a číšní obchod; Como, u velekrásného jez. Comského; Milán (320 t.), bohatý průmys-

slem i obchodem, krásné budovy, nejstkvostuější gotický dóm z bílého mramoru, jenž závodí velikostí a nádherou s chrámem sv. Petra.

V *Piemontu*, západní třetině severní Italie: *Turin* (250 t.) v krásné poloze, středisko obchodu Francie s Italií, mnoho továren hedvábnických.

V *Ligurii*, mezi Apenninami a zálivem Janovským: *Janov* (180 t.), nejdůležitější přístav a největší tržiště italské, hlavní sídlo průmyslu koralového; spočívá velice malebně na pobřežní stupňovině a honosí se nádheruými paláci, pročež „la Superba“ slove.

V Africe drží Italie *Assab*, přístav s malou krajkou při nejjiž. břehu moře Rudého.

Pod ochranou krále italského jest republika *Svato-Marincká* (86 km^2 — 8000 ob.), blíže $44.^{\circ}$ s. š. a $30.^{\circ}$ v. d. f.

§. 43. Království Španělské.

(500 t. km^2 — 16,600,000 ob. — 88 na 1 km^2).

Království Španělské záleží z největšího dílu půrostrovní Pyrenaejského a z ostrovů Pityuských i Balearských.

Vyměřte vzdálenost a) mysu Tarifského od Creukského, b) Madridu od týchž dvou mysů a od Finisterského. Které břehy evropské podobají se okolí mysu Finisterského?

Španělsko má obchodu svému otevřeno všechno moře světové; volnému styku s Francií vadí Pyrenaeje, i pomýslí se na prokopání středu jejich.

Povrch. Španělsko je samostatnou vysočinou, jen o Pyrenaeje dělí se s Francouzskem a do Portugal vysýlá krátké rozsochy.

1. Nitro království je šírá planina, jež na z. zvolna se svažuje, na ostatních stranách má horstva okrajní, na s. *Kantaberské*, na j. *Morenské*, a prostoupena jest přičnou řadou pohoří různých jmen: západní z nich sluje *Estrellské*, střední *Gredoské*, východní *Guadarramské*; v Gredoském strmí hora *Plaza de Almanzor* (2700 m), nejvyšší na planině. Příčná tato pohoří dělí nitro španělské na planinu *Starokastilskou* a *Novokastilskou*.

2. Na jihu pod planinou Španělskou provází *Guadalqui-*

vir nížina Andaluská, a nadní zvedá se sierra Nevada, v níž *Mulahacen* (nad 3550 m), nejvyšší hora španělská.

3. Na severovýchodě pod planinou Španělskou podél Ebra rozložena jest nížina Aragonská, a nadní trůní strmé Pyrenaeje.

Pyrenaeje Španělsku náležejí pouze jižním svahem, jenž jest rozsáhlější a divočejší od severního a rozerván hlubokými a neschůdnými řečištěmi přítoků eberských; cesty jízdné zřízeny jsou na konci západním a v nejzazším východě, při moři také železnice.

Které jsou nejvyšší hory pyrenejské? Načrtněte cestu a) od štítu Anethouského k ústí guadalquivirskému, b) od Mulahacena k průseku 12.⁰ v. d. f. s pobřežím severním.

Řeky: *Miño* pramení se v severním okrají; *Duero*, *Tajo*, a *Guadiana* mají vrchoviska na okrají východním; tekouce krajinou za léta deštěm chudou, jsou mělké, ale po velikých přívalech náhle se rozvodňují; prospěšnost jejich skrácena jest Španělsku ještě tím, že dolní jejich tok má v držení Portugalsko.

Na Nevadě začíná se *Guadalquivir*; jenž v dolním toku tvoří bahnité ostrovy; střed hor Kantaberských vyvěrá *Ebro*, jenž největší své přítoky běže z Pyrenaejí. *Guadalquivir* a *Ebro* mají vodu nejstálejší (proč?).

Čím jsou si řeky španělské podobny?

Podnebí, plodiny a živnosti.

V kterém teplotném pásu je Španělsko? Mohou-li větry mořské volně zaléhat do veškerého Španělska?

Španělsko pro jižní polohu a šíré planiny své jest nejteplejší zemi evropská, ano podobá se valně sousední části africké, od níž je dělí průliv jen 14 km široký. Vlaha spadá téměř všechna na vnější svahy, jež jsou proto také úrodný, zvlášt úbočí nevadské, kde značné teplo a vydatná vláha způsobují bujný vzrůst palmy datlové, révy, olivy a všechno jižního ovoce. Planiny jsou ovlažovány nedostatečně, mají jen suchoparné stepi, jež skýtají výbornou pastvu proslulým ovcím me-

rinským; v nížině Andaluské chovají výborné koně. Na rysty Španělsko jest bohaté; v pohoří Morenském dobývají se rozmanité kovy, zvláště rtut blíž Almadena, měď a olovo, také soli jest hojnost: avšak obyvatelstvo není dosti čilo, tak že kromě vinařství a chovu dobytka žádná jiná živnost nestojí na tom stupni, na kterém by mohla být podle přirozeného říše bohatství.

Obyvatelstvo téměř všechno jest národnosti španělské, jen při zálivu Biskajském žije asi $\frac{1}{2}$ mill. Baskův, na j. něco Moriskův a cikánův; náboženství jsou katolického.

Náruživě rádi dívají se zápasům s býky a mají k tomu ve všech větších městech pořízena zvláštní divadla; vzdělání jsou menšího než obyvatelé Evropy střední, zvlášt obecné školy mají zanedbány.

Části Španěl a důležitější města. Království Španělské vzniklo za dlouhých válek (771 — 1492) mezi křestany a mohamedány tím činem, že mohamedánským Maurům kus po kuse bylo odjímáno, zprva ve zvláštní panství upraveno a konečně v jediný celek sloučeno; starobylá jména krajinná dotud se udržela.

Andalusie, veleúrodné pořídě guadalquivirské: Cadix, mohutná pevnost, válečný přístav; na sv. Palos, přístav, z něhož Kolumbus r. 1492. vyplul, chtěje nalézti do asijské Indie cestu směrem západního, přičemž udeřil na Ameriku; Xerez, v okolí výtečná réva; Sevilia (130 t.), má největší zápasiště pro býky a největší továrnu na tabák; Cordoba, bývala sídlem chalifův a městem vleketoncům, teď nepatrná; kůže „cordován“ má po ní jméno.

Granada, zabírá jižní pomoří a hornatinu Nevadskou: Malaga, (120 t.), v okolí výtečná réva; Granada, v rozkošné krajině, na skalnatém návrší stkvostný maurský zámek Alhambra.

Murcia, od Granady na sv.: Murcia, nejdůležitější město.

Valencia, pomoří od Murcie na s.: Valencia (140 t.), okoli jest jediná zahrada, jež přepilně jsouc vzdělávána do roka trojí řeň dává; Alicante, proslulá výtečnou révou.

Catalonie, sv. cíp Španěl: Barcelona ($\frac{1}{4}$ mill.), nejdůležitější obchodní přístav a první město tovární.

Aragonie, mezi Valencii a Pyrenaeji, zabírá nížinu Eberskou, nedosti ovlažovanou: Zaragoza, největší město.

Navarra, na z. od Aragonie: Pamplona, mohutná pevnost, střehoucí průsmyku Roncesvalleského.

Země Baskův, největší z nich Biskaja, po níž sousední záliv má jméno.

Asturie, střed severního pomoří.

Galicie, sz. kout Španie, krajina hornatá a nejúrodná: La Coruña, válečný přístav; na j. San Jago di Compostella, nejslavnější poutnické místo španělské u hrobu sv. Jakuba mladšího.

Leon, od Galicie na jv.: Leon, má nejkrásnější chrám ve Španělsku; Valladolid, v něm † Kolumbus r. 1506.

Stará Kastilie: Burgos, rodiště Cida, národního hrdiny španělského z dob válek maurských.

Nová Kastilie: Madrid (400 t.), město hlavní a největší; na j. Aranjuez, krásný král. zámek.

Estramadura, na z. od N. Kastilie: Badajoz, pomezní pevnost.

Ostrovy *Pityusy* (Formentera a Ibiza) a *Baleary* (Menorca a Mallorca); na nejúrodnějším a největším z nich, na Mallorce, hl. město Palma, námořský přístav.

Španělsko má kolonie ve všech zemědilech, úhrnem asi 430 t. km^2 — kolem 9 mill. ob.

§. 44. Království Portugalské.

(skoro 90 t. km^2 — 4,200,000 ob. — 49 na 1 km^2).

Portugaly zabírají západní svah planin půrostrovu Pyrenejského; jsou mírně hornaty, ale přístupny západním větrům a mají tudíž dostatek vláhy a podnebí mírné.

Větší řeky portugalské pramení se všechny na planinách španělských a protékají zemi jen dolním svým tokem; jsou to *Minho*, *Douro*, *Tejo* a *Guadiana*.

Půda plodí výtečnou vinnou révu, jižní ovoce a kukuřici; moře skýtá sůl.

Živnosti jsou jeu na prostředním stupni; nejlépe daří se ještě obchodu.

Obyvatelé jsou téměř všichni Portugalové, vedle nich něco cikánů a v přímořských městech asi 3000 černochů; víru mají katolickou. Vzdělanost jest nepatrna: sotva 18% umí psát a jen 13% také čísti.

Nejdůležitější města: *Lisboa* (Lissabon — $\frac{1}{4}$ mill.), hlavní a sídelní město, na návrší malebně rozložené, výtečný přístav; *Oporto* (Porto — 110 t.), vyváží mnoho vína portského do Anglie i jinam.

Bragança, pevnost a hrad, po učemž jméno má nynější král. rodina portugalská.

Portugalsko má kolonie v Africe a v Asii, úhrnem nad $1,800.000 \text{ km}^2$ — 10,700.000 ob.

S. 45. Republika Francouzská.

(sk. 530.000 km^2 — 37,700.000 ob. — 71 na 1 km^2)

Záleží z vlastní Francie a z ostrova Korsiky.

S kterým státem evropským část pevninská má skoro touží z. š.? Jmenujte české město rovnoběžky pařížské! Kde by podle z. š. byla ve Francii Praha, Videň a Terst? Na kterém poledníku jest Paříž?

Změřte největší délku a šířku Francouzská! Vytkněte hranice přirozené a státy sousední a poznamenejte si na svém výkresu místa rozhraní!

Povrch. Dobrá polovina Francouzská jest nížina, a to nad dolním Rhônem níž. Provenceská a při moři Atlantském níž. Francouzská, jež místy přechází v pahorkatinu, zvláště na půlostrově Bretagneském a Normanském; ostatek Francie pne se vysočinami, nitro vysočinou Francouzskou, pomezí Pyrenaejemi, Alpami, Jurou a čártmi vysočiny Německé. Nejvyšší místo francouzské jest *Mont Blanc*.

Pyrenaeje Francouzsku patří svahem svým severním, jenž jest méně srázný a kratší nežli svah španělský, ale v nejvyšší své části pokryt ledovci; také údolí má prostrannější a schůdnější, tak že zřízeno v nich několik silnic až na slémě samo.

Z Pyrenaejí vytéká věliký počet hojnovidých řek, z nichž jedny sbíhají se do Adoura, druhé do Garonne.

Opakuj o Pyrenaejích z §. 34 III.

Alpy vyplňují skoro všechnu krajинu od Rhôna až k Italii a nálezejí k Alpám západním; francouzská jejich část blíže slemenc svého jest prahorská, na vnější straně vápencová. Údolí horní Arvy jest nejdivočejší v A. veškerých.

Opakuj o záp. Alpách z §. 42. a vytkni zvláště přechody francouzsko-italské.

Jura rozkládá se od Doubsa až k Rhônu a jest veškerého pohoří Jurského nejvyšší.

Ukažte veškeru Juru a jmenujte země, kterými běží!

Jura skládá se z několika rovnoběžných vápencových

hoří střední výšky, ale velice neschůdných; nejvyšší stojí nad Rhônem a jez. Ženevským, a v něm zvedá se *Crêt de la Neige* (nad 1700 m).

Vysočina Německá. Vogesy, na hranicích německého Elsassu; pokryty jsou hustými lesy, v nichž úkryt má vlk, divoké prase a kočka. Ardennы z Belgie vysýlají do Francouz nízké své odnože západní.

Vysočina Francouzská pne se od střední Garonny k Lumburku; od Alp, Jury a vys. Německé dělí ji Rhône, Saône a Mása; jest to vysočina středohorská záležející z mnohých částí, z nichž důležitější jsou:

Cevenny, od nichž na vrchovisku allierském odbočuje bezlesá hornatina Auvergne ská, jejíž nejvyšší vrchol *Mont Dore* (1890 m) nejvyšším jest místem nitra francouzského; na pravém břehu dolní Saôny zvedá se pohoří Charolaiské a dále k s. vinorodé Côte d'Or.

Na vys. Francouzské pramení se všechny řeky francouzské kromě Rhôna a Garonny, tato však bere z ní největší své přítoky.

Řeky. Francie má řek hojnou a většina jich pramení se i končí na půdě její; jen Mosela, pobočka rýnská, Mása a Šelda tekou za hranice, Rhône pak pramení se ve Švýcařích.

Seina pramení se na planině Langreské, s leva přijímá Yonne, spojenou průplavy s Loirou i se Saônou, s prava Marnu, jižto průplav slnuje se Sambreou, pobočkou Másy; do Seiny. Marne padá v kotlině úhledné, mírnými pahorky pěkně obroubené, a tam rozložena jest nádherná Paříž.

Loira, největší řeka francouzská, pramen má v Cevennách, průplavem ústředu (du Centre) souvisí se Saônou, ve městě Orleansu mění směr svého toku; důležitější pobočky jsou: Allier a Vienna.

Garonne, vyvěrá v divoké kotlině pyrenaejské, a průplaveni jižním (du Midi) spojena jest s mořem Středozemským; široké ústí její slove Gironda. Důležitější pobočky jsou Lot a Dordogne. Na Garonně kříží se cesty z Francouz do

Španěl a z Atlantského oceánu do moře Středozemského, a na křižovatkách těch vznikla hlučná velkoměsta Toulouse a Bordeaux.

Rhône, vrchoviško má blíže Furky, do Francouz vchází pod jez Ženevským; před pohořím Lyonským uhne se náhle k jihu; v tom místě přijímá nejmocnější svou pobočku Saônu, tam sbíhají se cesty z Němců, Švýcar a z Italie, a tam vzniklo také veliké a bohaté město Lyon; ústí má deltové, rozdelené bahnitým a jezernatým ostrovem Camargue m, na němž žijí polodivoké koně. Důležitější pobočky jsou: Saôna s Doubsem, od něhož jde průplav k Rýnu, Isèra a Durance.

Řeky francouzské téměř všechny jsou rádně upraveny a četnými průplavy spolu spojeny; nejdůležitější průplavy jsou: ústřední, rhônský, bourgogneský, jenž pojí Yonnu se Saônou, a jižní.

Které vody pojí jmenované průplavy?

Přirovnejte povrch francouzský ku povrchu půlostr. Pyrenaejského a Německa. Který z nich vyniká největší pravidelností a který rozmanitosti, máme-li zření ku směru pohoří a k tomu, jak řeky je provázejí a prolamují? Jakou polohu mají Ebro, Rhône a Dunaj k řekám ostatním a čím jsou od nich odděleny? Učiňte průřez od sierry Nevady k Pyrenaejím a od těchto přes Cevenny k Alpám a přirovnejte je oba. Kam mají svah jmenované země? Čím liší se oblasti a tok řek franc. a na Pyr. půlostr. a která řeka francouzská v tom nejvíce jest podobná řekám na půlostr. Pyren.?

Jezera Francouzsko má jen malá, největší na pomoří atlantském od Girondy k Pyrenaejím v nepříjemné krajině „les Landes“.

Podnebí, plodiny a životnosti.

Podnebí Francouzsko má přímořské, mírnější v nížinách, drsnější na vysočinách, nejpříjemnější v nížině Provenceské, kamž mohou volně přicházeti větry teplé; i daří se tam všecké jižní ovoce i oliva věčně zelená a libovonných růží šíré sady. Půda jest celkem úrodná; jeu v Landech střídají se písčiny s jezery a bažinami, a na strmých vrcholech alpských

Korsika (nad 8700 km^2 — 270.000 ob.) jest ostrov veskrze hornatý a Monte Cinto (2700 m) na něm nejvyšší. Obyvatelstvo (Korsové) živí se hlavně lovem zvěři a ryb; národnosti jsou italské, věrou katolíci.

Korsika jest jedním z departementů francouzských a má hlavním městem Ajaccio, rodiště Napoleona I.

Kolonie Francouzsko má ve všech zemědilech, úhrnein asi $1,581.000 \text{ km}^2$ — 25,600.000 ob.

V ochraně republiky Francouzské jest republika Andorská v Pyrenaejích (nad 450 km^2 — 6000 ob.); obyvatelé jsou Španělové víry katolické, hlavním městem Andorra.

§. 46. Knižectví Monacké.

(skoro 22 km^2 — nad 7000 ob.).

Knižectví Monacké, nejmenší ze státův evropských, leží v Alpách při moři Ligurském; obyvatelé jsou Francouzové a Italiáni náboženství katolického. Hlavní město: Monaco.

§. 47. Království Belgické.

(skoro 30.000 km^2 — 5,500.000 ob. — 187 na 1 km^2).

Belgicko je stát vnitrozemský, a hranice jeho jsou do kórána otevřeny sousedům; břeh mořský jest přístavy chudý.

Povrch. V polovině jv. Belgii prostupují Ardenny, ostatek půdy jest nízký.

Řeky belgické Selda a Mása prameny mají ve Francii a ústí v Hollandsku. Šelda důležitější jest než-li chudopřístavné moře, přístupna jsouc i velikým lodím námořským, i vzniklo na ní největší přístavné město belgické Antverpy. Mása teče napřed hlubokým řečištěm skrze rudonosné Ardenny, pak vřesovitým, málo úrodným Limburskem. S leva přijímá klikatou Sambru, s prava dvojpramennou Ourthu; na soutoku jejich s Másoou vznikla průmyslná města Namur a Lüttich.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí jest přímořské, obloha často zamračena, vláhy hojnou. Nížina vyniká velikou úrodností, pahorkatina nevyčerpatelným bohatstvem uhlí a železa.

Belgičané jsou výteční hospodáři, zahradníci i obchodníci, ale vynikají zvláště průmyslem, v hutnictví jmenovitě jsou vzorem nedostižným; na záp. kvete výroba tkanin lněných a koželužství jména světového, na vých. železářství, sklárství a soukenictví.

Obyvatelé jsou většinou (54%) Flámové, usedlí v s. polovině království a s Hollandany téhož národního kmene; menšinou (45%) Valoni, jižto mluví jazykem příbuzným francouzskému; ostatek Němci. Jazykem obcovacím jest francouzský. Náboženství vyznávají téměř všichni katolická.

Důležitá města: Ostende, válečný přístav a mořské lázně; Gent (180 t.), kvete továrnictvím a květinářstvím; Antverpy (170 t.), v obchodě námořském první město belgické; Brusel (400 t.), největší a hlavní město země, v krajině Brabantské; proslulo drahocennými krajkami; pohodlným přístavem spojeno s Antwerpami; Lüttich (120 t.), má kvetoucí průmysl železářský a hutnictví.

§. 48. Osobní unie království Nizozemského a velkovévodství Lucemburského.

1. Království Nizozemské neb Hollandské.

(33.000 km² — 4,110.000 ob. — 125 na 1 km²).

Nizozemsko záleží z části pevninské a z ostrovů; část pevninská vybíhá do moře Severního poloostrovem Hollandským, ostrovy jsou: a) Západní Frieské při severním břehu pevninském, a b) Zeeland v ústích Šeldy, Másy a Rýna.

Severní moře jest velice bouřlivé, a Hollandané jako Belgici jsou nuteni hájiti nízké zejména své od jeho rušivých vln mnohými násypy; nicméně všecko jejich úsilí bývá marným. Tak hlavně vlnobití mořské způsobilo Zeeland, a Jižní jezero (Zuider Zee) bývalo jezerem skutečným, ale moře přे-ovalo a odplavilo mu sev. břeh a zilivem je učinilo; leč totéž

móře, jež Hollandanům záhubou hrozí, jest jim zároveň volnou cestou k obchodu světovému a k bohatství.

Povrch. Nizozemsko klesá při moři v proláklinu náspev ohrazenou, dále k vých. rozpíná se nížinou, jež jest část velké nížiny Německé.

Řeky větší do Nizozemska přicházejí z ciziny: *Šelda* a *Mása* z Belgie, *Rýn* a *Ijssela* z Německa; Nizozemskem plouzí se nejdolejším svým tokem a rozvětuje se na mnohá hluboká a široká ramena, jež do sebe splývají; Mása jmenovitě poahuje dvě mocná ramena rýnská: Vál a Lek, kdežto Rýn sám pode jménem Rýna Starého málem by zanikl v písku, ale průplav přijme jej a dovede do moře.

Tuto síť říčních ramen, svého druhu jedinou na světě, Hollandané upravili a sloučili úplněji velečetnými průplavy, rozvětvenými po veškeré zemi.

Jezer značný počet rozlévá se na jz. a na sv. zálivu Jižního; rozsáhlé bažiny jsou na severu.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí Nizozemsko má přimorské, oblohu často zamračenu a vláhy nadbytek nejen od řek a jezer ale též od častých deštů; prší tam průměrně třikrát za týden. Půda jest úrodná, jen na sv. rozkládají se šírá vřesoviška; nemá však ani rud, ani kamene dostatek, ani uhlí a dříví, ale hojnou rašelinu.

Hollandané slynou přičinlivostí a čistotností, ač mají nebe zachmuřeno a půdu balnitou. Jsouce pečliví hospodáři vysuší bařinatá místa s velikým úsilím; tak odvodnili m oře Haarlemské ve 13 letech nákladem asi 6 mill. zlatých, čímž získali skoro 200 km^2 úrodné půdy, a zamýšlejí také vysušení jez. Jižní. Obilí těží tolik, že je mohou využeti, matice hojnou dobré píce chovají výborné koně i skot a připravují mnoho výtečného sýra i másla. V přímořských hrázích zdržují se milliony králíků, na mělčinách moře Severního množství sledů, jež Hollandané loví, čistotně uakládají a jako slanečky po světě rozesýlají.

Průmyslu valného nemají; značný jest jen hospodář-

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí jest přímořské, obloha často zamračena, vláhy hojnou. Nížina vyniká velikou úrodností, pahorkatina nevyčerpatelným bohatstvem uhlí a železa.

Belgičané jsou výteční hospodáři, zahradníci i obchodníci, ale vynikají zvláště průmyslem, v hutnictví jmenovitě jsou vzorem nedostižným; na záp. kvete výroba tkanin lněných a koželužství jména světového, na vých. železárství, sklárství a soukenictví.

Obyvatelé jsou většinou (54%) Flámové, usedlí v s. polovině království a s Hollandany téhož národního kmene; menšinou (45%) Valoni, jižto mluví jazykem příbuzným francouzském; ostatek Němci. Jazykem obcovacím jest francouzský. Náboženství vyznávají téměř všichni katolické.

Důležitá města: Ostende, válečný přístav a mořské lázně; Gent (130 t.), kvete továrnictvím a květinářstvím; Antverpy (170 t.), v obchodě námořském první město belgické; Brusel (400 t.), největší a hlavní město země, v krajině Brabantské; proslulo drahocennými krajkami; pohodlným průplavem spojeno s Antwerpami; Lüttich (120 t.), má kvetoucí průmysl železářský a hutnictví.

§. 48. Osobní unie království Nizozemského a velkovévodství Lucemburského.

1. Království Nizozemské neb Hollandské.

(33.000 km² — 4,110.000 ob. — 125 na 1 km²).

Nizozemsko záleží z části pevninské a z ostrovů; část pevninská vybíhá do moře Severného poloostrovem Hollandským, ostrovy jsou: a) Západní Frieské při severním břehu pevninském, a b) Zeeland v ústích Šeldy, Másy a Rýna.

Severní moře jest velice bouřlivé, a Hollandané jako Belgičané jsou nuceni hájiti úzké zejména své od jeho rušivých vln mnichými násypy; nicméně všecko jejich úsilí bývá marným. Tak hlavně vlnobití mořské způsobilo Zeeland, a Jižní jezero (Zuider Zee) bývalo jezerem skutečným, ale moře přervalo a odplavilo mu sev. břeh a zálivem je učinilo; leč totéž

moře, jež Hollandanům záhubou hrozí, jest jim zároveň volnou cestou k obchodu světovému a k bohatství.

Povrch. Nizozemsko klesá při moři v proláklinu násypy ohrazenou, dále k vých. rozpíná se nížinou, jež jest část veliké nížiny Německé.

Řeky větší do Nizozemska přicházejí z ciziny: *Šelda* a *Mása* z Belgie, *Rýn* a *Ijssela* z Německa; Nizozemskem plouží se nejdolejším svým tokem a rozvětvují se na mnohá hluboká a široká ramena, jež do sebe splývají; Mása jmenovitě pohlcuje dvě mocná ramena rýnská: Vál a Lek, kdežto Rýn sám pode jménem Rýna Starého málem by zanikl v písku, ale průplav přijme jej a doveze do moře.

Tuto síť říčních ramen, svého druhu jedinou na světě, Hollandané upravili a sloučili úplněji velečetnými průplavy, rozvětvenými po veškeré zemi.

Jezer značný počet rozlévá se na jz. a na sv. zálivu Jižního; rozsáhlé bažiny jsou na severu.

Podnebí, plodiny a živnosti. Podnebí Nizozemsko má přímořské, oblohu často zamračenu a vláhy nadbytek nejen od řek a jezer ale též od častých dešťů; prší tam průměrně třikrát za týden. Půda jest úroda, jen na sv. rozkládají se šírá vřesoviska; nemá však ani rud, ani kamenné dostatek, ani uhlí a dříví, ale hojnou rašelinu.

Hollandané slynou přičinlivosti a čistotnosti, ač mají nebe zachmuřeno a půdu bahnitou. Jsouce pečliví hospodáři vysušují bařinatá místa s velikým úsilím; tak odvodnili moře Haarlemské ve 13 letech nákladem asi 6 mil., zlatých, čímž získali skoro 200 km^2 úrodné půdy, a zamýšlejí také vysušení jez. Jižní. Obilí těží tolik, že je mohou využeti, majíce hojnou dobré píce chlovají výborné koně i skot a připravují mnoho výtečného sýra i másla. V přímořských hrázích zdržují se milliony králišků, na mělčinách moře Severního množství sledů, jež Hollandané loví, čistotně nakládají a jako slanečky po světě rozesýlají.

Průmyslu valného nemají; značný jest jen hospodář-

ský, zvláště mlynářství, jež používá mlýnů větrných, stavění lodí, hotovení hliněných dýmek, plátenictví a papírnictví; na proti tomu je stkvělý obchod; ze svých osad přivážejí kávu, koření a jiné zboží a prodávají střední Evropě; také slanečků, dobytka, sýra a másla mnoho se vyváží.

Národností Hollandané jsou příbuzní Němcův, náboženství většina reformovaného, menšina (36%) katolického. Školy mají výborné.

Důležitější města: Amsterdam (830 t.), největší hollandské město, vystaveno na jehlách, mnohými průplavy na 90 ostrovů rozděleno a více než 300 mostů spojeno; z nejdůležitějších obchodních měst světa; velikost jebo vznikla z obchodu se slanečky; pro Čechy velepatrně jest tím, že v něm Jan Amos Komenský, slavný český paedagog, trudný svůj život dokonal r. 1671; na jz. Haarlem, proslulé pěstováním cibulových květin, jež do veškeré Evropy prodává; Haag (120 t.), sídelní město Rotterdam (160 t.), blíž ústí Leka, druhé obchodní město hollandské; Dordrecht, dováží po Rýně dříví z Černého lesa; Utrecht, prostřed krajiny velmi pečlivě vzdělané.

Kolonie Nizozemsko má ve Vých. Indii a v Americe, úhrnem 1,600.000 km² — 28 mill. obyv.

2. Velkovévodství Lucemburské.

(2600 km² — 210 t. ob.).

Do Lucemburska vniká z Belgie pahorkatina Ardennská; po jv. pomezí teče Mosella, pobočka rýnská.

Lucemburčané živí se hospodářstvím; národnosti jsou německé, náboženství lutheránského.

Hlavní město jest Lucemburk (17 t.), rodiště královského rodu Lucemburků.

§. 49. Spojené království Velké Britannie a Irska. *)

(315.000 km² — 85,200.000 ob. — 112 na 1 km²).

Části jeho jsou: Velká Britannie, Irsko, Man, ostrovy Kanálské a země vzdálenější: Helgoland, Gibraltar a ostrovy Maltské.

*) Krátce jmenujeme je Britskem.

Velká Britannie dělí se na království Anglické, k němuž náležejí ostrovy Kanálské a ostrov Wight, na knížectství Waleské s ostrovem „Anglesea“ a na království Skotské, k němuž patří: Hebridy, Orkady a Shetlandy.

Změřte nejkratší vzdálenost Ameriky od západního břehu irského a nejuzšší místo kanálské.

Britsko má hranice vesměs přirozené a spojení se státy jinými, jediný ze všech států evropských, jen pomořské.

K jaké živnosti vedení jsou obyvatelé polohou své vlasti?

Povrch. Irsko šíří se jezernatou nížinou, z nížto vyvstávají porůzné vrchy, sotva 1000 m vysoké; nakupeny jsou nejvíce na sz. a na jv.

Skotsko jest země hornatá. Nejvýše pne se horami Grampianskými, v nichžto stojí *Ben Nevis* (nad 1300 m), nejvyšší hora veškeré říše; pod horami Grampianskými táhne se od moře k moři malá nížina Kaledonská a za ní pahorkatina, jejíž nejvyšší pohoří, Cheviotské, postupuje po hraničích anglických.

Anglie polovina jv. jest nízka, ostatek mírně hornatý. U hor Cheviotských začínají se vrchy Penninské nebo Peaky*), jež dostupují až k samému Kanálu a předělem jsou oblasti moře Severního a Irského; k nim pojí se na sz. hornatina Cumbrianská a na jz. pahorkatina Corniská.

Wales prostoupen jest mnohočlennou hornatinou Cambrianskou.

Řeky jsou všechny krátké, ale mají mnoho vody a široká ústí a splavny jsou po většině svého toku. V Anglii: *Temže*, *Severn* s pobočkou *Avonem* a *Humber*, soutok to *Ouse* a *Trenty*; ve Skotsku *Clyde*; v Irsku *Shanon*, jenž protéká sedmi jezery.

Jezer nejvíce má nížina Irská a vysočina Grampianská. Jede nejrozsáhlejší jest Lomondské; všechna jezera skotská vynikají divokou krásou.

*) Peak = štit.

Podnebí, plodiny a živnosti. Všechny poměry království příznivý jsou nejvyššímu rozvoji živností veškerých: podnebí přímořské, půda velice plodná a bohatá rozmanitými nerosty, zvláště uhlím a železem; obyvatelé neobyčejně přičinliví a podnikaví; i jest Angličan ve všech téměř oborech živnostenských v čele ostatních národův.

Britsko veškeré z polohy své zeměpisné mělo by míti podnebí drsnější než Čechy, ale má je skutečně jen v hornatinách skotských a na ostrovech severnějších; v Irsku však a v Anglii proud golfský teplotou svou a mlhami, jež obě ty země hustě zahalují, způsobuje tak mírné podnebí, že zima tam podobá se italské, léto pak jest méně horké nežli ve Švédsku.

Častý déšť, husté mlhy a bohaté rosy mají za následek svěže zelené nivy, výtečná to pastviště nesčetného domácího zvířectva, a chov jeho, ač v nejnovější době klesá, povznesl se až ku vzornosti, tak že hospodáři jiných zemí rádi kupují anglická plemena; také zahradnictví a rolnictví dospělo vysočého stupně; šafrán anglický jest nejlepší.

Nerostů nejužitečnějších jest nesmírné množství: zvláště uhlí v horách všech i v nížině Kaledonské kolem Glasgowa a v sv. Anglii blíže New-Castla; železa v horách Penninských a waleských, tu hy v Cumbrianských a j. v.

Průmyslem Angličané předčí všechny národy světa. Majíce hojnosc laciného uhlí a železa i lacinou dopravu po vodě, pořídili si velikolepé továrny na zboží nejrozmanitější, hlavně však na zboží tkané a ocelové; vřeten na spřádání bavlny mají 40 mill., více než všechny ostatní státy světa dohromady; také piva uvaří nejvíce ze všech státův.

Obchod dováží ze všech konců světa suroviny pro domácí i cizí továrny a potraviny pro domácí obyvatele, zvláště pro Londýňany, a rozváží po veškerém povrchu zemském výrobky domácí.

Lodí obchodních je skoro 25000, z nichž 5500 parníků; cena dovozu ročního páčí se na 4140 mill. zlatých, čehož

65% připadá na potraviny, bavlnu a vlnu; cena vývozu na 3200 mill. zl., čehož největší část připadá na tovary bavlněné, železné a vlněné.

Obyvatelé po národnosti jsou převahou Angličané (94%); vedle nich udrželi se ještě Keltové (asi 6%), původní obyvatelstvo Britských ostrovů, a to: Kymrové v Walesu a Galové v Irsku a Skotsku a na ostrově Manu.

Náboženská vyznání Britské ostrovy mají nejrůznější ze států evropských; v Irsku asi 77% obyvatelstva jest církve římskokatolické *), v Anglii a Walesu 70% anglikánů, ve Skotsku 84% presbyteriánů; kromě nich methodisté, independenti, baptisté, židé, quakerové, moravští bratří, unitáři a j.

Angličané vynikají vzděláním technickým, obecných škol však mají málo.

Důležitá města. V Irsku: *Dublin* (340 t.), hlavní město, má sad 67 km², největší na světě pivovar, jenž ročně uvaří 2 mill. Cork, poráží irský skot a maso vyváží do Anglie; *Belfast* (200 t.), hlavní přístav obchodní.

Vé Skotsku: *Aberdeen* (100 t.), *Dundee* (140 t.), kvete plátenictvím; přes záliv staví se železniční most, jenž bude přes 3200 m dlouhý; *Glasgow* (510 t.), střed rozsáhlých uhelných dolů, kvetoucí průmysl továrnícký; *Edinburgh* (230 t.), hlavní město, na třech návrších oddělených hlubokými úvaly, domy v průčelí až 10patrové. — Z ostrovů skotských jen málo které jsou obydleny.

V Anglii: *Londýn* (4 mill. ob.), hlavní město říše a největší všeho světa, má skoro 400.000 domů (v Praze asi 4000) na 800 km²; rozkládá se nad Temží v krajině úrodné a četnými průplavy a železnicemi s ostatní Anglií výborně spojené; přes Temži vede mnoho mostů a pod ní dva tunely; ze všech měst světa provozuje Londýn největší průmysl. Původní město, sídlo obchodníků, sluje City a honosí se druhým největším chrámem křesťanstva, zasvěceným sv. Pavlu; nejnádhernější čtvrt jest Westminster, sídlo boháčův a šlechty; na nábřeží temžském hrdě stojí dům sněmovní; britské museum má nejbohatší

*) Irové pro svou víru od Angličanů pronásledováni byli až nelidsky; v bojích těch téměř všechny statky irské přešly do rukou lordů anglických, a bývalí majetníci stali se pouhými nájemníky, utiskovanými nad to zvídli nejhorší; i očnul se Ir v bídě tělesné i duševní, tak že davem opouští svou vlast (ročně skoro 100.000) a stěhuje se do Spojených států severoamerických.

a nejúplnejší knihovnu na světě, asi 3 mill. rozličných děl. Greenwich se slavnou hvězdárnou; Windsor, skvostný král. zámek se dvěma parky; Bristol (210 t.), hlučný přístav; Plymouth, válečný přístav, před nímž v moři stojí skála Eddystone s majákem 30 m vysokým na místě pověstném od příboje na evropských březích nejzaujivějšího; vystupují vlny mnohdy ještě 60 m nad maják. Southampton, skoro prostřed jižní. břehu, hlavní přístav pro plavbu do Afriky a Východní Indie; Portsmouth (180 t.), největší válečný přístav britský; Canterbury, sídlo prvního anglikánského arcibiskupa (Oxford) má staroslovanskou universitu; Stratford, nad Avonem, rodiště Shakespeareovo; Birmingham (nad 400 t.) a Sheffield (290 t.) mají velikolepé továrny na ocelové a železné zboží; Manchester (340 t.), Salford (180 t.) a Nottingham (190 t.) jsou střediska bavlnictví, Leeds (310 t.) a Bradford (180 t.) soukenictví, Stoke nad Trentem rozsáhlého hrnčířství; pro průmyslná ona města vede hlavní obchod velkoměsto Liverpool (550 t.), největší obchodní město nejen Britska, ale všeho světa; New Castle (150 t.), v největším evropském ložisku kamenouhelném.

Na Helgolandu bydlí 2000 Friesů národnosti německé, náboženství lutheránského.

Gibraltar (24 t.), mohutná pevnost na vchodu do moře Středozemského; obyvatelé jsou hlavně Španělové a Angličané.

Na Maltských ostrovech bydlí 160 t. lidí zvláštního kmene „maltského“, Angličanů a Italiánů, náboženství katolického. Největší město: La Valette (90 t.), tvrdá pevnost na Maltě.

Kolonie velerozsáhlé má Britsko ve všech zemědilech, nejdůležitější v Asii; úhrnem asi $22,406.000 \text{ km}^2$ — 272,000,000 ob.

Cizích jmen výslov česky *).

Aberdeen — Ebrdýn.

Aix — Éz.

Ajaccie — Ajáče.

Anethou — Anetů.

Angelo — Andžélo.

Anglesea — Englzi.

Aranjuez — Aranchues.

Ascension — Esenšn.

Auvergne — Øvérň.

Avignon — Aviňón.

Badajoz — Badachos.

Barcelona — Barselona.

Bathurst — Bedsherst.

Belfast — Belfast.

Ben Newis — Ben Nývis.

Birmingham — Bermingem.

Bloemfonteyn — Blumfontén.

Bologna — Bolöňa.

Bordeaux — Bordó.

boulevardy — bulváry.

Boulogne — Buldň.

Bourgogne — Burgdň.

Braccianské — Bračánské.

Bradford — Bredford.

Bragança — Bragansa.

Bretagne — Bretň.

Cadix — Kadys.

Cagliari — Kaljáry.

Calais — Kalé.

Camargue — Kamärg.

Cambrianské — Kembrienské.

Camôes — Kamóenš.

Campagna Felice — Kampaňa Feliče.

Canterbury — Khentraby.

Capetown — Keptaun.

Celebes — Selebes.

Cevenny — Sevěny.

Ceylon — Sejlon.

City — Sity.

Clyde — Klajd.

Cork — Khork.

Côte d'Or — Kótdor.

Crête de la Neige — Krétdlanéž.

Cumbrianské — Kembrienské.

Cunha — Kuňa.

Dauphiné — Dofiné.

departement — departmán.

Dordogne — Dordöň.

Doabs — Dú.

Dublin — Döblin.

du Centre — dysáutr.

Dundee — Döndý.

Durance — Dyralis.

Eddistone — Edyston.

Edinburgh — Edynbör.

Estrella — Estrélja.

Franche Comté — Fránskонтé.

*) ~ značí nosovku, ' důraz.

Freetown — Frýtaun.	Mont Cenis — Món Sený.
Funchal — Fúnšal.	Mont Dore — Mon Dor.
Gascogne — Gaskón.	Monte Cinto — Monte Činto.
Gennargentu — Džénerdžéntu.	Mont Perdu — Móperdý.
Gibraltar — Džibralter.	Murcia — Mursia.
Gironda — Žironda.	Namur — Namýr.
Glasgow — Glazgoo.	Nantes — Nánt.
Godawari — Godavery.	Nepal — Nepól.
Grampian — Grempien.	New-Castle — Ņukasl.
Greenwich — Grýnyč.	Nila Gira Niledžire.
Grenoble — Grenobl.	Nizza — Nyca.
Guyenne — Gyén.	Nottingham — Notyngem.
Hôtel des Invalides — Otél dezen-valid.	Notre Dame — Notrdam.
Humber — Hömber.	Oglio — Oljo.
Champagne — Šaňpán.	Orleans — Orleáñ.
Charolais — Šarolé.	Ourthe — Úrt.
Cherbourg — Šerbúr.	Ouse — Aus.
Cheviott — Čiviöt.	Oxford — Oaxford.
Ijssel — Ajsel.	Peak — Pík.
Institut — Eüstytýt.	Plymouth — Plymódsh.
Isle de France — Íldefráns.	Point de Galle — Poén de Gal.
Kjöly — Čöly.	Pondicherry — Pondýšerý.
Lahore — Lahor.	Portsmouth — Poótmódsh.
Languedoc — Långdök.	Provence — Provens.
La Valette — Lavalèt.	Réunion — Reünyón.
Le Havre — Le Avr.	Rheims — Réis.
Les Landes — Leländ.	Rhône — Rón.
Lille — Lil.	Rindjani — Ryndžany.
Liverpool — Livrpúl.	Roucewalles — Ronsevál.
Loira — Loira.	Rouen — Ruáñ.
Louvre — Låvr.	San Jago di Compostella — San Chágo dy Kompostélja.
Luzon — Ljuzon.	Saôna — Sóna.
Maggiore — Madžore.	Satladž — Setledž.
Mallorca — Maljorka.	scirocco — široko.
Man — Men.	Seina — Séna.
Manchester — Menčestr.	Sevilla — Sevilja.
Manila — Manilja.	Seychely — Sečely.
Marseille — Marsélj.	Shakespeare — Šekspír.
Mincio — Minčo.	Shanou — Šenón.
Minho — Miňo.	Sheffield — Šefild.
Moçambique — Mosambik.	Shetlandy — Šetlendy.
Mont Blanc — Món Blán.	Southampton — Santshemptn.

St. Etienne — Sëntetyén.
 St. Louis — Sënlùj.
 Stoke — Stok.
 Stratford — Stretförd.
 Tajo — Tâcho.
 Tejo — Težu.
 Ticino — Tičino.
 Toulon — Tulôn.
 Toulouse — Tulüs.
 Tours — Tûr.

Utrecht — Ütrecht.
 Valencia — Valensia.
 Versailles — Versàj.
 Wales — Uvéjls.
 Wight — Uvajt.
 Xerez — Chéres.
 Yonna — Jona.
 Zaragoza — Saragòsa.
 Zuider — Zajdr.

OBSAH.

Asie.

A. Část povšechná.

	Strana
§. 1. Asie poloha, rozsah a podoba	1
O rovnoběžkách	—
O poledníku	3
O zeměpisné šířce	—
O zeměpisné délce	4
§. 2. Asijský povrch a vodstvo	6
I. Povrch asijských ostrovů	—
II. " " a vodstvo Přední Indie	—
III. " " trupu a půrostrovů ostatních	7
§. 3. Podnebí, rostlinstvo a zvířena	11
I. Asie nemá tak příznivých poměrů jak Europa	12
II. Jak mění se teplota a délka dne během roku	—
III. Monsuny	14
IV. Rozdělení Asie co do podnebí	15

B. Popis zemí asijských.

§. 4. Země turecké	16
§. 5. Samostatná Arabie	20
§. 6. Iran a jeho státy	21
§. 7. Přední Indie	23
§. 8. Zadní "	27
§. 9. Východní mnohoostrovní Indické	28
§. 10. Císařství Japanské	31
§. 11. Korea	32

	Strana
§. 12. Císařství Čínské	32
§. 13. Chanství Bucharské	36
§. 14. Země ruské	—
Kavkazsko	—
Turan a Turkestan	37
Sibiř	38

C. Přehled občanských poměrů.

§. 15. Tabulka důležitějších politických území	41
§. 16. Obraz asijského obyvatelstva	—

Afrika.

A. Část povšechná.

§. 17. Afriky poloha, rozsah a podoba	44
§. 18. Povrch	—
§. 19. Řeky	47
§. 20. Jezera	48
§. 21. Podnebí a plodiny	49

B. Popis zemi afrických.

§. 22. Země turecké	50
Aegypt	51
Tripolsko	53
§. 23. Tunisko	—
§. 24. Alžírsko	54
§. 25. Sultanství Marocké	—
§. 26. Sahara	55
§. 27. Sudan	57
§. 28. Abessinie a země sousední	59
§. 29. Afrika jižní	60
§. 30. Africké ostrovy	68

C. Přehled Afriky.

§. 31. O poměrech státních	64
§. 32. Obraz obyvatelstva	—

Evropa.

A. Část povšechná.

§. 33. Evropy poloha, rozsah a podoba	65
Moře Středozemské	66
§. 34. Evropský povrch a vodstvo	—

100000201779

Strana

66	I. Obraz pověchny
67	II. Poyrch ostrovů a jejich řeky
68	III. " půlostrovů a jejich řeky
70	IV. " trupu a jeho vodstvo
74	§. 35. Podnebí a plodiny

B. Popis státův.

§. 36. Království Řecké	76
§. 37. Knížectví Černohorské	79
§. 38. Království Srbské	80
§. 39. " Rumunské	81
§. 40. Knížectví Bulharské	83
§. 41. Turecko evropské	84
§. 42. Království Italaské	88
§. 43. " Španělské	94
§. 44. " Portugalské	97
§. 45. Republika Francouzská	98
§. 46. Knížectví Monacké	103
§. 47. Království Belgické	
§. 48. " Nizozemské	104
§. 49. Britsko	106
Cizích jmen výslov česky	111

Důležitější opravy.

Strana 20. ř. 18. d. stůj velbloudův.

" 27. " 3. " 4₂₅.

30. " 6. " vynčeje tečků.

R.O.